

પ્રબુદ્ધ જીવન

વર્ષ : ૬૯ અંક : ૧૨ મુંબઈ, ડિસેમ્બર ૨૦૦૯ પાના : ૨૮ કીમત રૂપિયા ૬૯

જિન-વચન પાપને રોકનાર

પાણિવહ-મુસાવાયા-અદત્ત-મેહૂણ-પરિગ્રહા વિરઓ ।
રાઈભોયણવિરઓ જીવો ભવઈ અણાસવો ।।

—ઉત્તરાધ્યયન-૩૦-૨

પ્રાણીવધ, મૃષાવાદ (અસત્ય), ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહથી અટકી ગયેલો તથા રાત્રિભોજનથી વિરમી ગયેલો જીવ અનાશ્રવ (આશ્રવરહિત-નવાં પાપને રોકનાર) બને છે.

પ્રાણીવધ, મૃષાવાદ, અદત્ત-ગ્રહણ, અબ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહ और રાત્રિ-ભોજન સે વિરત જીવ અનાશ્રવ (આશ્રવરહિત-નણ પાપકર્મ સે રહિત) હોતા હૈ ।

One who has abstained from injury to living beings, untruth, theft, sexual indulgence, possession of wealth and also from taking meals at night does not commit new sins.

(ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન-વચન'માંથી)

આરંભન

‘હું બાને વધારે ઓળખું છું’

૧૯૪૨ની જેલ વેળાએ બાપુ ઉપવાસનો વિચાર કરતા હતા. પણ તે વખતે બાની તબિયત દિવસે દિવસે નબળી પડતી જતી હતી. એટલે બાપુ જો ઉપવાસ શરૂ કરે તો બાની કેવી નાજુક સ્થિતિ થશે એની ચિંતા સરોજિનીદેવી, પ્યારેલાલજી, સુશીલાબહેન વગેરેને સતાવતી હતી. એ સૌને લાગતું હતું કે, બાની આવી સ્થિતિમાં તેઓ આટલી કપરી કસોટીને લાયક ન ગણાય.

બાપુજીની બા પ્રત્યેની વૃત્તિ સરોજિનીદેવીને બહુ ગમતી નહીં. તેમને એમ જ લાગતું કે, પોતાની ધૂનમાં બાપુ બાનો વિચાર જ કરતા નથી. તેથી સરોજિનીદેવી બાપુને ઘણી વાર ‘જાલિમ પતિ’ તરીકે જ સ્નેહભર્યા રોષમાં વર્ણવતાં. એટલે આ વખતે પણ જરા ગુસ્સે થઈને એક દિવસ સરોજિનીદેવીએ બાપુને સંભળાવ્યું કે, ‘બાપુ, તમારા ઉપવાસ બાપડાં બાને પૂરાં કરી નાખશે!’

બાપુ હસી પડ્યા અને કહે: ‘તમે લોકો કરતાં હું બાને વધારે ઓળખું છું. તમને લોકોને બાની બહાદુરીનો ખ્યાલ નહીં આવી શકે. તમે કોઈ બાને બરાબર ઓળખતાં જ નથી. મેં તો બા સાથે બાસઠ વર્ષ ગાળ્યાં છે ને! હું તમને કહું છું કે તમારા સૌના કરતાં બા વધારે હિંમત રાખનારી છે. મારા હરિજન ઉપવાસ દરમિયાન જ્યારે મેં જીવવાની આશા છોડી દઈ મારો સઘળો સામાન ઈસ્પિતાલના લોકોમાં વહેંચી નાખવાનું નક્કી કર્યું, ત્યારે બાએ પોતાને હાથે જ એ સામાન

બીજાઓને વહેંચી આપ્યો હતો. તે વખતે બાની આંખ સુદ્ધાં ભીની થઈ ન હતી!’

તે દિવસે સાંજે બાપુ ઉપવાસ વિશે બાની સાથે વાતો કરી. બીજે દિવસે સરોજિનીદેવી વગેરેની આગળ બા બોલ્યાં: ‘આટલું બધું જૂઠાણું ચાલતું હોય ત્યારે બાપુથી મૂંગા કેમ બેસી રહેવાય? સરકારના જુલમોનો વિરોધ બતાવવા માટે બાપુ પાસે ઉપવાસ સિવાય બીજું સાધન પણ શું છે?’

બધાં ચૂપચાપ સાંભળી જ રહ્યાં.

□ મહેન્દ્ર મેઘાણી

સંપાદિત ‘ગાંધી ગંગા’ માંથી

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	અલભ્ય ગ્રંથોને પુનઃ જીવન અર્પનાર, વિરલ શ્રુતોપાસક, દર્શન પ્રભાવક સરસ્વતી આરાધક પરમ પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી જંબૂ વિજયજી	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	અષ્ટાપદજી - એક શક્યતા	ભરત હંસરાજ શાહ	૬
(૩)	એક પ્રેરક - પાવન જીવનચરિત્ર	ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)	૧૧
(૪)	જૈન યોગ પરંપરા અને પાતંજલ યોગસૂત્ર	ડૉ. જવાહર પી. શાહ	૧૩
(૫)	હીંડી કાવ્ય-કથા પરિચય	ડૉ. કવિન શાહ	૧૪
(૬)	સંસારમાં સુખ : સત્ય કે સ્વપ્ન	પૂ. આચાર્યપ્રવર શ્રીમદ્ વિજયપૂર્ણચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ	૧૬
(૭)	પત્ર-ચર્ચા	રમેશ પી. શાહ	૧૭
(૮)	જૈન ધર્મનો આધુનિક એન્સાઈક્લોપિડીયા જૈનપિડીયાનું પાવરપોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન અને જૈનદર્શન વ્યાખ્યાન શ્રેણીનો પ્રારંભ	નેમુ ચંદરયા	૧૮
(૯)	શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા : એક દર્શન-૧ ૩	પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વાત્સલ્યદીપ	૨૦
(૧૦)	જયભિખુ જીવનધારા-૧ ૨	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૩
(૧૧)	જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ	ડૉ. જીતેન્દ્ર બી. શાહ	૨૬
(૧૨)	સર્જન સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૨૭
(૧૩)	પંથે પંથે પાથેય...	ભોગીલાલ શાહ-ડૉ. ધનવંત શાહ	૨૮

પ્રબુદ્ધ જીવન : ગ્રાહક યોજના

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૨૫/- (U.S. \$ 15) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૩૫૦/- (U.S. \$ 40) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૫૦/- (U.S. \$ 65)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૦૦૦/- (U.S. \$ 120) ● કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ રૂ. ૨૦૦૦/- (U.S. \$ 150)
- ક્યારેય પણ જાXખ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે ૧૯૨૮થી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું આ મુખ્ય પત્ર ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ પ્રત્યેક મહિનાની ૧૬મી તારીખે અવિરતપણે પ્રગટ થાય છે અને ગુજરાતી પ્રજાને પ્રેરણાત્મક ચિંતન પીરસતું રહે છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પેટ્રોનો, આજીવન સભ્યો અને ગુજરાતના સંતો તેમ જ વૈચારિક મહાનુભાવોને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વિના મૂલ્યે પ્રત્યેક મહિને અર્પણ કરાય છે.
- આર્થિક રીતે નુકસાનીમાં પ્રગટ થતા આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને સદ્દર કરવા ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ની સ્થાપના કરેલ છે જેમાં દાનવીરો યથાશક્તિ પોતાના દાનનો પ્રવાહ મોકલી રહ્યા છે.
- વિચારદાનના આ યજ્ઞમાં આપને પણ આપના તરફથી ધનદાન મોકલવા વિનંતી છે.
- ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ અને ‘કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ’ આપનારને આવકવેરાની 80 G કલમ અન્વયે કરમુક્તનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.
- ચેક ‘શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ’ના નામે મોકલશો. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક બની શકાય છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
- Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com ● email : shrimjys@gmail.com

□ મેનેજર

● વર્ષ : (૫૦) + ૧૯ ● અંક : ૧૨ ● ડિસેમ્બર, ૨૦૦૯ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૬ ● વીર સંવત ૨૫૩૭ ● માગસર વદિ-તિથિ-૩૦ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું માસિક મુખપત્ર ● ● ●

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● પ્રબુદ્ધ જીવન પાશ્વિક ૧૯૩૯થી ૧૯૮૯ : ૫૦ વર્ષ ● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૨૫/- ● ● છૂટક નકલ રૂ. ૧૦/- ● ●

માનદ્ તંત્રી : ધનવંત તિ. શાહ

અલભ્ય જ્ઞાન ગ્રંથોને પુનઃ જીવન અર્પનાર, વિરલ શ્રુતોપાસક, દર્શન પ્રભાવક, સરસ્વતી આરાધક, પરમ પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી જંબૂ વિજયજી

‘પ્રજ્ઞ’ના જુલાઈ અંકમાં જૈન સાધુ-સાધ્વીના માર્ગ અકસ્માતની આપણે ચર્ચા કરી હતી, અને નવેમ્બર મહિનામાં જ આ માર્ગ અકસ્માતે જૈનોના આ માર્ગદર્શકોનો ભોગ લીધો !

નવમી નવેમ્બરે મહેસાણા-ઊંઝા, રોડ પર ટ્રકની હડફેટમાં ચાર સાધ્વીજીઓનો ભોગ લેવાયો, આ સમાચારની શાહી હજુ સૂકાઈ નથી ત્યાં જ થોડાંક દિવસ પછી રાજસ્થાનના બાડમેર નજીક જૈન સાહિત્યના મહાન સંશોધક અને જ્યોતિર્ધર પૂ. જંબૂ વિજયજી મ.સા.

અને એઓશ્રીના શિષ્ય મુનિશ્રી નમસ્કાર વિજયજીનો આવા અકસ્માતે જ ભોગ લીધો. હમણાં જ ડિસેમ્બર ૫-૬ના એક દૈનિકમાં સમાચાર વાંચ્યા

કે પાટણ પાસે એક મોટરે એક સાધ્વીજીને હડફેટમાં લીધા પણ એ બચી ગયા.

ગુજરાત, રાજસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર, મુંબઈ, સમેતશિખર વગેરે માર્ગો ઉપર ચોમાસા સિવાય રોજ સેંકડો સાધુ-સાધ્વીજીઓ વિહાર કરતા હોય છે.

એક અનુમાન પ્રમાણે જૈનોના ચારેય ફિરકાના લગભગ ૧૨ હજાર સાધુ સાધ્વી-ભગવંતો હશે. છેલ્લા બે વર્ષમાં લગભગ ૩૦ સાધુ-સાધ્વી માર્ગ અકસ્માતનો ભોગ બન્યા હશે, કેટલાક આથી વધુ બમણી સંખ્યા પણ કહે છે. પરંતુ પ્રત્યેક વર્ષે નવા દીક્ષિત સાધુ-સાધ્વી જૈન સંઘમાં કેટલાં પ્રવેશે છે અને કેટલા કુદરતી કાળધર્મ પામે છે અને કેટલા આવા અકસ્માતનો ભોગ બને છે એ બધાનું

ગણિત માંડીએ તો પ્રતિ વર્ષે જૈન સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા ઓછી થતી જણાશે એવું લાગે છે. આ અત્યંત ચિંતાનો વિષય છે.

કોઈ સંસ્થાનું આ સુયોજિત કાવતું હોય તો સરકારે તપાસ સમિતિની રચના કરવી જોઈએ, અને જૈન સંઘોએ પણ આ દિશામાં જાગૃત બની આવા અકસ્માતોના નિવારણના ઉપાયો સત્વરે યોજવા જોઈએ. એ પણ અહિંસક રીતેજ. કોઈ પણ કાળે કે સંજોગોમાં ન્યાય કે ઉપાય માટે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોની હિંસા તો થવી ન જ જોઈએ.

આ અંકના સૌજન્યદાતા :

શ્રી મણિલાલ યુનીલાલ સોનાવાલા ટ્રસ્ટ

આ બનાવો બન્યા પછી જાગૃત વિચારકોએ અનેક સૂચનો આપ્યાં જેવાં કે મુખ્ય માર્ગોની બાજુમાં જ પાદ વિહારીઓ માટે જુદી

પગદંડીનું નિર્માણ થવું જોઈએ. ચાલવા માટે જમણી તરફ એટલે વિરુદ્ધ દિશા તરફ ચાલવું, જેથી સામેથી આવતા વાહનોનો ભય ન રહે. વ્હીલચેર રસ્તાની બાજુમાં ચલાવવી જોઈએ. પ્રત્યેક વિહારી સાધુ-સાધ્વી સાથે સંઘે માણસો મોકલવા જોઈએ અને દરેકે રેડિયમની પટ્ટી સાથેનું વસ્ત્ર પહેરવું જોઈએ, અજવાળું થાય ત્યારે જ વિહાર કરવો જોઈએ, વગેરે, વગેરે. આ બધાં સૂચનો કેટલા વ્યવહારુ છે એ એક ચર્ચાનો વિષય છે, પરંતુ સજાગ બનીને કાંઈક તો કરવું પડશે જ. ધર્મ કાર્ય માટે અન્યત્ર સ્થળ અને ક્રિયામાં માતબર દાનનો પ્રવાહ વહાવનાર જૈન શ્રીમંતો માત્ર એક-બે વર્ષ માટે એ ધનનો ઉપયોગ પાદ વિહારી મુનિ ભગવંતો માટે માર્ગની બાજુમાં રેલીંગ સાથે પાદચારી માર્ગના નિર્માણ માટે એ ધનના પ્રવાહને

વહેતો કરે તો એ પૂજ્ય તીર્થ રચનાના પૂજ્યથી ઓછું નહિ હોય. આ પ્રશ્નનો સત્વરે ઉપાય નહિ યોજાય તો એક ખૂણેથી એવો અવાજ જરૂર આવશે કે આવા કારણો જૈન સાધુ-સાધ્વીઓએ વાહનનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ વિચાર માત્ર જ જૈન શાસન માટે ઘાતક બની જશે, તો એનો અમલ કેટલા બધા દોષો લઈ આવશે ?

જૈન સાધુ-સાધ્વીના વિહાર અટકશે તો ભગવાન મહાવીરનો વિશ્વ શાંતિનો સંદેશો ખૂણાના ઘરે ઘરે કઈ રીતે પહોંચાડાશે ? આ પાદ વિહાર અને અન્ય તપના આચારને કારણે જ અન્ય ધર્મીઓ જૈન ધર્મને અહો ભાવથી જૂએ છે અને જૈન સિદ્ધાંતો તરફ આકર્ષાય છે.

ગ્રંથોદ્ધારક પૂ. શ્રી જંબૂવિજયજી મ.સા.

આ અકસ્માતે એક મહાન આત્માને જૈન સમાજ પાસેથી છીનવી લીધા. જૈન સાહિત્યને માથેથી જાણે આકાશ લુપ્ત થયું !

મારા મુરબ્બી મિત્ર ગુલાબભાઈ શાહ અને બિપિનભાઈ જૈન ડૉ. રમણભાઈ સાથે પૂ. જંબૂવિજયજી પાસે આગમ વાચના સાંભળવા જતા. ફોન ઉપર મને ગુલાબભાઈ કહે કે અમારો એ અનુભવ અદ્ભૂત હતો. પૂજ્યશ્રીની વાણી ધીર ગંભીર અસ્ખલિત વહે...આપણે જાણે ભગવાન મહાવીરના સમયમાં તીર્થંકર મહાવીર વાણીનું શ્રવણ કરતા હોઈએ એવો પાવન પવિત્ર અનુભવ થાય. એમાંય એ આગમ વાણીના ગોપનીય અર્થો પોતાના ત્રીજા નેત્રથી પૂજ્યશ્રી આપણને સમજાવે અને ઉજાગર કરે ત્યારે તો આપણે ધન્યતાની પરમ કોટિએ હોઈએ એવી અનુભૂતિ થાય. આ મહાવીર વાણીનું શ્રવણ કર્યા પછી પૂજ્યશ્રી સાથે જિન ભક્તિમાં જઈએ ત્યારે પૂજ્યશ્રી જિન ભક્તિમાં લીન થયા હોય એ દૃશ્ય જોવું એ તો જાણે જીવનની એક અવિસ્મરણિય ધન્ય પળ!! ત્યારે આપણને ભક્તિનો મર્મ, અર્થ અને ધર્મ સમજાય.

જે જે શ્રાવક-શ્રાવિકા, સાધુ-સાધ્વી કે જિજ્ઞાસુ પ્રાજ્ઞજનોને આ પૂજ્યશ્રીનો જીવનમાં ક્યારેય પણ સત્ સંગ થયો હશે એ બધાં પરમ ભાગ્યશાળી જીવો છે.

આજથી ૮૭ વર્ષ પહેલાં ગુજરાતના બહુચરાજી પાસે દેથલી ગામમાં જિન શાસનને સમર્પિત એવા શ્રાવક ઘરમાં એઓશ્રીનો જન્મ (વિક્રમ સંવત ૧૯૭૯ના મહાસુદી એકમ) થયો. પિતા ભોગીલાલભાઈ અને માતા મણિબેન. શંખેશ્વર વિરમગામની વચ્ચે ઝિંજુવાડા ગામ એ એઓશ્રીનું મોસાળ, પરંતુ બાળપણ વિત્યું પાસેના ગામ માંડલમાં, કારણ કે માંડલમાં એમના પિતાનો કારોબાર હતો તેમજ માંડલ એમના પિતાશ્રીનું મોસાળ પણ હતું. આ માંડલ ગામની ભૂમિ પણ અનોખી. આ ગામના પારણામાં ઘણાં ક્રાંતિકારીઓ અને જ્ઞાનીઓના પારણા ઝૂલ્યાં છે અને અનેક સાધુ-સંતો અને સાધકોના પગલાંથી એ ભૂમિ પાવન બની છે.

પૂજ્યશ્રીનું સંસારી નામ ચિનુભાઈ. પિતા ભોગીભાઈ પણ જૈન ધર્મના તત્ત્વચિંતક અને બાળવયથી જ જૈન ધર્મના ઊંડા-ઊંચા

સંસ્કારથી એઓ વિભૂષિત હતા. એઓશ્રીએ વિ. સ. ૧૯૮૮માં આચાર્ય શ્રી વિજય મેઘસૂરિ પાસે યુવાન વયે દીક્ષા લીધી અને મુનિ ભુવન વિજયજી નામાભિધાન ધારણ કર્યું. આ પૂ. ભુવન વિજયજી પણ આગમશાસ્ત્રના જ્ઞાતા, ઉત્કટ જિન ભક્ત અને સુપ્રસિદ્ધ મુનિજન.

આ કુટુંબમાં આ પૂર્વે પણ ઘણાં કુટુંબીજનોએ દીક્ષા લીધી હતી. પિતાના પગલે પુત્ર ચિનુભાઈમાં પણ દીક્ષા ભાવ જાગૃત થયો. અને એઓશ્રીએ પણ ૧૫ વર્ષની વયે વિ. સ. ૧૯૮૩માં રતલામમાં પિતાને ગુરુસ્થાને સ્થાપી દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી અને સંસારી બાળ ચિનુભાઈનું નામ જંબૂવિજયજી નામમાં રૂપાંતરિત થયું. ત્યાર પછી બે વર્ષ બાદ વિ. સ. ૧૯૮૫માં માતા મણિબેને પણ દીક્ષા લીધી અને સાધ્વી મનોહરશ્રીજીના નામે પ્રખ્યાત થયા. આ સંઘમાતાએ ૧૦૧ વર્ષની ઊંમરે પાલિતાણામાં તીર્થાધિપતિ આદિશ્વર દાદાના સાનિધ્યમાં પોતાનો દેહ છોડ્યો.

પૂ. જંબૂવિજયજીએ જીવનભર આ સંઘમાતાની અવિરત અને અનન્ય સેવા કરી હતી. અમારા ગુલાબભાઈ કહે, ‘પોતાના સંસારી માતાની સેવા કરતા પૂ. જંબૂવિજયજીને નિરખવા એ પણ જીવનનો એક લ્હાવો હતો.’

પિતા-ગુરુ મુનિરાજશ્રી ભુવન વિજયજીએ પુત્ર-શિષ્ય જંબૂ વિજયજીના સાધુ જીવનને દેદિપ્યમાન કરવા વાત્સલ્યભર્યો પુરુષાર્થ કર્યો અને એને પરિણામે આપણને જૈન શાસન અને જૈન સાહિત્ય સર્વદા સ્મરણ કરે એવા ઉત્તમ શ્રમણ સિદ્ધયોગી પૂ. જંબૂ વિજયજી પ્રાપ્ત થયા.

જૈન સાધુ આચારના સર્વ નિયમોને પૂરી રીતે પાળતા પાળતા એઓશ્રીએ પોતાનું જીવન અધ્યયનને સમર્પિત કર્યું અને ઊંડો શાસ્ત્ર અભ્યાસ કર્યો.

આ સ્વાધ્યાય કાર્ય શાંતિથી થઈ શકે એ માટે પૂજ્યશ્રી સર્વદા નાના ગામોના ઉપાશ્રયમાં જ પોતાના શિષ્ય સમુદાય સાથે સ્થિર થતા. આવા સ્થાને એઓશ્રીના દર્શને જઈએ તો આપણને ભ્રમણ કરતું પુસ્તકાલય અથવા યુનિવર્સિટી લાગે.

ભારતના અનેક જૈન પુસ્તક ભંડારોની એમણે મૂલાકાત લઈ વર્ષોથી અસ્પર્શ રહેલાં એ જ્ઞાન ભંડારનો એમણે સ્પર્શ કર્યો અને એ ગ્રંથોને ઉકેલી એમને જીવંત કર્યા. એ તાડપત્રો અને હસ્તપ્રતોને માઈક્રો ફિલ્મીંગ દ્વારા જાળવીને આ પ્રાચીન જ્ઞાન વારસાને ભવિષ્યની પેઢી પાસે મૂકી આપ્યા. પ્રાચીન લિપિઓ ઉકેલવાના ભગીરથ કાર્ય માટે પૂજ્યશ્રી તિબેટી, જાપાનીઝ, સિંહાલી, પાલી, ફેંચ, જર્મન, અંગ્રેજી વગેરે ૧૮ થી વધુ ભાષા શીખ્યા.

પોતાના ૭૪ વર્ષના દીક્ષા જીવન દરમિયાન હજારો માઈલનો પગ વિહાર કર્યો. બદ્રિનાથથી સમેત શિખરનો બે હજાર કિલોમિટરનો અવિસ્મરણિય વિહાર કર્યો અને નવ વખત તો સમેત શિખરની

યાત્રા કરી અને જીવનની પ્રત્યેક પળ એઓશ્રીએ જિન શાસન અને જૈન પ્રાચીન સાહિત્યને સમર્પિત કરી, પરંતુ આચાર્ય કે એવા કોઈ પદની ક્યારેય ઈચ્છા ન કરી. સર્વદા પોતાને ‘જૈન મુનિ જંબૂવિજય’ જ કહે અને લખે. પાંડિત્ય અને પાવનત્વનો આવો સુમેળ એક જ વ્યક્તિમાં ભાગ્યે જ મળે.

હિમાલયમાં બદ્રીકેદાર પર પૂજ્યશ્રીએ જિન મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી, અને ‘મારી હિમાલય યાત્રા’ પુસ્તકનું સર્જન કર્યું. પત્ર રૂપે લખાયેલું આ પુસ્તક પત્ર-પ્રવાસ સાહિત્ય જગતનું અણમોલ નજરાણું છે.

પૂજ્યશ્રીના સત્સંગથી અનેક પરદેશીઓના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થઈ એટલું જ નહિ પણ એ સર્વે શાકાહારી અને જૈન આચારધર્મી બન્યા.

પૂજ્યશ્રી જ્યારે યુવાન હતા ત્યારે એ સમયના સમર્થ પંડિતો પં. સુખલાલજી અને પં. બહેચરદાસજી જેવા અનેક પૂજ્યશ્રીના જ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષાયા હતા.

પૂજ્યશ્રીએ જૈન તત્ત્વ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં જે જે અમૂલ્ય પ્રદાન કર્યું છે એની યાદી લખવા જઈએ તો એ યાદી દીર્ઘ બને. પૂજ્યશ્રીના સાહિત્ય કર્મ ઉપર પીએચ.ડી.ના ગ્રંથો લખાય એટલું વિપુલ અને ઊંડું સાહિત્ય કર્મ એઓશ્રીએ કર્યું છે. સાત વર્ષના અથાગ પરિશ્રમ બાદ દાર્શનિક પંડિત સુખલાલજી અને પ્રાકૃતના મહાવિદ્વાન પંડિત બેચરદાસ દોશી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિએ લખેલા ‘સન્મતિ પ્રકરણ ગ્રંથ’નું સટિક સંપાદન કર્યું. આ ગ્રંથમાં રહેલી ક્ષતિઓ તરફ એ સમયે ૨૩ વર્ષના યુવાન મુનિ જંબૂ વિજયજીએ ધ્યાન દોર્યું ત્યારે બધાં ચકિત થઈ ગયા અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના અદ્ભુત

અને ગહન ગ્રંથ ‘દ્વાદશારં નયચક્રમ્’ના સંપાદનનું કામ એઓશ્રીને સોંપાયું.

૧૯ વર્ષે પ્રથમ ભાગ, ૪૦ વર્ષે ૩જો ભાગ પ્રગટ કરી મુળગ્રંથને પૂજ્યશ્રીએ જીવંત કર્યો. ૪૦ વર્ષના અવિરત પુરુષાર્થથી આ દાર્શનિક ગહન ગ્રંથનું પુનઃ સર્જન જેવું સંપાદન કાર્ય પૂજ્યશ્રીએ કર્યું. આ ઘટના માત્ર જૈન શાસનને જ નહિ, પરંતુ રાષ્ટ્રને ગૌરવ અપાવે એવું મહોદધિ કાર્ય આ પૂજ્યશ્રીએ કર્યું છે. (આ વિશે જિજ્ઞાસુને ગુજરાત સમાચાર-૩ ડિસેમ્બરના ‘ઈંટ અને ઈમારત’માં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનો લેખ વાંચવા વિનંતિ.)

માત્ર જ્ઞાનના ક્ષેત્રે જ નહિ, પણ કરુણાના ક્ષેત્રે પણ એઓશ્રી એટલા જ સક્રિય હતા. મુંગા જીવોની સેવા માટે પાંજરાપોળની પ્રવૃત્તિમાં સતત પ્રવૃત્ત રહ્યા, તેમજ ગરીબ વર્ગ માટે ઉપયોગી થવા સર્વદા પૂજ્યશ્રી તત્પર રહેતા. પૂજ્યશ્રી આવા કરુણાવતાર હતા.

પૂજ્યશ્રી જંબૂ વિજયજીની અકસ્માતે વિદાયથી માત્ર જૈન શાસન માટે જ નહિ પણ સમગ્ર ભારતીય સંસ્કૃતિને ખોટ પડી છે.

ભારતના ગ્રંથ ભંડારોમાં સમાધિસ્થ સ્થિતિમાં રહેલા એ પ્રાચીન પૃષ્ઠો પાસે જઈને એ પૃષ્ઠોને આપણે આ દુઃખદ સમાચાર આપીશું તો એમની આંખોમાં પણ અશ્રુ ઉભરાશે અને એજ આંખોમાં કોઈ મહાન આત્માની ‘રાહ’ જોવાની મુદ્રાના દર્શન પણ થશે.

પૂજ્યશ્રીના મહાન આત્માને નમો નમઃ

આવા અકસ્માતમાં કાળધર્મ પામેલા સર્વે સાધુ-સાધ્વીના આત્માને અમારા કોટિ કોટિ નમન.

□ ધનવંત શાહ

વાર્ષિક સામાન્ય સભા

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની વાર્ષિક સામાન્ય સભા ૦૨-૦૧-૨૦૧૦ શનિવારના રોજ સાંજના ૫-૦૦ કલાકે **મારવાડી વિદ્યાલય** હાઈસ્કૂલ, સરદાર વી. પી. રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪ ખાતે મળશે જે વખતે નીચે પ્રમાણે કામકાજ હાથ ધરવામાં આવશે.

- (૧) ગત વાર્ષિક સભાની મિનિટ્સનું વાંચન અને બહાલી.
- (૨) ગત વર્ષ ૨૦૦૮-૦૯ના શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તેમજ શ્રી મણિલાલ મોકમચંદ શાહ સાર્વજનિક વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના વૃત્તાંત તથા ઑડિટેડ થયેલા હિસાબો મંજૂર કરવા.
- (૩) સને ૨૦૦૮-૧૦ ની સાલ માટે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પદાધિકારીઓ તેમ જ કાર્યવાહક સમિતિના ૧૫ સભ્યોની નિમણૂક
- (૪) સને ૨૦૦૮-૧૦ ની સાલ માટે સંઘ તેમ જ વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના ઑડિટેર્સની નિમણૂક કરવી .
- (૫) પ્રમુખશ્રીની મંજૂરીથી અન્ય રજૂઆત.

ઉપર જણાવેલી વાર્ષિક સામાન્ય સભાના અનુસંધાનમાં જણાવવાનું કે સંઘ તેમ જ વાચનાલય અને પુસ્તકાલયના ઑડિટ થયેલા હિસાબો શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના કાર્યાલયમાં રાખવામાં આવ્યા છે. તા. ૨૮-૧૨-૨૦૦૮ થી તા. ૩૦-૧૨-૨૦૦૮ સુધીના દિવસોમાં બપોરના ૩ થી ૬ સુધીમાં સંઘના નવા કાર્યાલયમાં કોઈપણ સભ્ય તેનું નિરીક્ષણ કરી શકશે. કોઈને આ સામાન્ય સભામાં હિસાબો અંગે પ્રશ્ન પૂછવાની ઈચ્છા હોય તો વાર્ષિક સામાન્ય સભાના બે દિવસ અગાઉ લેખિત મોકલવા તેઓને વિનંતી.

જે સભ્યોને ઑડિટ કરેલા હિસાબોની નકલ જોઈએ તો તેમની લેખિત અરજી મળતાં નકલ મોકલવામાં આવશે. વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં સર્વ સભ્યોને ઉપસ્થિત રહેવા વિનંતી છે.

કાર્યાલયનું નવું સરનામું :

નિરુબહેન એસ. શાહ

૩૩, મહંમદી મીનાર, ભોંયતળિયે,

ડૉ. ધનવંત ટી. શાહ

૧૪મી ખેતવાડી, A.B.C. ટ્રાન્સપોર્ટની

મંત્રીઓ

બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪.

શ્રી અષ્ટાપદજી - એક શક્યતા

□ ભરત હંસરાજ શાહ

અરિહંત કૃપાથી ૧૯૯૩-૨૦૦૭ દરમ્યાન શ્રી કેલાસ માનસરોવરની યાત્રા પાંચ વખત કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને સાંપડ્યું છે. હિન્દુ ધર્મ, જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મના પુસ્તકોમાં કેલાસ અને માનસરોવરની યાત્રાને પવિત્રતમ લેખવામાં આવી છે. આ યાત્રાની ગણના અતિકઠિન યાત્રામાં થાય છે.

પવિત્ર શ્રી કેલાસ પર્વત અને માનસરોવર તીબેટના નાગરી પ્રદેશમાં સ્થિત છે. પ્રથમ ત્રણ યાત્રાઓ ભારત સરકાર દ્વારા આયોજન અંતર્ગત કરી. આ યાત્રા આપણા દેશનું વિદેશ મંત્રાલય ઉત્તર પ્રદેશના કુંમાઉ મંડળ વિકાસ નિગમના સહયોગથી આયોજે છે. દર વર્ષે જુન, જુલાઈ અને ઑગસ્ટ) ૧૨ થી ૧૬ જુથોમાં લગભગ ૪૦૦ થી ૬૦૦ યાત્રીઓને આ યાત્રા માટે ચાઈનીઝ વીઝા આપવામાં આવે છે. યાત્રા માટે આવેલ આવેદન પત્રોમાંથી એવી રીતે પસંદગી કરવામાં આવે છે કે જેથી દરેક જુથ જે લગભગ ૩૦ થી ૪૦ યાત્રીઓનું હોય છે, તેમાં ધર્મ, શિક્ષા, ભાષા, વ્યવસાય, ઉંમર દરેક રીતે ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ થાય. અલબત્ત શારીરિક સુસજ્જતા અહીં પ્રાથમિક જરૂરીયાત છે. દિલ્હીથી શરૂ થતી અને દિલ્હીમાં પૂર્ણ થતી આ યાત્રા ૨૭/૨૮ દિવસની હોય છે. લગભગ ૧૪૪૦ કિ.મી. વાહન અને ૩૩૦ કિ.મી. પદયાત્રા અથવા ઘોડા યાકનો ઉપયોગ આ યાત્રા દરમ્યાન થાય છે. (જેમાં કેલાસ પરિક્રમા ૫૪ કિ.મી. ૩ દિવસમાં અને માનસરોવર પરિક્રમા ૭૨ કિ.મી. ૨ દિવસમાં કરવાની હોય છે.) વધુમાં વધુ ૧૮૭૦૦ ફુટની ઉંચાઈ ઉપર સ્થિત 'ડોલમા પાસ' શ્રી કેલાસ પરિક્રમા દરમ્યાન પહોંચવાનું હોય છે. નેપાળથી પણ આ યાત્રાએ જઈ શકાય છે. ચોથી યાત્રા વાયા કાઠમંડુ-લ્હાસા હવાઈ અને લ્હાસા દારચેન રોડ માર્ગે કરી છે. કાઠમંડુ-લ્હાસા ૧૦૦૦ કિ.મી. હવાઈ સફર દરમ્યાન એવરેસ્ટ શિખર જોવા મળ્યું. લ્હાસા-દારચેન કેલાસ ૧૩૦૦ કિ.મી. રોડ માર્ગે થઈ. મારી આ યાત્રા લુપ્ત તીર્થ અટાપદ સંશોધન ટીમના સભ્ય તરીકે જૈન સેન્ટર ઓફ અમેરિકા-ન્યુયોર્ક મારફત સ્પોન્સર થઈ હતી. પાંચમી યાત્રા વાયા કાઠમંડુ-કોદારી-ઝંગમુ-ન્યાલમ-સાગા-પરયાંગ-કેલાસ ૯૦૦ કિ.મી. મોટર માર્ગે ચાર દિવસમાં થઈ. મારી આ યાત્રા લુપ્ત તીર્થ અષ્ટાપદ સંશોધન ટીમના લીડર તરીકે જૈન સેન્ટર ઓફ અમેરિકા-મારફત સ્પોન્સર થઈ હતી. મારી આ યાત્રાઓ દરમ્યાન મને કેલાસની બાહ્ય પરિક્રમા, આંતરિક પરિક્રમા અને નંદી પરિક્રમા નિર્વિઘ્ન કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું.

મારી પ્રથમ યાત્રા જે હું એક સાહસ યાત્રા રૂપે કરતો હતો, એ દરમ્યાન ભારત સરકારની કેલાસ માનસરોવર યાત્રા પ્રવાસ કાર્યક્રમ પુસ્તિકામાં શ્રી અષ્ટાપદજીનો ઉલ્લેખ મળ્યો. જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ ઋષભદેવનું નિર્વાણસ્થાન અષ્ટાપદજીના નામે ઓળખાય છે. જૈન ધાર્મિક પુસ્તકોમાં એવું વિવરણ છે કે ચક્રવર્તી ભરત જે પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ ઋષભદેવના પુત્ર હતા તેમણે શ્રી

અષ્ટાપદજી ક્ષેત્રે ભવ્ય મંદિરો ચૈત્યોનું નિર્માણ કરાવ્યું છે.

ભારતનો એક વર્ગ જૈન ધર્મ પાળે છે. જો કે આ ધર્મમાં માનનારા વિદેશમાં પણ સ્થિર થયા છે. મુખ્યત્વે ગુજરાતી, કચ્છી, મારવાડી અને પંજાબી લોકો આ ધર્મને અનુસરે છે. અહિંસા, જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપસ્યા આ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. આ ધર્મને માનનારા ૨૪ તીર્થંકરને પૂજે છે. આદિનાથ ઋષભદેવ, વર્તમાન ચોવીસીના પ્રથમ તીર્થંકર અને વર્ધમાન મહાવીર સ્વામી ચોવીસમા તીર્થંકર છે. શાસ્ત્રોક્ત રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે ભૂતકાળમાં પણ ચોવીસી હતી અને ભવિષ્યમાં પણ ચોવીસી આ ધર્મમાં આવશે. પ્રથમ તીર્થંકર અને ચોવીસમા તીર્થંકર વચ્ચે અનેક વર્ષોનો ગાળો હોય છે. કોઈપણ એક સમયે એકજ તીર્થંકર એ યુગની પ્રજાને માર્ગદર્શન આપવા વિદ્યમાન હોય છે. એક તીર્થંકરના નિર્વાણ પછી જ બીજા તીર્થંકર અવતરે છે. હાલની ચોવીસીના ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી ૧૫મી ઓક્ટોબર ૫૨૭ ઈસ્વી સન પૂર્વે નિર્વાણ પામ્યા.

એવું માનવામાં આવે છે કે તીર્થંકર જ્યારે દેશના (ઉપદેશ) આપે ત્યારે ઈન્દ્ર એમના આસન અને સભા માટે સમવસરણી રચના કરે છે. પ્રભુનું મુખ સમવસરણ ઉપર બિરાજવાથી ચારેય દિશામાં દેખાય છે. આ દેશના સાંભળવા દેવો, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષીઓ એકત્રિત થાય છે. અને દરેકને તીર્થંકરની વાણી પોતપોતાની ભાષામાં સાંભળવા મળે છે. તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીની આ દેશનાને આગમવાણી કહેવામાં આવે છે. પ્રભુએ આ દેશના દ્વારા માનવ સંસ્કૃતિને ધર્મ, વિજ્ઞાન, ગણિતશાસ્ત્ર, ભૂગોળ, જ્યોતિષ, સમાજ શાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, બ્રહ્માંડ વિગેરેનું અલૌકિક જ્ઞાન આપ્યું છે. એમના નિર્વાણ પછી દેશના આપેલ એમનું જ્ઞાન પછીના સંતોએ મુખામુખ અને પછી આગમગ્રંથ રૂપે વર્તમાન સંસ્કૃતિને આપ્યું છે. આ આગમ ગ્રંથોમાં વર્ણવેલ વિષયોનું અધ્યયન પંડિતો કરે છે. આ ગ્રંથોમાં દર્શાવેલ વૈજ્ઞાનિક અને ગણિતિક ખુલાસાઓ આશ્ચર્યચકિત કરી દે એવા છે.

સમયાનુસાર આ આગમગ્રંથોનું જ્ઞાન વ્યાખ્યાન અને લેખન દ્વારા તે સમયના આચાર્યો શીખતા શીખાવતા રહ્યા છે. લગભગ સાડા આઠસો વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયેલા આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરિજી (વિ. સં. ૧૧૪૫-૧૨૨૯) જૈન ધર્મના નિર્વિવાદ મહાન આચાર્ય ગણાય છે. તેઓ કલિકાલસર્વજ્ઞ ઉપાધિત હતા. પાટણના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેમજ કુમારપાળ રાજા તેમના પરમશિષ્ય ગણાતા હતા. આચાર્યશ્રીએ રચેલ ત્રિશષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર જૈન ધર્મનો એક ઉત્તમ ધર્મગ્રંથ ગણાય છે. આચાર્યશ્રીએ એમાં ચોવીસ તીર્થંકર, બાર ચક્રવર્તી, નવ વાસુદેવ, નવ પ્રતિવાસુદેવ અને નવ બળભદ્રનું વિસ્તૃત જીવનાલેખન કર્યું છે.

જૈન ધર્માનુસાર ચોવીસ તીર્થંકરના જન્મ, શિક્ષા, રાજ્યાભિષેક, દીક્ષા,

કેવળજ્ઞાન, સમવસરણ, દેશના અને નિર્વાણ આ ભૂમિમાં થયા છે.

તીર્થંકર	જન્મસ્થળ	નિર્વાણ સ્થળ
૧. આદિનાથ ઋષભદેવ અયોધ્યા		અષ્ટાપદજી
૨. અજીતનાથ	અયોધ્યા	સમ્મેત શિખરજી
૩. સંભવનાથ	શ્રાવસ્તી	સમ્મેત શિખરજી
૪. અભિનંદન સ્વામી	વિનિતાપુરી-અયોધ્યા	સમ્મેત શિખરજી
૫. સુમતિનાથ	વિનિતાપુરી-અયોધ્યા	સમ્મેત શિખરજી
૬. પદ્મપ્રભ	કૌશામ્બી	સમ્મેત શિખરજી
૭. સુપાર્શ્વનાથ	વારાણસી	સમ્મેત શિખરજી
૮. ચંદ્રપ્રભ	ચંદ્રાનમ-ચંદ્રપુરી	સમ્મેત શિખરજી
૯. સુવિધિનાથ	કાકન્દી	સમ્મેત શિખરજી
૧૦. શીતલનાથ	ભદ્રીલપુર	સમ્મેત શિખરજી
૧૧. શ્રેયાંસનાથ	સિંહપુર	સમ્મેત શિખરજી
૧૨. વાસુપૂજ્ય	ચંપાપુરી	સમ્મેત શિખરજી
૧૩. વિમલનાથ	કામ્પીલ્ય	સમ્મેત શિખરજી
૧૪. અનંતનાથ	અયોધ્યા	સમ્મેત શિખરજી
૧૫. ધર્મનાથ	રત્નાપુર	સમ્મેત શિખરજી
૧૬. શાંતિનાથ	હસ્તિનાપુર-ગજપુર	સમ્મેત શિખરજી
૧૭. કુંથુનાથ	હસ્તિનાપુર-ગજપુર	સમ્મેત શિખરજી
૧૮. અરનાથ	હસ્તિનાપુર-ગજપુર	સમ્મેત શિખરજી
૧૯. મલ્લીનાથ	મિથિલા	સમ્મેત શિખરજી
૨૦. મુનિસુવ્રત	રાજગૃહ	સમ્મેત શિખરજી
૨૧. નમીનાથ	મિથિલા	સમ્મેત શિખરજી
૨૨. નમીનાથ	શૌર્યપુર	ગિરનારજી
૨૩. પાર્શ્વનાથ	વારાણસી	સમ્મેત શિખરજી
૨૪. મહાવીર સ્વામી	ક્ષત્રીયકુંડ ગ્રામ	પાવાપુરી

જેનો ઉપરોક્ત સ્થળોને પૂજે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે શ્રી અષ્ટાપદજી પહોંચી ન શકાય એવું તીર્થ છે. બાકીના બધા તીર્થોની યાત્રા જેનો કરે છે. શ્રી કૈલાસ માનસરોવરની મારી પહેલી યાત્રા પછી શ્રી અષ્ટાપદજી વિષે માહિતી ભેગી કરવાનું મેં શરૂ કર્યું. આ બાબત જેનાચાર્યો, સાધુ ભગવંતો અને જેન ધર્મના નિષ્ણાતોનું માર્ગદર્શન મેળવતાં ઉપલબ્ધ સાહિત્ય માહિતી અત્રે રજૂ કરી રહ્યો છું.

૧. કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરીશ્વરજી કૃત 'ત્રિશષ્ટી શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર', પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી આદિનાથ ઋષભદેવના નિર્વાણ પ્રકરણમાં કૈલાસ પર્વતને અષ્ટાપદ માનવામાં આવ્યો છે. (પર્વ-૧, તપ, કાર્ય આદિ)
૨.વિજયજી કૃત વિવિધ પૂજા સંગ્રહ કૈલાસ પર્વતને અષ્ટાપદ દર્શાવવામાં આવ્યો છે.
૩. આચાર્ય ધર્મઘોષવિજયજી કૃત વિવિધ તીર્થકલ્પ એમાં અષ્ટાપદ મહાતીર્થ કલ્પ અને અષ્ટપદગિરિકલ્પમાં કૈલાસ

પર્વત, માનસરોવર, સગર ચક્રવર્તી, રાવણનો ઉલ્લેખ છે.

૪. મુનિશ્રી જયંતવિજયજી કૃત પૂર્વ ભારતની જેન તીર્થ ભૂમિઓ. એમાં પણ કૈલાસ પર્વતને અષ્ટાપદ માનવામાં આવ્યો છે.
૫. શ્રી હીરાલાલજી દુગ્ગળ કૃત-મધ્ય એશિયા ઓર પંજાબમાં મેં જેન ધર્મ કી પ્રાચીનતા ઓર લોકમત. અહીં પણ આ પુસ્તકના લેખકનું માનવું છે કે કૈલાસ પર્વત જ અષ્ટાપદ છે. લેખકે આ યાત્રા પણ કરી છે.
૬. પ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રબોધ ટીકાના જગચિંતામણી ચૈત્યવંદન સૂત્ર ૧૧-૪માં પણ એવો જ અભિપ્રાય છે.
૭. સ્વામી પ્રણવાનંદજી લિખિત કૈલાસ માનસરોવર પુસ્તકમાં સ્વામીજીએ લખ્યું છે: એવું માનવામાં આવે છે કે જેન ધર્મના પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ ઋષભદેવ અહીં નિર્વાણ પામ્યા.
૮. મુંબઈ સમાચાર તા. ૨૨-૯-૯૬ શ્રી કનુ દેસાઈના એક લેખમાં જેન ધર્મ અગ્નિતત્ત્વ અને હરિયાળી રહિત પ્રદેશનો સમન્વય છે. ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ કૈલાસ પર્વત પણ વીરાન પ્રદેશમાં સ્થિત છે.
૯. મિ. જહોન સ્નેલિંગનું પુસ્તક-ધ સેક્રેડ માઉન્ટેન-આ પુસ્તકમાં લેખકે કૈલાસ પર્વતને એક અતિ વિશાળ હિન્દુ મંદિર સાથે આઉટલાઈન કરીને સરખાવ્યો છે.
૧૦. કૈલાસ માનસરોવરના યાત્રીઓને ભારત સરકાર તરફથી મળતા પુસ્તકમાં પણ અષ્ટાપદનો ઉલ્લેખ છે.
૧૧. ગીતા પ્રેસ ગોરખપુરના ૩૧મા વર્ષના વિશેષાંક 'કલ્યાણ તીર્થાંક'માં કૈલાસને અષ્ટાપદ અને તેને સિદ્ધક્ષેત્ર લખાવવામાં આવ્યું છે અને ત્યાં કોઈ સમયે જેન મંદિર હતું જે હવે લુપ્ત થઈ ગયું છે એવું પણ લખ્યું છે. (પાના નં. ૫૩૪).
૧૨. ડૉ. દેવીપ્રસાદ મિશ્રાનું પુસ્તક જેન પુરાણો કા સાંસ્કૃતિક અધ્યયન. આ પુસ્તકના પ્રકરણ ભૌગોલિક દશાના પાના નં. ૪૪૦ માં કૈલાસ પર્વતને અષ્ટાપદ અને તેનું સ્થાન હિમાલયન દક્ષિણ ભાગમાં દર્શાવ્યું છે.
૧૩. લોસ એંજેલસ મ્યુઝીયમ ઓફ આર્ટસના શ્રી પ્રતાપાદિત્ય પાલનું પુસ્તક ધ પીસફુલ લીબરેટર્સ-જેન આર્ટ ફોમ ઈન્ડિયા. આ પુસ્તકમાં પણ લેખકે કૈલાસને અષ્ટાપદ માન્યું છે. (પાના નં. ૬૫).
- ૧૯૯૫-૯૬માં પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયજનકચંદ્રસૂરિજી અને પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજય ધર્મધૂરંધરસૂરિજીને તેમજ રાષ્ટ્રસંત પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી પદ્મસાગરસૂરિજી મ.સા.ને આ બાબતમાં હું મળ્યો હતો. એ સર્વેનો અભિપ્રાય પણ હકારાત્મક હતો. આચાર્ય ભગવંતોએ મને શ્રી અષ્ટાપદજી વિષે વધુ સંશોધન કરવા ખૂબ જ પ્રેરણા આપી છે. આશીર્વાદ આપ્યા છે. નવેમ્બર ૨૦૦૬માં નિર્વિવાદ વિદ્વાન પૂ. જંબૂવિજયજી મ.સા. સાથે આ વિષયમાં માર્ગદર્શન મેળવવાનો મોકો મને મળ્યો. પૂજ્યશ્રીએ આ તીર્થ આ (ભારત-તિબેટ) ભૂમિમાં જ હોવાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે. જો કે

એમના મને આ તીર્થ બદ્રીનાથ પાસે હોવાની શક્યતા વધુ છે.

મારી આ યાત્રાઓ દરમ્યાન તીબેટ સ્થિત શ્રી કૈલાસ એ જ અષ્ટાપદજી છે એની શક્યતા બાબત મેં સંશોધન કરવાની વિનમ્ર કોશિશ કરી છે. યાત્રાના નિર્દિષ્ટ માર્ગથી હટીને જે જગ્યાઓના મેં દર્શન કર્યા અને ફોટોગ્રાફ્સ તેમજ સ્લાઈડ્સ લીધી છે તેના પરિણામો ઉત્સાહપ્રેરક છે:

૧. શ્રી કૈલાસના દક્ષિણાભિમુખ પાસે કંડારેલ (મારો અભિપ્રાય) પર્વત છે, એને નંદી પર્વત માનવામાં આવે છે. એના મધ્ય ભાગમાં શિલ્પકામ દેખાય છે. એ શિલ્પકૃત્યમાંની એક આકૃતિના હાથમાં સિતાર જેવા વાદ્યનો સ્પષ્ટ આભાસ છે. એ પર્વતની ટોચ ઉપર સિંહ બેઠો હોય એવી આકૃતિનો સ્પષ્ટ આભાસ છે. એના પૂર્વ ભાગના મધ્યમાં પ્રાણીની એક વિશાળ મુખાકૃતિ કંડારેલી લાગે છે. જે કદાચ સિંહ અથવા વાનર (હનુમાન)ની હોઈ શકે.

‘ત્રિશષ્ટી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર’માં સિંહનિષધ્યા પ્રાસાદનું વર્ણન આવે છે. આ પર્વત એ વર્ણનને અનુરૂપ એક ભાગ જણાય છે. ૨. આ પર્વતની બાજુમાં અમુક પર્વતોની ટોચો પણ એક સમાન જણાય છે. પર્વતો દેખાવે દક્ષિણ ભારતના મંદિરો-ગોપુરમ જેવા લાગે છે.

નજીકની એક પર્વતમાળામાં એક ગવાણ (મંગળ મૂર્તિ માટેનો ગોખ) સ્પષ્ટ દેખાય છે. (ન્યારી ગોમ્પાની સામેનો પર્વત.)

ઈજીપ્તમાં ‘સ્ફીક્સ’ના નામે ઓળખાતી માનવ સર્જીત કૃતિ જેવું એક પર્વતમાં ત્યાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. (ન્યારી ગોમ્પાની સામેનો)

૫. આ પર્વતમાળામાં ઘણાં ભાગોમાં ઉપર કિલ્લાની દિવાલોનો પણ સ્પષ્ટ આભાસ છે. જૂના તીર્થો પર્વતો પર અને કિલ્લેબંધીમાં અત્યારે પણ હયાત છે. દા. ત. શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થ, શ્રી ગિરનારજી, શ્રી સમ્મેત શિખરજી ઈત્યાદિ.

ઉપરોક્ત દૃષ્યોથી એવું માનવાને પ્રેરિત થાય છે કે, કોઈક કાળે આ પ્રદેશમાં વિશાળ પાયા ઉપર માનવ સર્જીત કામ થયા હશે. દીર્ઘ કાળ દરમ્યાન વાતાવરણની અસર થકી આ સર્જનોને ઘસારો લાગ્યા છે. શું જૈન ધર્મમાં ઉલ્લેખિત અષ્ટાપદ વિવરણમાં આવતા મંદિરો, ચૈત્યો, સ્તૂપોના આ સંકેત જણાય છે ?

ભારતના એક પ્રતિષ્ઠિત પખવાડિક ‘ઈન્ડિયા ટૂડે’ એ મારા સંશોધનમાં રસ લીધો હતો. મારા સંશોધન અને એને લગતા ફોટોગ્રાફ્સ બાબત એમણે ભારત સરકારની એક સંસ્થા ‘ઈન્ડિરા ગાંધી નેશનલ સેન્ટર ફોર આર્ટસ-નવી દિલ્હી’ના કલા-કોષ વિભાગના કોઓર્ડિનેટર પંડિત શાતકરી મુખોપાધ્યાયજીનો અભિપ્રાય લીધો છે. પંડિતજીએ પણ હકારાત્મક અભિપ્રાય આપ્યો છે. (ઈન્ડિયા ટૂડે ૨૧-૦૮-૯૬, પાના નં. ૬૨ ગુજરાતી અને ૩૦-૮-૯૬, પાના નં. ૧૫૮ ઈંગ્લિશ).

અહીં એ ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય છે કે આજે પણ જૈન સંતો અતિ

વિદ્વાન છે. પણ એમની દૈનિક ક્રિયાઓ અને ગોચરી પાણી થકી શ્રી કૈલાસ માનસરોવરની યાત્રા એમને કઠિન છે. જૈન સંતો વાહનનો ઉપયોગ કરતા નથી. એમના આહાર પાણી પણ ધર્માનુસાર નિર્દિષ્ટ હોય છે. જે આ યાત્રા દરમ્યાન જાળવવા કઠિન છે. જૈન ધર્મના આગેવાનોને આ બાબત વિચારવા અને યોગ્ય કરવા મારી હાર્દિક વિનંતી છે. જેથી આ યાત્રા કરીને વિદ્વાન સંતો સમાજને અષ્ટાપદજી વિષે યોગ્ય અભિપ્રાય આપી શકે. તિબેટી ધર્માનુસાર વીસમા તીર્થકર મુનિ સુવ્રત સ્વામી આ કૈલાસ ભૂમિમાં વિચર્યા છે. સંત મિલારખ્યા સૂર્યના કિરણો પકડીને કૈલાસ પર્વત ઉપર પહોંચ્યા છે. (જૈન ધર્મ ગ્રંથોમાં અનંતલબ્ધિનિધાન ગૌતમ સ્વામીની અષ્ટાપદ યાત્રા આવી જ રીતે વર્ણવવામાં આવી છે.)

કેટલાંક સાંયોગિક પુરાવાઓ પણ અત્રે રજૂ કરું છું.

૧. કૈલાસ પર્વત ઉપર ચઢવું અતિ કઠિન જણાય છે. શ્રી અષ્ટાપદજીના વિવરણ સાથે આ બંધબેસતું છે.

૨. કૈલાસના દક્ષિણ મુખ પાસેનો કંડારેલો પર્વત નંદીના નામે ઓળખાય છે. નંદી એટલે બળદ. જે આદિનાથ ઋષભદેવજીનું લંછન (ચિહ્ન) છે. અનાદિકાળથી હિન્દુ ધર્મ પ્રમાણે કૈલાસને મહાદેવનું સ્થાન માનવામાં અને પૂજવામાં આવે છે. મહાદેવનું વાહન નંદી છે. આદિનાથ ઋષભદેવની નિર્વાણ તિથિ પોષ વદ તેરસ છે. વદ તેરસને શિવરાત્રી પણ કહે છે. શું મહાદેવ એજ આદિનાથ છે ?

૩. કૈલાસ પર્વતની સામે લગભગ ૪૦ કિલોમીટર દૂર બરફાચ્છાદિત એક જાજરમાન પર્વત છે. એનું નામ ગુરલામાન્ધાતા છે. માન્ધાતા એ સગરચકવર્તીના પૂર્વજનું નામ છે. સગરચકવર્તીનું નામ અષ્ટાપદ વર્ણનમાં આવે છે.

૪. માનસરોવરનો ઉલ્લેખ જૈન શાસ્ત્રોમાં છે.

૫. કૈલાસ પર્વત અને ગુરલામાન્ધતા પર્વતની વચ્ચે એક બીજું વિશાળ અતિ સુંદર સરોવર છે જેનું નામ સકાશતાલ અથવા રાવણતાલ છે. જૈન ધર્મમાં રાવણનો ઉલ્લેખ સુવિદિત છે. અષ્ટાપદ પર્વત પર રાવણ-મંદોદરીનું વીણા વાદન અને નૃત્ય જૈન ધાર્મિક પુસ્તકોમાં ઉલ્લેખાયેલા છે.

૬. આ પ્રદેશમાં અનુભવાતી અનુભૂતિ (Vibrations) અવર્ણનિય છે. શબ્દોમાં એ અભિવ્યક્ત કરી શકાય એવું નથી. આસ્તિક એને દિવ્ય અનુભૂતિ કહે છે. વૈજ્ઞાનિકોએ જોકે આ ભૂમિમાં ઉત્તમ ધાતુ ખનીજોનું ભરપૂર પ્રમાણ શોધવાથી આવા અનુભવને સમર્થન આપ્યું છે.

૭. એ ધરતી, સરોવરો, પર્વતો, વાદળો અને આકાશનું સંયોજન અલૌકિક, અતિ ભવ્ય, દૈવી જણાય છે. હું ધર્મ જૈન છું પણ ધર્મનું જ્ઞાન મને નહિવત છે. પણ જ્યારે-જ્યારે જૈન ધર્મ અને એની તીર્થ ભૂમિઓનો વિચાર કરું છું કે:

જો આપણે સિદ્ધાચલ મહાતીર્થ પાલીતાણાને શાશ્વત તીર્થ જાણતા અને માનતા હોઈએ.

જો આપણે બિહાર પ્રદેશના સમ્મેત શિખરજી મહાતીર્થને વીસ તીર્થકરોની નિર્વાણભૂમિ જાણતા અને માનતા હોઈએ.

જો દિલ્હીથી સવાસો કિલોમીટર દૂર આવેલ હસ્તિનાપુરને પ્રથમ તીર્થકર ઋષભદેવના વરસીતપની પારણાભૂમિ પૂજતા હોઈએ અને,

જો ધર્મગ્રંથોમાં વર્ણિત બીજી બધી તીર્થભૂમિઓને જાણતા પૂજતા હોઈએ તો શું આ—

કૈલાસ પર્વત જ અષ્ટાપદ છે ?

નંદી પર્વત જ સિંહનિષધા પ્રાસાદ છે ?

જૈન ધર્મના પુજનીય સંતો અને વિદ્વાનોને મારી નમ્ર વિનંતી કે આ બાબત માર્ગદર્શન આપે.

પુરાતત્વવિદોને મારી નમ્ર વિનંતી કે આ બાબત સ્પષ્ટ અભિપ્રાય આપે.

નોંધ :

૧. ઈંદિરા ગાંધી નેશનલ સેંટર ફોર આર્ટસ-નવી દિલ્હી દ્વારા જાન્યુઆરી ૧૯૯૯માં આયોજીત 'International Seminar on Pilgrimage and Complexity' માં આ લેખ અને slides દેખાડવા મને આમંત્રિત કરવામાં આવેલ.
૨. આ લેખ અને ફોટોગ્રાફ્સ તથા ધાર્મિક ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખિત લખાણોની ફોટોકોપીઓ મેં ૧૯૯૯માં આર્કિઓલોજીકલ સર્વે ઓફ ઈન્ડિયાને પાઠવ્યા છે. એમણે આ ફોટોગ્રાફ્સને 'માનવ સર્જીત' માનવામાં સહમતિ નથી આપી, સ્પષ્ટ નકારતા પણ નથી.
૩. Geologists આ ફોટોગ્રાફ્સ જોઈ એને Natural Formation માને છે. આમાં કદાચ માનવ સર્જીત કામ છે એવી મારી રજૂઆતને એ લોકો માફ illusion (દૃષ્ટિભ્રમ) માને છે.
૪. ૦૪-૦૧-૨૦૦૫ની રાત્રે Discovery Channel પર 'Terra X' નામે pyramids ઉપર એક programme હતો. તેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ચીલી દેશના એક પ્રાંતમાં Natural Mountains Series મનાતી અત્યાર સુધીની શ્રૃંખલાને હવે Chain of human made Pyramids તરીકે આર્કિઓલોજીસ્ટો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી છે.
૫. ભારતીય અવકાશ સંશોધન ISRO ના એક વૈજ્ઞાનિકે હાલમાં અભિપ્રાય આપ્યો છે કે 'કૈલાસ ક્ષેત્રમાં માનવ સર્જીત કામ થયું હોય એવો સંકેત સેટેલાઈટ ઈમેજિંગ પદ્ધતિથી માલુમ પડે છે.' એ જગ્યાને 'ધમાકિંગ નોરસંગ' કહેવાય છે અને તે કૈલાસની પૂર્વમાં લગભગ ૨ કિ.મી. દૂર છે.
૬. અમારી ચોથી યાત્રા દરમ્યાન તિબેટના ધાર્મિક પુસ્તક 'ગાંગ કર તાશી' (સફેદ કૈલાસ)માં ૨૦ મા તીર્થકર મુનિ સુવ્રત કૈલાસ પ્રદેશમાં વિચર્યા છે એ દૂભાષિયા દ્વારા વાંચવા જાણવા મળ્યું.
૭. કૈલાસ પરિક્રમા દરમ્યાન દેખાતા યુગુ ગોમ્પામા સ્થાપિત ઈષ્ટમૂર્તિ, જૈન તીર્થકર મૂર્તિ શક્ય છે એવો મત મરીન

આર્કિઓલોજી સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ ડૉ. આલોક ત્રિપાઠીએ પાંચમી યાત્રાની શરૂઆતમાં આપ્યો છે. એ મૂર્તિ આભૂષણો-વસ્ત્રોથી શણગારેલ છે. આ પ્રદેશમાં રહેતા બોનપા ધર્મી લોકો જૈન ધર્મીઓની જેમ જ 'ખમાસમણા' આપે છે. જે મેં યુગુ ગોમ્પામાં જોયું છે.

૮. ૨૦૦૬ અને ૨૦૦૭ના તિબેટ ક્ષેત્રના પ્રવાસ દરમ્યાન ક્યાંક ક્યાંક સ્થાનિક ઘરોના દરવાજા પર સ્વસ્તિક, સિદ્ધશિલા તેમજ અષ્ટમંગલ જેવા પ્રતિક જોવા મળેલ છે.
૯. શ્રી અષ્ટપાદ તીર્થ સંશોધન ટીમ ૨૦૦૬ અને ૨૦૦૭ના મતાનુસાર મેં વર્ણવેલ આભાસો માનવ સર્જીત નથી પણ કુદરત, વાતાવરણ, હવામાન સર્જીત છે.

તર્ક :

૧. અમેરિકાના ડાકોટા પ્રદેશમાં માઉન્ટ રશમોર નામના પર્વતના મથાળે ચાર પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિઓના 'મસ્તકો' કોતરેલા છે. આ માનવ સર્જીત કામ લગભગ ૭૦ વર્ષ જૂનું છે. ત્યાંની સરકાર આ 'મસ્તકો'ની અત્યંત સંભાળ લે છે, અને માને પણ છે કે ઘસારો લાગી રહ્યો છે. ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ વર્ષ પછી આ ઘસારા થકી એ કૃતિઓને થતા નુકસાનની આપણે કલ્પના કરી શકીએ. કદાચ એ મુખાકૃતિઓ આભાસરૂપે રહી જાય એવું પણ બને. છતાં પણ એ માનવ સર્જીત કાર્ય બાબત કોઈ ને કોઈ શંકા નહીં હોય. કારણકે વર્તમાન ઇતિહાસ રૂપે સાક્ષી રહેશે. લખાણો સાક્ષી રહેશે. તો શું કૈલાસ પર્વત સન્મુખના નંદી પર્વત પર દેખાતા આભાસો બાબત, કુદરત સર્જીતને બદલે માનવ સર્જીત અભિગમ અસ્થાને છે ? શક્યતાના અભિગમ માટે શાસ્ત્ર વર્ણનોનો આધાર શું અસ્થાને છે ?
૨. પૂર્વકાળમાં શત્રુંજયગિરિ મૂળમાં પચાસ યોજન, શિખરમાં દસ યોજન અને ઉંચાઈ આઠ યોજનનું વર્ણન છે. (ત્રિ.શ.પુ.ચ. પાના નં. ૨૩૪ સર્ગ ૬) પહેલા વિસનગર પછી વલ્લભીપુર અને હવે પાલીતાણા તળેટી પણ સુવિદિત છે. શત્રુંજયગિરિને આ ઘસારો મનાય છે તો અયોધ્યાથી બાર યોજન દૂર અને ૩૨ કોશ ઉંચાણ (પૂ. દિપવિજયજી કૃત અષ્ટાપદપૂજા તથા પુ. જયંતવિજયજી કૃત પૂ. ભારતની જૈન તીર્થ ભૂમિઓ) અષ્ટાપદગિરિને ઘસારો અસ્થાને છે ? અયોધ્યા નજીકની તળેટી દૂર થતાં થતાં તિબેટના દારચેન કસ્બા સુધી ગઈ એ વિચાર અસ્થાને છે ?
૩. શાસ્ત્રો અને લોકસભામાં વપરાતા કેટલાક શબ્દો સરખાવીએ.

કોડી	કરોડ	કોડી	વીસ
યુગ	હજારો વર્ષ	યુગ	૨૦ વર્ષ
મણ	૪૦ શેર	મણ	૨૦ શેર

શાસ્ત્રોમાં શંકા નથી પણ સમય પ્રચલીત કવિવાદ અને વૃદ્ધવાદ થકી સમય અને અંતર બન્ને બાબતોમાં મારી દુષ્ટબુદ્ધિ તર્કને પ્રોત્સાહન આપે છે.

આ મૂળ લેખ સર્વપ્રથમ ૧૯૮૬માં લખ્યો, સુધારા વધારા સાથેની આ રજૂઆત જૂન ૨૦૦૮ સુધીની છે.

વાચક મારી આ રજૂઆત સાથે અસહમત હોય તો મને ક્ષમા કરે. આ લેખ લખવાથી અને તર્ક રજૂ કરવાથી કોઈની ધાર્મિક ભાવનાને ઠેસ પહોંચી હોય તો મારા અંતઃકરણપૂર્વક મિથ્યા મી દુક્કડંમ્. * * *

- નોંધ :-
૧૦. મારી આ રજૂઆતને સાહિત્યિક સમર્થન મળ્યું:
- ભોગીલાલ લહેરચંદ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઈન્ડોલોજી-દિલ્હી-૧૯૮૮.
 - ડૉ. બાલાજી જૈન ઈન્સ્ટીટ્યુટ કોબા ગુજરાત-૧૯૮૮.
 - ડૉ. રમણલાલ સી. શાહ-મુંબઈ ૧૯૮૮.
 - ઈન્દિરા ગાંધી નેશનલ સેન્ટર ફોર આર્ટસ-નવી દિલ્હી, ૧૯૮૮.
 - અનંતાચાર્ય ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઈન્ડોલોજી (પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ સેન્ટર) (મુંબઈ યુનિવર્સિટી માન્યતા પ્રાપ્ત) મુંબઈ-૧૯૮૮.
 - ડૉ. લતા બોથરા, જૈન ભવન, કલકત્તા-૧૯૮૮.

- ‘નમો તિથસ્સ’ ટ્રસ્ટ નવી દિલ્હી-૧૯૮૮.
- ડૉ. કુમારપાળભાઈ દેસાઈ, અમદાવાદ-૧૯૮૮.

આભાર :

- ડૉ. રજનીકાંતભાઈ શાહ-ન્યૂયોર્ક (USA)
૨૦૦૬માં શ્રી અષ્ટાપદ રિસર્ચ ટીમ મેમ્બર તરીકે જેમણે મને સ્પોન્સર કર્યો હતો.
 - શ્રી હેમુભાઈ શેઠ-મુંબઈ
૨૦૦૭માં શ્રી અષ્ટાપદ રિસર્ચ ટીમ મેમ્બર તરીકે જેમણે મને સ્પોન્સર કર્યો હતો
 - આ શોધ પ્રયાસમાં માર્ગદર્શક તેમજ સહયોગી સર્વેનો સદાય ઋણી રહીશ.
શોધ અધૂરી : જૈન સમાજ જાગૃત થાય એ જરૂરી. * * *
- ૧૫૦૧-૧૫૦૨, ‘ત્રિદેવ’ અપાર્ટમેન્ટસ, ‘A’ વિંગ, ભક્તિ માર્ગ, મુલુંડ (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૦ (ભારત). ફોન નં. : ૨૫૮૦૩૩૭૧
E-mail:bharathansrajshah@yahoo.com

પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્ય દાતાની વિગત

૨૦૦૮-૦૯માં પ્રાપ્ત થયેલા પૂણ્યશાળી સૌજન્ય દાતાની યાદી અહીં આપી છે.

૨૦૧૦ ના વર્ષ માટે રૂ. ૨૦,૦૦૦નું અનુદાન આપી કોઈ પણ એક મહિના માટે આપ પણ સૌજન્ય દાતા બની ધનદાન સાથે જ્ઞાનદાનનો લાભ પામો એવી અમારી આપને અનુમોદના અને વિનંતિ છે.

આપના પ્રિય જનોની સ્મૃતિ અક્ષર દેહમાં જાગૃત રહે એ ઉત્તમ શ્રદ્ધાંજલિ છે.

આપના સૌજન્ય દાનથી ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અક્ષરો ધબકતાં રહેશે. જ્ઞાન કર્મનો આ શુભ અવસર છે.

ક્રમ	સૌજન્ય દાતાનું નામ	સ્મૃતિમાં	-પ્રમુખ, શ્રી મુ. જૈન. યુ. સંઘ	
			તારીખ	રકમ
૧	શ્રી જિતેન્દ્ર રમણીકલાલ વોરા	માતૃશ્રી સ્વ. તારાબેન રમણીકલાલ વોરા	૧૬-૦૮-૦૮	૨૦,૦૦૦
૨	શ્રીમતી ઝવેરબેન માણેકલાલ સંગોઈ	પૂ. પિતાશ્રી મગનલાલ હીરજી સંગોઈ	૧૬-૧૦-૦૮	૨૦,૦૦૦
		પૂ. માતૃશ્રી રાજબાઈ ટોકરશી વીરજી વીરા		
૩	શ્રી કાન્તિલાલ રમણલાલ પરીખ-દિલ્હીવાળા	સ્વ. શ્રીમતી કંચનબેન કાન્તિલાલ પરીખ	૧૬-૧૧-૦૮	૨૦,૦૦૦
૪	શ્રીમતી ઇલાબેન મોદી	સ્વ. ચંપકલાલ મોદી	૧૬-૧૨-૦૮	૨૦,૦૦૦
૫	શ્રીમતી નિર્મલાબેન ચંદ્રકાન્ત ડી. શાહ	સ્વ. કુમારી સ્મિતા શાહ અને સ્વ. હર્નિશ શાહ	૧૬-૦૧-૦૯	૨૦,૦૦૦
૬	શ્રી કાન્તિલાલ રમણલાલ પરીખ-દિલ્હીવાળા	સ્વ. શ્રીમતી કંચનબેન કાન્તિલાલ પરીખ	૧૬-૦૨-૦૯	૨૦,૦૦૦
૭	શ્રીમતી દિનાબેન જિતેન્દ્ર વોરા	પિતાશ્રી સ્વ. રમણીકલાલ તારાચંદ વોરા	૧૬-૦૩-૦૯	૨૦,૦૦૦
૮	શ્રી સેવંતીલાલ કાન્તિલાલ ટ્રસ્ટ	—	૧૬-૦૪-૦૯	૨૦,૦૦૦
૯	શ્રીમતી શારદાબેન બાબુભાઈ શાહ	સ્વ. બાબુભાઈ જયંતિલાલ શાહ	૧૬-૦૫-૦૯	૨૦,૦૦૦
૧૦	શ્રીમતી વીણાબેન સુરેશભાઈ ચોકસી	સ્વ. સરસ્વતીબેન સારાભાઈ ચોકસી	૧૬-૦૬-૦૯	૨૦,૦૦૦
૧૧	શ્રીમતી ભગવતીબેન પન્નાલાલ સોનાવાલા	—	૧૬-૦૭-૦૯	૨૦,૦૦૦
૧૨	શ્રીમતી શૈલાબેન હરેશભાઈ મહેતા	સ્વ. નલિનીબેન મનહરલાલ દોશી	૧૬-૦૮-૦૯	૨૦,૦૦૦
	ઓનવર્ડ ફાઉન્ડેશન			
૧૩	સ્વ. સુશીલાબેન ચીમનલાલ ઝવેરી	—	૧૬-૦૯-૦૯	૨૦,૦૦૦
૧૪	શ્રી પારેખ પરિવાર	પ્રજ્ઞા ચક્ષુ જ્યોતી મોહનલાલ પારેખ	૧૬-૧૦-૦૯	૨૦,૦૦૦
૧૫	શ્રી કાન્તિલાલ રમણલાલ પરીખ-દિલ્હીવાળા	સ્વ. શ્રીમતી કંચનબેન કાન્તિલાલ પરીખ	૧૬-૧૧-૦૯	૨૦,૦૦૦
૧૬	મણીલાલ યુનીલાલ સોનાવાલા ટ્રસ્ટ	—	૧૬-૧૨-૦૯	૨૦,૦૦૦

એક પ્રેરક-પાવન જીવનચરિત્ર

□ ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)

એમ. જી. સાયન્સ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ-અમદાવાદના પદાર્થ વિજ્ઞાનના નિવૃત્ત પ્રોફેસર અને 'ગુજરાતી વિશ્વકોશ'ના વિજ્ઞાન વિભાગના ઍડિટર પ્રો. પી.સી.પટેલ-લિખિત 'ડૉ. એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ'ના જીવનચરિત્રનું 'રંગધાર પ્રકાશન' દ્વારા તાજેતરમાં પ્રકાશન થયું છે.

અમારા વિદ્યાર્થીકાળ દરમિયાન મને યાદ છે કે ઉચ્ચ માધ્યમિક કે કૉલેજનું શિક્ષણ લેનાર વિદ્યાર્થીઓ જીવનમાં ઉન્નત પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરવા માટે લલિત સાહિત્યના પ્રમાણમાં આત્મકથા અને જીવનચરિત્રનું સાહિત્ય વિશેષ પ્રમાણમાં વાંચતા, જેમાં શ્રી મૂળશંકર મો. ભટ્ટ કૃત 'મહાન વૈજ્ઞાનિકો', શ્રી છોટાલાલ પુરાણી કૃત 'વિજ્ઞાનના વિધાયકો', શ્રી રેવાશંકર સોમપુરા કૃત 'ભારતના મહાન વૈજ્ઞાનિકો', ડૉ. નરસિંહ શાહ કૃત 'લૂઈ પાશ્ચર', શ્રી વર્મા ને પરમાર કૃત 'આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય', ડૉ. સુરેશ શેઠના કૃત 'મહાન વૈજ્ઞાનિકો'-જેવાં પુસ્તકોમાં વિજ્ઞાનવીરોના જીવનકાર્યની ઝાંખી પ્રાપ્ત થાય છે. થોડાંક વર્ષો પહેલાં ડૉ. પ્રસન્ન વકીલે વિજ્ઞાનવીર ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈનું જીવનચરિત્ર પ્રગટ કરેલું, જેમાં ભક્તિભાવ વિશેષ ને ઑબ્જેક્ટિવ દૃષ્ટિનો અભાવ લાગે. આવાં કેટલાંક જીવનચરિત્રોમાં, પ્રો. પી. સી. પટેલનું ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ-વિષયક લખાયેલું તાજેતરનું પ્રકાશન જુદી ભાત પાડે છે.

અઢાર પ્રકરણોમાં આલેખાયેલું આ ચરિત્ર શરૂનાં ત્રણ પ્રકરણોમાં 'બાળપણ અને પરિવાર', 'શિક્ષણ, પ્રશિક્ષણ અને સેવા'માં-બે બાબતોએ મારું વિશેષ ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આપણે ત્યાં લગભગ ત્રણેક દાયકાથી સંયુક્ત કુટુંબને બદલે વિભક્ત કુટુંબની રીતિએ જીવન જીવવાનો સ્વીકાર થતો ગયો છે. સંયુક્ત-વિભક્ત એવી બે સ્થિતિઓની વચલી કોઈ સ્થિતિ સૂચવવી આજે તો મુશ્કેલ છે! આ ચરિત્રમાં ચરિત્ર-નાયકને એના સંસ્કાર ઘડતરમાં ને વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં સંયુક્ત-કુટુંબનાં તંદુરસ્ત ને વિધેયાત્મક પરિબળોએ જે ભાગ ભજવ્યો છે તે જાણ્યા બાદ એના લ્હાળા કરતાં લ્હાવાનો લ્હાવો વિશેષ પ્રમાણમાં મળ્યો જણાય છે. માતા-પિતાના ઉચ્ચ સંસ્કાર, બનેલીનું સતત મળતું માર્ગદર્શન, ભાઈને ફીના રૂપિયા હજાર આપવા, બહેન પોતાનાં ઘરેણાં ગિરે મૂકે, ભાઈઓ અને પિતરાઈ ભાઈઓનો સ્નેહ ને સાથ-સહકાર જોતાં મને સંયુક્ત કુટુંબનું હૃદય દર્શન થયું ને આજે એ લગભગ લુપ્તપ્રાય થયું છે એનું દુઃખ પણ થયું. લેખકે ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં આ મુદ્દાને જીવંત ઉઠાવ આપ્યો છે.

આખા પુસ્તકમાં મને બીજો કોઈ આકર્ષક ને મહત્વનો મુદ્દો લાગ્યો હોય તો તે છે-મણિગણમાં રહેલા સૂત્ર જેવો ગુરુ-શિષ્યનો ઐ સહનાવવતુ। સહ નૌ ભુનકતુ। સહવીર્ય કરવાવહૈ। તેજસ્વિ નાવધીતમ્ અસ્તુ। મા વિદ્વિષાવહૈ।-એ ભાવનાસભર ઉભય હિતકારી ઉન્નત સંસ્કાર સંબંધ. મોડા આવવા બદલ વિદ્યાર્થી-કલામને ગણિતના શિક્ષક સોટીનો માર મારે પણ એ જ ગુરુ, કશા

જ પક્ષપાત કે પૂર્વગ્રહ વિના સોમાંથી સો ગુણ આપી સદ્શિષ્યની પીઠ પણ થાબડે. ઉદારમતવાદી હિંદુ ગુરુ, તેજસ્વી મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીને પોતાને ઘેર ભોજન માટે પ્રેમપૂર્વક આમંત્રે રૂઢિચુસ્ત ગુરુપત્ની આભડછેટ પાળી શિષ્યને દૂર બેસાડે ત્યારે ચીરાઈ જતું ગુરુહૃદય ને બીજે આમંત્રણે થતું ગુરુપત્નીનું હૃદય પરિવર્તન...વિદ્યાર્થી કલામને બિનસાંપ્રદાયિક બનવામાં, સર્વધર્મ સમભાવનો પદાર્થપાઠ શિખવવામાં કેટલું બધું કારગત નિવડ્યું હશે! જ્યારે વિદ્યાર્થીના જીવન ઘડતર ને ચારિત્ર્યની વાત આવે છે ત્યારે કલામ-રાષ્ટ્રપતિ કલામ-મોટામાં મોટી જવાબદારી માતા-પિતા ને ગુરુને શિરે નાખે છે. આજે તો ભોગપરક મનોવૃત્તિના ઉછાળના આક્રમણે મૂલ્યોનો દ્રાસ થઈ રહ્યો છે. શહેરી સંસ્કૃતિના આક્રમણે, સ્વાતંત્ર્યપૂર્વ ભારતીય જીવનના પ્રવાહોમાં ખળભળાટ મચાવ્યો છે. આજના સરેરાશ ઉચ્ચ કેળવણી લેતા વિદ્યાર્થીઓમાં સંસ્કાર-ઘડતરની ખેવના ઓછી જણાય છે. આ ઉણપની જવાબદારી વિશેષરૂપે માતા-પિતા અને ખાસ તો શિક્ષકો-અધ્યાપકોની છે-એમ ડૉ. કલામ માને છે. એમની આ માન્યતા પાછળ અંગત અનુભવનું સમર્થ પીઠબળ રહ્યું છે. એમને મન આ તો મહત્તી શ્રદ્ધાનો પ્રશ્ન છે. ઊગતી પેઢીમાં એ ઉજ્જવળ ભારતનું દર્શન કરે છે; કારણ કે તેમને કેટલાક ઉત્તમ શિક્ષકો-જેવા કે ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ, સતીશ ધવન અને ડૉ. બ્રહ્મપ્રકાશ-એમનું સમર્થ માર્ગદર્શન મળ્યું છે...એટલે જ તેઓ ભારતના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે, રાજકારણની શુદ્ધિ અને સમાજના સર્વક્ષેત્રે ઉન્નતિ ને ઉત્કૃષ્ટતા માટે મહાત્મા ગાંધી, સી. વી. રામન, જે.આર.ડી. તાતા, ફિરોજશા ગોદરેજ, લક્ષ્મણરાવ કિર્લોસ્કર, રામકૃષ્ણ બજાજ, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ડૉ. રાધાકૃષ્ણન, મદનમોહન માલવિયા, ડૉ. કુરીઅન-જેવા લોકનેતાઓની કામના કરે છે ને સને ૨૦૨૦ના વિકસિત ભારતના સ્વપ્નના પાંચ મુદ્દાઓમાં ત્રીજા મહત્ત્વના મુદ્દામાં શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્યનો સમાસ કરે છે.

સને ૧૮૫૭નો અંગ્રેજોને મન 'બળવો' હતો પણ આપણે માટે તો ભારતની સ્વતંત્રતાનું બીજનિક્ષેપ...અને ગાંધીજીની 'હિંદ સ્વરાજ'ની કલ્પના તા. ૧૫-૮-૧૯૪૭ના રોજ સ્વાતંત્ર્ય-વૃક્ષ રૂપે ફળી. ડૉ. કલામની વિકસિત ભારતની ૨૦૨૦ની કલ્પના મ્હોરી ઉઠવી જોઈએ જો આપણે એમના સ્વપ્નને સંપૂર્ણપણે સમજી સામૂહિક પુરુષાર્થ કરીએ તો. એને માટે સ્વનિર્ભરતા અનિવાર્ય છે. આ સ્વનિર્ભરતા અને સ્વદેશાભિમાન પાછળ મહાત્મા ગાંધી, પ્રો. સી. વી. રામન, ડૉ. હોમી ભાભા અને ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈની પ્રબળ પ્રેરણા છે. વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી, વિકાસ, સંશોધન ને પ્રબંધનના ક્ષેત્રે માર્ગદર્શન મેળવી, તેને આત્મસાત્ કરવાની ડૉ. કલામની સૂઝસમજ, કોઠાસૂઝ ને તત્પરતા કમાલની છે. તેઓ માને છે કે ખ્વાબ (સ્વપ્ન)થી ખ્યાલ (વિચારો)ના અંકુરો ફૂટે છે. આવા અંકુરોમાંથી વૃક્ષ તૈયાર થાય છે. સ્વપ્ન સેવવામાં ન આવે

તો વિચારો પણ ન આવે ને વિચારશૂન્ય જીવનમાં વિકાસ શો? ટૂંકમાં કહેવું હોય તો કહી શકાય કે ડૉ. કલામનું જીવન ગાંધી શૈલીનું છે. લેખક જણાવે છે તેમ લઘુત્તમ જરૂરિયાતોવાળું જીવન, પરમાર્થની ભાવના, ઈશ્વરમાં અપાર આસ્થા, સતત ઉદ્યમ, સર્વધર્મ સમભાવ, વિજ્ઞાન અને આધ્યાત્મિકતાના સમન્વયકર્તા અને તમામ પ્રવૃત્તિઓના કેન્દ્રમાં રાષ્ટ્રની ભાવના...વગેરે કલામનાં પરમ લક્ષણો છે! આ પુસ્તકનું ત્રીજું આકર્ષણ-બિંદુ મારે મન ઉપર્યુક્ત વિચારસરણીમાં રહેલું છે.

કવિવર ટાગોરની પેલી ‘પ્રાર્થના’ વિશ્વખ્યાત છે. ‘ચિત્ત જ્યાં ભયશૂન્ય છે, શિર જ્યાં ઉન્નત રહે છે, જ્ઞાન જ્યાં મુક્ત છે...તે સ્વર્ગમાં તારે પોતાને હાથે નિર્દય આઘાત કરીને, હે પિતા! ભારતને જગાડ’. તો રાષ્ટ્રપતિ કલામની પ્રાર્થના છે:—‘મારા લોકોને કામ કરતા કર, તેમના કઠોર પરિશ્રમથી બીજાં ઘણાં ‘અગ્નિ’ પેદા થાઓ જેથી તમામ અનિષ્ટોનો નાશ થાય. મારું રાષ્ટ્ર શાંતિને માર્ગે સમૃદ્ધ થાય, લોકો હળી મળીને રહે અને ગૌરવવંતા ભારતીય નાગરિક તરીકે મિટ્ટીમાં ભળવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય જેથી ફરીથી એવા ભારત (રાષ્ટ્ર)માં મારો ઉદય અને તેના યશથી આનંદોત્સવ કરું.’ કોણ કહેશે કે કલામ કવિ નથી? દિલ અને દિમાગ વચ્ચેનો સંઘર્ષ વ્યક્ત કરતી તેમની આ પંક્તિઓ:—

Is this happiness?

Did I explore space to enhance

Or did I provide weapons of distraction?

આ સંઘર્ષમાં પણ દેશની સ્વતંત્રતા, તેના રક્ષણ-સંગોપન માટે રાષ્ટ્રે તાકાતવાન થવાની જરૂર છે જેથી સબળ રાષ્ટ્રો કુદૃષ્ટિ કરે નહીં ને વિશ્વશાંતિ જળવાય એવી દેશદાઝ ને મંગલભાવના ગર્ભિત છે. મારે મન આ માટે પણ પુસ્તકનું ખૂબ ખૂબ મહત્ત્વ છે.

રોકેટમેન, મિસાઈલમેન, ન્યૂક્લિયર વિજ્ઞાની વગેરેની તેમની સિદ્ધિઓને પ્રો. પટેલે આ રીતે મૂલવે છે: ‘કલામ તેમની ૪૩ વર્ષની કારકિર્દીમાં વિવિધ તબક્કાઓમાં થઈને પસાર થયા છે. એમ. આઈ. ટી.માં તાલીમાર્થી, ઈસરોમાં રોકેટમેન, ડી.આર.ડી.ઓ.માં. મિસાઈલમેન અને ડી.એ.ઈ.માં ન્યૂક્લિયર વિજ્ઞાની તરીકે અર્થપૂર્ણ કામગીરી અને જવાબદારી નિભાવી છે. તે પોતે પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને આધ્યાત્મિકતાની નજરે જ નિહાળે છે. માટે તે શિક્ષણ દ્વારા બાળકોમાં આધ્યાત્મિકતાનું સિંચન કરવા માગે છે. ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જોડવાની બાબત ઉપર તે ભાર મૂકે છે. આપણા દિલોદિમાગમાં રહેલી સુષુપ્ત શક્તિઓને પ્રજ્વલિત કરી કામે લગાડવાની છે. જાગ્રત મન દ્વારા કરેલા રચનાત્મક પ્રયત્નોથી રાષ્ટ્રમાં શાંતિ, સમૃદ્ધિ અને સુખ સંપન્ન કરી શકાય.’

લેખકનું ઉપર્યુક્ત અવતરણ આપવા પાછળનો મારો હેતુ પ્રો. પટેલની વિવેકશક્તિ ને ગદ્યશક્તિનો પરિચય કરાવવાનો છે. મૂળ વિના એક અક્ષર પણ પાડવો નહીં, નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ દ્વારા સત્ય પ્રાપ્ત કરવું એવો વૈજ્ઞાનિક અભિગમ તેમણે આદિથી અંત તક આ પુસ્તકમાં અપનાવ્યો છે. વૈજ્ઞાનિક ને ટેકનિકલ પરિભાષાને પણ

એમણે લોકગમ્ય બનાવી છે. ડૉ. કલામના માનવીય ગુણોને રોશન કરવામાં લેખકે રજમાત્ર કચાશ રાખી નથી.

ભારતની અન્ય ભગિની ભાષાઓમાં આનો અનુવાદ થાય ત્યારે સહી પણ અત્યારે તો હું માનું છું કે આ જીવન-ચરિત્ર પ્રત્યેક સ્કૂલ-કૉલેજ ને યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરીમાં હોવું જોઈએ.

આવું પારદર્શક, પ્રેરક ને પાવન જીવનચરિત્ર આપવા બદલ હું પ્રો. પટેલને બિરદાવું છું, અભિનંદુ છું. ***

ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ, રંગદ્વાર પ્રકાશન, નવરંગ પુરા, અમદાવાદ-૯. મૂલ્ય રૂ. ૬૪-૦૦.

રસિકભાઈ રણજિતભાઈ પટેલ,

C/12, નવદીપ એપાર્ટમેન્ટ, સારથિ બંગલોની સામે,

A-1, સ્કૂલ પાસે, મેમનગર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨.

મોબાઈલ : ૯૮૯૮૧૬૯૦૬૯.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ ફંડ

૧૧,૭૮૦૭૦/- તા. ૧૬-૧૦-૨૦૦૮ સુધીનો સરવાળો

૧૦,૦૦૦/- શ્રી પ્રજ્ઞાબેન ચંપકરાજ ચોકસી

૫,૦૦૧/- શ્રી જીતેન્દ્ર એ. શાહ

૫,૦૦૦/- શ્રી ભણશાલી ટ્રસ્ટ

૫,૦૦૦/- શ્રી જ્યોતિ શાહ

૩,૬૦૦/- શ્રી પ્રમોદચંદ્ર સોમચંદ્ર શાહ

૩,૬૦૦/- શ્રી યોગેન શ્રીકાન્ત શાહ

૩,૦૦૧/- શ્રી પ્રેમજી રાયસી ગાલા

૩,૦૦૧/- શ્રી રસિક સી. મહેતા

૩,૦૦૦/- શ્રી પ્રસન્ન એન. ટોલીઆ

૩,૦૦૦/- વર્ષા આર. શાહ

૨,૭૦૦/- શ્રી ગુણવંત બી. શાહ

૨,૫૦૦/- શ્રી મગનલાલ એમ. સંઘવી

૨,૫૦૦/- શ્રી ભારતીબેન ભગુભાઈ શાહ

૨,૫૦૦/- શ્રી મનોજ નેમચંદ શાહ

૨,૫૦૦/- શ્રી નીનાબેન બી. શાહ

૨,૦૦૦/- શ્રી ગીતા જૈન

૧,૮૦૦/- શ્રી ગૌતમ પ્રમોદચંદ શાહ

૧,૫૦૦/- શ્રી એન. આર. પારેખ

૧,૦૦૧/- શ્રી અરૂણ શાન્તિલાલ જોષી

૧,૦૦૦/- શ્રી રમેશ એમ. શેઠ

૧,૦૦૦/- શ્રી દમયંતીબેન નવિનચંદ્ર શાહ

૧,૦૦૦/- શ્રી કલાવતીબેન મહેતા

૧,૦૦૦/- શ્રી અશ્વિન કે. શાહ

૭૫૦/- શ્રી દિલિપભાઈ કાકાબળીયા

૫૦૦/- શ્રી મનોજ રાજગુરુ

૧૨,૪૬,૫૨૪/- સરવાળો

જૈન યોગ પરંપરા અને પાતંજલ યોગસૂત્ર-એક ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં

□ ડૉ. જવાહર પી. શાહ

યોગ શબ્દ ધાતુ યુજ્ પરથી સિદ્ધ થયો છે. યુજ્ ધાતુના બે અર્થ છે. એક અર્થ ‘જોડવું’ અને બીજો અર્થ ‘સમાધિ’ – મનની સ્થિરતા – એવો થાય. જો કે પ્રસંગોપાત્ત કે પ્રકરણવાર તે અનેક અર્થોમાં વપરાય છે. જૈનાગમોમાં યોગ ધ્યાનના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે. અનેક આગમોમાં ધ્યાનનું લક્ષણ, તેના ભેદ-પ્રભેદો, આલંબન વગેરેનું વિસ્તૃત વર્ણન જોવા મળે છે.

જૈન સાધુઓનો દૈનિક ક્રમ પણ પાંચ યમ, તપ, સ્વાધ્યાયાદિ નિયમ ઈન્દ્રિયજય રૂપ પ્રત્યાહારથી છવાયેલો છે. યોગ ઉપર એટલો ભાર આપવામાં આવ્યો છે કે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિને ઔત્સર્ગિક માર્ગ અને પાંચ સમિતિને આપવાદિક માર્ગ ગણી તે દ્વારા શુદ્ધ ધર્મનો સમુદ્ભવ ગણાવેલ છે, તેને અષ્ટપ્રવચન માતા ગણેલ છે. નિર્ચુક્તિ ગ્રંથોમાં પણ આગમોક્ત ધ્યાનનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર અને ધ્યાનશતક જેવા ગ્રંથોમાં પણ જૈન દર્શનમાન્ય યોગનું નિરૂપણ થયું છે. આ રીતે આગમ યુગ પર્યંત જૈન યોગનું સ્વરૂપ બહુધા આગમિક પરંપરાનુસાર રહ્યું.

દર્શનયુગનો પ્રારંભ ઈ. સ. પૂર્વેની બીજી સદીથી થયો હોવાનું માનવામાં આવે છે. તે પૂર્વેના વેદ-ઉપનિષદ યુગમાં યોગ શબ્દ ઋગ્વેદમાં ‘જોડવું’ના અર્થમાં જોવા મળે છે, ધ્યાન-સમાધિ અર્થમાં નહિ. ઉપનિષદોમાં ધ્યાનમાર્ગનો વિકાસ થતો ગયો અને પ્રાચીન ઉપનિષદોમાં ‘સમાધિ’ અર્થમાં યોગ શબ્દ પ્રયોગ જોવા મળે છે. કેટલાક ઉપનિષદોમાં સ્થાન, પ્રત્યાહાર, ધારણાદિ યોગાંગોનું વર્ણન મળે છે.

ઉપનિષદોનું તત્ત્વચિંતન ભિન્ન ભિન્ન ઋષિઓ દ્વારા ‘દર્શન’ના રૂપમાં અવતીર્ણ થયું. યોગદર્શનના પ્રણેતા મહર્ષિ પતંજલિ પણ એ સમયમાં થયા. તેમણે સાંખ્ય દર્શનના આધારે પાતંજલ યોગસૂત્રની રચના કરી. પૂર્વ મીમાંસાના અપવાદ સિવાય દરેક દર્શનોએ તત્ત્વજ્ઞાન સાથે મોક્ષપ્રાપ્તક સાધન તરીકે યોગનો નિર્દેશ કરેલો છે. (પૂર્વમીમાંસા સ્વર્ગની ખેવના રાખે છે, અપવર્ગની નહિ!) યોગના સ્વરૂપ વિષે મતભેદ ન હોવાને કારણે અન્ય દર્શનકારોએ મહર્ષિ પતંજલિને સન્માન્ય ગણ્યા છે અને તેમનો દિશાનિર્દેશ સ્વીકાર્યો છે. ગીતામાં પણ યોગનો મહિમા કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગ દ્વારા થયો છે.

યોગવિષયક જિજ્ઞાસા લોકોમાં એટલી વધી કે તેના બાહ્ય અંગો – આસન, પ્રાણાયામ, મુદ્રા વગેરેના ભેદોનું સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં આવતા હઠયોગ નામની નવી શાખાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો અને તેના ગ્રંથો હઠયોગ પ્રદીપિકા, ઘેરંડ સંહિતા, શિવ સંહિતા, ગોરખશતક વગેરે રચાયાં જેમાં વિવિધ મુદ્રાઓ, નેતિ, ધોતિ આદિ ષટ્કર્મ, કુંભક રેચક પૂરક – પ્રાણાયામ વગેરેનું વર્ણન જોવા મળે છે.

આ બધા ગ્રંથોમાં પાતંજલ યોગસૂત્ર એક વિશિષ્ટ ગ્રંથ છે. આ

ગ્રંથમાં ચાર પાદ અને ૧૯૫ સૂત્રો છે. સમાધિપાદ, સાધનપાદ, વિભૂતિપાદ અને કેવલ્યપાદ.

સમાધિપાદના ૫૧ સૂત્રોમાં મુખ્યત્વે યોગનું સ્વરૂપ, ચિત્ત-સ્થિરતાના ઉપાયોનું વર્ણન છે.

સાધનપાદના ૫૫ સૂત્રોમાં ક્રિયાયોગ, યોગના આઠ અંગો તેના ફળ, હેય, હેયહેતુ, હાન અને હાનોપાય એ ચતુર્વ્યૂહનું વર્ણન છે.

વિભૂતિપાદના ૫૫ સૂત્રોમાં યોગજન્ય વિભૂતિઓનું વર્ણન છે.

કેવલ્યપાદના ૩૪ સૂત્રોમાં સાંખ્ય પરિણામવાદનું મંડન, બૌદ્ધ વિજ્ઞાનવાદનું ખંડન અને કેવલ્યાવસ્થાનું સ્વરૂપ વર્ણન છે.

પાતંજલ યોગ સૂત્રો પર વ્યાસભાષ્ય, વાયસ્પતિ મિશ્ર કૃત ટીકા અને ભોજદેવ કૃત રાજમાર્તણ્ડ ટીકા મળે છે.

યોગસૂત્રોમાં વાસના, કલેશ અને કર્મનું નામ જ સંસાર અને વાસનાદિનો અભાવ કે ચેતનની સ્વરૂપમાં સ્થિતિ એ જ મોક્ષ કહેલ છે. (તદા દ્રષ્ટુઃ સ્વરૂપાવસ્થાનમ્ ૧:૩) આમ શ્રી પતંજલિએ સર્વ ઉપાસકોને યોગમાર્ગમાં સ્થાન આપ્યું.

પરંતુ યોગસૂત્ર ચેતનને જૈનદર્શન માન્ય દેહપ્રમાણ માનતું નથી કે અણુપરિણામ માનતું નથી, પરંતુ સાંખ્ય, વૈશેષિક, નૈયાયિક અને શોક વેદાંતી જેમ વ્યાપક માને છે. એ જ પ્રકારે ચેતનને પરિણામી નિત્ય નથી માનતું કે બૌદ્ધ માન્ય ક્ષણિક/અનિત્ય નથી માનતું પણ કૂટસ્થ નિત્ય માને છે.

નિરીશ્વર સાંખ્યની જગ્યાએ આ યોગસૂત્રોમાં લોકોની ભાવના અને ભક્તિ વિષયક સંવેદનાઓ લક્ષમાં રાખી મહર્ષિ પતંજલિએ ઈશ્વરોપાસનાને સ્થાન આપ્યું. (ઈશ્વર પ્રણિધાના દ્વા: ૧.૩૩) તેમણે યોગસાધનામાં ઉપયોગી એવા પ્રતીકોની ભિન્નતાના વ્યામોહમાં અજ્ઞાનવશ ઉન્માદ ન જાગે તે માટે તેમને જે ઈષ્ટ લાગતા હોય તેવા ઈશ્વરનું ધ્યાન કે ઉપાસના કરવાની છૂટ આપી. (યથાભિમતધ્યાનાદ્વા: ૧.૩૮). આમ પાતંજલ યોગસૂત્ર સાંખ્ય સિદ્ધાન્ત અને તેની પ્રક્રિયાને આધારરૂપે ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ તેમાં જે વિશેષતા છે તે એ કે મહર્ષિ પતંજલિ ઈશ્વર સંબંધી જે વાત કરે છે તે સાંખ્યસિદ્ધાન્ત અનુસાર નથી. તેમજ ન્યાય કે વૈશેષિક દર્શનોમાં માનેલા ઈશ્વરથી પણ ભિન્ન છે. તેમણે ઈશ્વરને એક વ્યક્તિ તથા શાસ્ત્રોપદેશક માનેલ છે. ઈશ્વરમાં નિત્ય જ્ઞાન, નિત્ય ઈચ્છા અને નિત્યકૃતિનો સંબંધ ન માનીને તેને સ્થાને સત્ત્વગુણનો પરમ પ્રકર્ષ અને તે દ્વારા જગતનો ઉદ્ધાર જેવી વ્યવસ્થા ઘટાવી છે.

ક્લેશ કર્મ વિપાકાશયૈરપરામુષ્ટ: પુરુષવિશેષ ઈશ્વર: । ૧.૨૪

તત્ર નિરતિશયં સર્વજ્ઞબીજમ્ । ૧.૨૫

પૂર્વેષામપિ ગુરુઃ કાલેનાઽનવચ્છેદાત્ । ૧.૨૬

જૈન દર્શન સાથે યોગદર્શનનો વિચાર કરીએ તો બીજા દર્શનો કરતાં તે બન્નેમાં વધુ સામ્ય દેખાય છે. ઈશ્વર તત્ત્વ વિષેનું કથન જૈન દર્શન સમ્મત ‘કેવલી’ તત્ત્વ સાથે ઘણું મળતું આવે છે. મૂળ

યોગસૂત્રોમાં તથા તેના ભાષ્યમાં એવા અનેક શબ્દો, વિષયો અને યોગપ્રક્રિયાઓનું વર્ણન છે જે જૈનદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ અને પ્રચલિત છે; પરંતુ જૈનેતર દર્શનોમાં સામાન્યતઃ જોવા મળતું નથી. ઉદાહરણો અનેક છે. જેવાં કે ભવ પ્રત્યય, સવિતર્ક સવિચાર, નિર્વિચાર, મહાપ્રત, કૃત કારિત અનુમોદિત, જ્ઞાનાવરણ, સવિક્રમ, નિરુપક્રમ, વજાસંહનન (વન ઋષભનારાય સંહનન), સર્વજ ઈત્યાદિ.

વૈદિક સાહિત્યમાં યોગવાસિષ્ઠ જેવા ગ્રંથો હઠયોગને અગ્રાદ્ય ગણે છે તો જૈન યોગ સાહિત્યમાં તો હઠયોગનું સ્થાન જ નથી. તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. યોગસૂત્ર ૧.૩૪માં પણ પ્રચ્છર્દન-વિધારણાભ્યાં વા પ્રાણસ્ય – પ્રાણનો નિરોધ કરવાથી શરીરમાં વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન થાય છે અને મન પણ વિચલિત બને છે તેમ દર્શાવ્યું છે. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ પણ પાતંજલ યોગસૂત્રો પરની વૃત્તિમાં ૨૭ સૂત્રોમાં બે કાર્યો કર્યા છે. ૧. જૈન અને સાંખ્ય દર્શન વચ્ચે જે ભેદ છે તે સ્પષ્ટ કર્યો છે અને ૨. આ બે દર્શનો વચ્ચે જ્યાં માત્ર પરિભાષાનો જ ભેદ છે ત્યાં તેમણે સમન્વય કર્યો છે. તેમણે પ્રાણાયામને યોગનું અનિશ્ચિત સાધન કહી હઠયોગનું નિરસન કર્યું છે. અનૈકાન્તિકમેત્ પ્રસહ્યતાભ્યામ્ મનોવ્યાકુલીભાવાન્ ડસાસં ણ ગરંભઙ્ઙ (આ.નિ.૧૫૧૦) ઇત્યાદિ પારમર્ષેણ તન્નિષેધાચ્ચ ઇતિ વચમ્ ।। જો કે શુભચંદ્રજીના જ્ઞાનાવર્ણવમાં પ્રાણાયામને નિરુપયોગી અને અનર્થકારી માને છે.

જૈનદર્શનમાં પ્રાણાયામનું આધ્યાત્મિક અર્થઘટન મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ કર્યું છે જેમાં બહિર્વૃત્તિને-બાહ્યભાવને બહાર ફેંકવો એ રેચક છે, અન્તર્વૃત્તિને ગ્રહણ કરવી એ પૂરક છે અને એ અન્તર્વૃત્તિને હૃદયમાં સ્થિર કરવી એ કુંભક છે.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મો-પનિષત્ અને સ્વોપજ દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશિકાનું સર્જન કર્યું છે તેમાં

પાતંજલ યોગસૂત્રમાં સમાવિષ્ટ કેટલાક મુદ્દાઓ પર બત્રીસીઓ રચી છે. જેમાં પાતંજલ યોગ લક્ષણ વિચાર, યોગાવતાર, કલેશ-હાનોપાવ તથા યોગ માહાત્મ્ય બત્રીસીનો સમાવેશ થાય છે. સાતમી સદીમાં થયેલા સમદર્શી આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ પણ યોગસૂત્રગત શબ્દોનું અનુસંધાન જૈન દાર્શનિક શબ્દો સાથે કરી પોતાની ગુણગ્રાહકતા, માધ્યસ્થભાવ અને સમન્વયશીલતાનો પરિચય આપ્યો હતો, તે જ પરંપરાને ઉપાધ્યાયજીએ વિકસિત કરી.

પાતંજલયોગ દર્શનમાં આઠ યોગાંગોનું વર્ણન છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ પોતાના યોગદૃષ્ટિ ગ્રંથમાં યોગાવસ્થાની આ વિકાસશીલ પ્રક્રિયાને આઠ ભૂમિકાઓમાં ઢાળી તેને ‘યોગદૃષ્ટિ’ નામ આપ્યું. એક એક દૃષ્ટિમાં એક એક યોગાંગનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ રીતે શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ ગુણસ્થાનક સાથે પણ સાંકળી છે.

ઉપસંહાર :

જૈનયોગવિચાર અને પાતંજલ યોગસૂત્ર વિષે વિચારતા મહર્ષિ પતંજલિનો પ્રભાવ આગમોક્ત ધ્યાનપ્રણાલિ પર પડ્યો જેનું શ્રી હરિભદ્રસૂરિ અને ઉપા. યશોવિજયજીએ વિસ્તૃત વિવરણ કર્યું છે. જો કે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યએ તેમના યોગશાસ્ત્રમાં ક્રમશઃ સાધુ અને શ્રાવક જીવનનાં આચાર પ્રક્રિયા વર્ણવી છે. શુભચંદ્રાચાર્યજીએ જ્ઞાનાર્ણવમાં પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાનનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે તો કલિકાલ સર્વજ્ઞએ સ્વાનુભવ વર્ણવતા વિક્ષિપ્ત, યાતાયાત, શ્લિષ્ટ અને સુલીન જેવા મનના ભેદોની વાત કરી છે. આમ જૈન દર્શને હઠયોગની ઉપેક્ષા કરી રાજયોગ અને લય યોગને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. * * *

૬૫, શિવાલિક બંગલોઝ, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ-૧૫.

ફોન નં.: (૦૭૯) ૨૬૯૩૦૯૯૮

હીંડી કાવ્ય-કથા પરિચય

□ ડૉ. કવિન શાહ

જૈન કાવ્ય પ્રકારોની વિવિધતામાં ‘હીંડી’ પ્રકારની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે:

હીંડ-હંડવું. (ગામઠી શબ્દપ્રયોગ) ભ્રમણ કરવું, ફરવું એવો અર્થ છે. જીવાત્મા કર્માધીન સ્થિતિમાં ભ્રમણ કરે છે. ‘હીંડી’ એટલે આત્માના ભ્રમણની કથા.

જૈન સાહિત્યમાં પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલો ગ્રંથ વસુદેવ હીંડી સુપ્રસિદ્ધ છે. અન્ય રચના ધમ્મિલ હીંડી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧. વસુદેવ હીંડીનો પરિચય (ધર્મદાસ ગણિ)

વસુદેવ હીંડી શ્રૃંગારપ્રધાન નયનરમ્ય કથા છે. તેમાં માનવ જીવનની વાસ્તવિકતાનું નમૂનેદાર આલેખન થયું છે. આ કૃતિ ધર્મકથાની હોવાની સાથે તેમાં રાજા, સાર્થવાહ, ચોર, વેશ્યા, ધૂર્ત, ઠગ વગેરે પાત્રોનું ચિત્રણ પણ કલાત્મક છે. તેમાં કૂતુહલવાળી

કથાઓ છે જેના દ્વારા સમકાલીન લોક સંસ્કૃતિનું વાસ્તવિક દર્શન થાય છે. તેમાં પ્રભુભક્તિ અને જૈન ધર્મના પ્રચારની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. કથાની વર્ણન શૈલી રોચક છે.

સંઘ દાસગણિની રચના ‘વસુદેવ હીંડી’ જૈન કથા સાહિત્યમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. તેમાં સર્જકની સર્જકપ્રતિભાની સાથે કથાની રીતે નિરૂપણ કૃતિને આસ્વાદ્ય બનાવવામાં નિમિત્તરૂપ છે. સર્જકે આ ગ્રંથમાં જિનેન્દ્રભક્તિના નિરૂપણ દ્વારા જનતાને ધર્માભિમુખ કરવાનો પ્રશસ્ય પ્રયત્ન કર્યો છે. એમની વર્ણન શૈલી આકર્ષક છે. જૈન કાવ્ય પરંપરાનુસાર સર્જકે ગુરુ વંદનાથી આરંભ કરીને જણાવ્યું છે કે શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જંબુસ્વામીને વસુદેવનું ચરિત્ર વર્ણવે છે. ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોના ચરિત્ર સમાન આ ચરિત્ર પ્રેરક છે.

જૈન સાહિત્યમાં સંઘદાસ ગણિ નામના બે આચાર્યનો ઉલ્લેખ મળે છે. ૧. વસુદેવ હીંડીના પ્રથમ ખંડમાં ઉલ્લેખ છે. તેમાં સંઘદાસ ગણિનો ‘વાચક’ પદથી સંદર્ભ મળે છે. ૨. બૃહત્કલ્પ ભાષ્યમાં ‘ક્ષમાશ્રમણ’ નામથી ઉલ્લેખ છે.

મુનિ પુણ્યવિજયજી જણાવે છે કે ધર્મદાસ ગણિ નામના બે મહાત્મા જુદા છે. કારણ કે એક મહાત્મા વાચક પદ અને બીજા મહાત્મા ક્ષમાશ્રમણ પદથી અલંકૃત છે. આ અંગે બીજો મત એ છે કે એક જ વ્યક્તિ વિવિધ પદવી ધારણ કરે છે. આ અંગે કોઈ નિશ્ચિત વિચાર નિર્ણય થઈ શકતો નથી. આચાર્ય જિનભદ્ર ગણિએ વિશેષણવતી ગ્રંથમાં અવારનવાર વસુદેવ હીંડીનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે વસુદેવ હીંડીના કર્તા જિનભદ્ર ગણિના સમય પહેલાંના હતા એમ સમજી શકાય છે. ભાષા અને શૈલીની રીતે વિચારીએ તો પણ કર્તા (રચયિતા) બંને જુદા છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે.

ગ્રંથની માહિતી જોઈએ તો વસુદેવ હીંડી બે વિભાગમાં પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ ખંડના કર્તા ધર્મદાસ ગણિ અને બીજા ખંડના કર્તા ધર્મસેન ગણિ મનાય છે. મધ્યખંડની રચના ધર્મસેન ગણિએ બે શતાબ્દી પછી ધર્મદાસ ગણિની જે રચના હતી ત્યાંથી આગળ વિસ્તાર કરીને ધર્મસેન ગણિએ ગ્રંથ રચના કરી છે. કર્તાએ પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે કે વસુદેવ રાજાએ ૧૦૦ વર્ષ સુધી ભ્રમણ કરીને વિદ્યાધરો અને માનવ રાજાઓની ૧૦૦ કન્યાઓ સાથે વિવાહ સંબંધ કર્યો હતો. સંઘદાસ ગણિએ પોતાની રચનામાં વસુદેવ રાજાના ૨૯ વિવાહનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પ્રથમ ખંડમાં પ્રભાવતીની કથાનો સંક્ષિપ્ત ઉલ્લેખ થયો છે જે અપૂર્ણ હોવાનો સંશય થાય છે. જ્યારે ધર્મસેન ગણિએ આ કથાને વિસ્તારથી વર્ણવી છે. સંઘદાસની કૃતિમાં ઉપસંહાર નથી જ્યારે ધર્મસેન ગણિએ અંતમાં વસુદેવ અને સોમશ્રીના પુનર્મિલનનો પ્રસંગ જણાવીને કૃતિ પૂર્ણ કરી છે. ધર્મસેન ગણિ વિશે સમય અને અન્ય વિગતો પ્રાપ્ત થતી નથી. તેઓ જણાવે છે કે પૂર્વે લખાયેલી કથાને આધારે આગળ વધારીને કથા પૂર્ણ કરી છે. બંને મહાત્માઓની કૃતિનો સમય ત્રીજી કે ચોથી શતાબ્દીનો માનવામાં આવે છે. આવશ્યક ચૂંચીમાં વસુદેવ હીંડીનો ઉલ્લેખ મળે છે. તે ઉપરથી અનુમાન કરવામાં આવે છે કે છઠ્ઠી શતાબ્દી પહેલાંની રચના છે. ભાષા, શૈલી અને રચનાની રીતે વિચારીએ તો પણ વસુદેવ હીંડી પ્રાચીન રચના છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

શ્રુતસંશોધક મુનિ ચતુરવિજય અને મુનિ પુણ્યવિજયે ૧૨ હસ્તલિખિત પ્રતોને આધારે ‘વસુદેવ હીંડી’નું પ્રકાશન કર્યું છે (સંપાદન). તેમ છતાં તે કૃતિ પૂર્ણ હોય એમ જણાતું નથી. પ્રિયંગુસુંદરી લક્ષ્મી વિકૃત છે. તેમાં મહત્વપૂર્ણ ૧૯/૨૦મા લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયા નથી. ઉપસંહાર પણ મળતો નથી. છઠ્ઠા અધિકારમાં ધમ્મિલ હીંડીનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. ડૉ. જગદીશચન્દ્ર જૈન આ માહિતીને પ્રાકૃત માને છે. વસુદેવ હીંડીમાં અંધકવૃષ્ટિ વંશના વસુદેવ રાજાની કથાનો વિકાસ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. આ રચના

મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં રચાયેલી ૧૧ હજાર અને ૨૯ લક્ષ્મીમાં વિભાજિત થઈ છે. વસુદેવ હીંડીના મધ્યખંડમાં ૭૧ લક્ષ્મીમાં વિભાજિત ૧૭,૦૦૦ શ્લોકો પ્રમાણ છે. આ ગ્રંથનું વસ્તુ દૃષ્ટિવાદ અને ગંડિકાનુયોગમાંથી સ્વીકારીને રચના થઈ છે. તેમાં વિદ્યાધરો વિશે ઘણી વિગતો પ્રાપ્ત થાય છે અને એમના ૬૪ પ્રકારની પણ માહિતી દર્શાવી છે.

સંઘદાસ ગણિએ વસુદેવ હીંડીમાં શ્રીકૃષ્ણના પિતા વસુદેવની ધર્મકથાને સ્થાન આપ્યું છે. વસુદેવના વિદેશ અને ભારતમાં ભ્રમણના પ્રસંગોને ધ્યાનમાં રાખીને રચના કરી છે. તેમાં જૈન ધર્મનો પ્રભાવ દર્શાવતા પ્રસંગોનું પણ વર્ણન થયું છે. મહાત્માએ પોતાની કલ્પનાશક્તિથી બૃહત્કથાની કામકથાનું લોકકથા અને ધર્મકથામાં રૂપાંતર કરીને સ્થાન આપ્યું છે. રાજા ઉદયનનો પુત્ર નરવાહનદત્તની કુશળતાનું અંધકવૃષ્ટિના વસુદેવના જીવનમાં અનુસરણ થયું છે. એમ કથામાં જણાવ્યું છે. આ કથા છ વિભાગમાં વહેંચાયેલી છે. ૧. કથોત્પત્તિ, ૨. પીઠિકા, ૩. મુખ, ૪. પ્રતિમુખ, ૫. શરીર, ૬. ઉપસંહાર.

હીંડી કાવ્ય પ્રકારની આ પ્રાચીન કૃતિ અને કાવ્ય વિશેની માહિતી વસુદેવ હીંડી એક અધ્યયન પુસ્તકને આધારે પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જૈન સાહિત્યના કાવ્ય પ્રકારોમાં ‘હીંડી’ સંજ્ઞાવાળી વસુદેવ હીંડી અને ધમ્મિલ હીંડી એમ બે કૃતિઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. જૈન સાહિત્યમાં આગમકાળ અને ત્યાર પછી કથા અને ચરિત્ર એક જ અર્થમાં પ્રયોજાયેલા શબ્દો જોવા મળે છે. વસુદેવનું ચરિત્ર એ કથા છે. કથામાં કલ્પનાનો વૈભવ હોય છે. ચરિત્રમાં જીવંત કે પૂર્વે થઈ ગયેલ વ્યક્તિના જીવનના પ્રસંગો મહત્વના છે. આવા પ્રસંગોના વર્ણનના સંદર્ભે કથા શબ્દપ્રયોગ થયો હોય એમ માનવામાં આવે છે. શૈલીમાં કથા સમાન વર્ણન-કલ્પના-રસ વગેરે હોય પણ વાસ્તવિક રીતે પાત્ર કે પ્રસંગ એ ચરિત્રના વાસ્તવિક અંશ સમાન છે. એટલે વાસ્તવિકતા અને કલ્પનાના સમન્વયવાળી આવી અન્ય કથાઓ પણ રચાયેલી છે.

ધમ્મિલ હીંડી

વસુદેવ હીંડી એક વિસ્તૃત કથારૂપે પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે ધમ્મિલ હીંડી કથારૂપે મહત્વપૂર્ણ રચના ગણાય છે. હીંડી સ્વરૂપની કૃતિમાં તેનું સ્થાન ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ગૌરવવંતુ છે. તેમાં મુખ્યત્વે ધમ્મિલ નામના સાર્થવાહના પુત્રની કથા છે. આ કુમાર સંસારમાં પરિભ્રમણ (દેશ-વિદેશ) કરીને ૩૨ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરે છે. તેમાં શીલવતી, ધનશ્રી, વિમલસેના, વસુદત્તાપ્યાન, રિપુદમન, નરપતિ વગેરે લોક કથાઓનું કલાત્મક આલેખન થયું છે. આ હીંડીના રચયિતા સંઘદાસ ગણિ છે. કથા સાહિત્યના વિશિષ્ટ પ્રકારવાળી ‘હીંડી’ રચના જૈન સાહિત્યના કાવ્ય પ્રકારોમાં નોંધપાત્ર છે. તેનાથી સાહિત્યની વિવિધતા અને સમૃદ્ધિનું દર્શન થાય છે. * * *

૧૦૩-સી, બિલ્ડીંગ, જીવન જ્યોત એપાર્ટમેન્ટ, વખારીયા બંદર રોડ, બિલીમોરા-૩૯૬ ૩૨૧.

સંસારમાં સુખ : સત્ય કે સ્વપ્ન ?

□ પૂ. આચાર્યપ્રવર શ્રીમદ્ વિજયપૂર્ણચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

સ્તનપાન કરતા બાળકની એ સમયની રસમગ્નતા નિહાળી છે ખરી? આસપાસનું બધું જ ભૂલી જઈને સ્તનપાન કરતી વખતે એની સમગ્રતા ત્યાં કેન્દ્રિત બની જતી હોય છે. બાળક ગમે તેટલા જોરથી રડતો હોય, ભૂખનું દુઃખ અસહ્ય બનતા એ ગમે તેવા અને ગમે તેટલા ધમપછાડા મારતો હોય, પણ જ્યાં એની મા એને સ્તનપાન કરાવવાની શરૂઆત કરે, ત્યાં જ બાળક એમાં એવો તલ્લીન થઈને ડાહ્યોડમરો બની જતો જોવા મળે કે, પણ પૂર્વે રડવાની અને ધમપછાડા મારવાની એની એ સ્થિતિ આપણને આશ્ચર્યજનક અને અસંભવિત જેવી જ જણાય, તોય નવાઈ નહિ.

બાળકને સ્તનપાનની પળે તો દૂધ પીવા મળતું હોય છે, એથી જ એનામાં આવી તલ્લીનતા આવે, એ તો સમજી શકાય એવી વાત છે. પરંતુ એ જ્યારે સ્તનપાન સિવાયના સમયમાં અંગૂઠો ચૂસવાની ક્રિયા કરતો હોય છે, ત્યારે પણ એનામાં સ્તનપાનના સમય જેવી જ તલ્લીનતા જોવા મળતા એવું આશ્ચર્ય થવું સંભવિત ગણાય કે, અંગૂઠામાંથી દૂધ મળતું ન હોવા છતાં બાળકમાં કયા કારણે તલ્લીનતા જોવા મળતી હશે? ભૂખનું શમન નહિ, પણ કોઈ ભ્રાંતિ જ અંગૂઠો ચૂસતી વખતની બાળકની એ તલ્લીનતાના મૂળમાં હોવી જોઈએ? એ ભ્રાંતિ કઈ જાતની હશે? આવો પ્રશ્ન જાગવો અસહજ ન ગણાય. આ પ્રશ્નનું એવું સમાધાન પણ આપણે આપણી મેળે જ મેળવી લેતા હોઈએ છીએ કે, અંગૂઠો ચૂસતી વખતે બાળક એવી ભ્રાંતિનો ભોગ બન્યો હોય છે કે, હું જાણે સ્તનપાન જ કરી રહ્યો છું. પોતાના મોઢામાંની લાળ જ સૂચાતી હોવા છતાં બાળક એ લાળને જ દૂધ અને અંગૂઠાને જ સ્તન માનવાની ભ્રમણામાં રાચતો હોય છે, આ જાતની ભ્રમણા જ એ તલ્લીનતાના મૂળમાં હોય છે.

અંગૂઠો ચૂસતી વખતે બાળકને સ્તનપાનનો ભ્રમ હોવાનું સ્વીકારનારા સમગ્ર સંસારને પ્રસ્તુત સુભાષિત એવો સણસણતો સવાલ કરે છે કે, દુઃખોથી ભરપૂર આ સંસારમાં તમને સૌને થતી સુખાનુભૂતિ બાળકના આવા ભ્રમથી વિશેષ શું છે? સંસારમાં સુખ માનીને એમાં તલ્લીનતા અનુભવતો સંસાર સંસ્કૃતના એક સુભાષિતને બાળક કરતાંય વધુ મૂઠ ભાસે, એમાં કંઈ નવાઈ નથી. કારણ કે બાળક તો બાળક જ છે, એથી એ ભ્રમણાનો ભોગ બને, એ સહજ ગણાય. પરંતુ સમગ્ર સંસાર કંઈ બાળક નથી, એથી સંસાર માટે ભ્રમણાના ભોગ બનવું, સાહજિક ન ગણાય.

સંસારને ક્ષણભર વિચારમગ્ન બનાવી દે, એવો એ સુભાષિતનો આ સવાલ છે. આપણને થશે કે, શું સંસાર દુઃખમય જ છે? સંસારમાં થતી સુખાનુભૂતિ શું અંગૂઠો ચૂસવાથી થતી સ્તનપાનની ભ્રમણા જેવી જ છે? આ પ્રશ્નનો જવાબ સમજતાં પૂર્વે આપણે

સુખવિષયક સુભાષિતની સમજણ અને આપણી સમજણમાં આભગાભ જેવો જે વિપરીત તફાવત છે, એને સમજી લેવાનો સૌ પ્રથમ પ્રયાસ કરીએ.

કોઈ જાતનો રોગ જ ન હોવો એ સુખ? રોગને દૂર કરવા માટેની દવા મળવી એ સુખ? ભૂખ-તરસની પીડા જ ન અનુભવાય એવી સ્થિતિ એ સુખ? કે ભૂખ-તરસ દૂર થઈ શકે એવી સામગ્રી મળવી એ સુખ? બહુ મહત્વનો આ પ્રશ્ન છે. આના જવાબમાં સામાન્યમાં સામાન્ય સમજણ ધરાવતો માણસ પણ એમ જ કહેવાનો કે, રોગ જ ન હોવો, ભૂખ-તરસની પીડા જ પેદા ન થવી, એ જ સાચું આરોગ્ય કે સુખ ગણાય. દવા લેવાથી તો રોગનું દુઃખ દૂર થાય, ખાવાપીવાથી તો ભૂખ-તરસનું દુઃખ દૂર થાય, એટલા માત્રથી દવા મળવી કે ખાવાપીવાની સામગ્રી મળવી, એને કઈ સુખનો દરજ્જો ન જ આપી શકાય; બહુ બહુ તો એને દુઃખને ધક્કો મારનારી એક શક્તિ તરીકે હજી આવકારી-ઓળખાવી શકાય.

રોગ અને ભૂખ-તરસના વિષયમાં તો આપણો આ જવાબ ડહાપણના ઘરનો ગણાય. પણ આવો જ પ્રશ્ન સુખના વિષયમાં થાય, તો આપણે સાચો જવાબ વાળી શકીએ કે કેમ? એ સવાલ છે. સંસારના સુખના વિષયમાં આપણી અને સુભાષિતની માન્યતામાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જેવો વિપરીત તફાવત પડી જાય છે. સુભાષિત રોગ ન જ હોવો, એવી સ્થિતિને સુખ ગણે છે. ભૂખ-તરસનું દુઃખ જ ન અનુભવાય, એવી દશાને સુભાષિત ‘સુખ’ તરીકે સંબોધે-સત્કારે છે. જ્યારે આપણે સંસારીઓ આવી ધન્ય-સ્થિતિ કે દશાના વિચારને જરા પણ અવકાશ પામ્યા વિના જ દવા મળવી અથવા તો ખાવાપીવાની સામગ્રી મળવી, આને જ સુખનો દરજ્જો આપીને સત્કારીએ છીએ. ખરેખર આવી દશા અને આવી સ્થિતિને ‘સુખ’ જેવો ઊંચો દરજ્જો આપીને સત્કારીએ છીએ. ખરેખર આવી દશા અને આવી સ્થિતિને ‘સુખ’ જેવો ઊંચો દરજ્જો આપી દેવો, એ તો ભ્રમણા અને ભ્રાંતિ જ ગણાય. અંગૂઠો ચૂસતાં ચૂસતાં સ્તનપાન જેવી તલ્લીનતા અનુભવતા બાળક જેવી બાલિશતાના ખાતે જ આ ભ્રમણાની ખતવણી કરી શકાય.

આટલી વાતનો ટૂંક સાર એવો તારવી શકાય કે, સુભાષિત જેને બહુ બહુ તો દુઃખને ધક્કો મારીને દૂર હડસેલનારા તત્ત્વ તરીકે ઓળખવા-ઓળખાવવા તૈયાર થાય, એ જ શક્તિને આપણે સાક્ષાત્ સુખ-સમ્રાટ તરીકેનો સત્કાર-સન્માન આપવા થનગની ઉઠ્યા વિના ન રહીએ.

સુભાષિતની નજરે સંસારમાં જેને સુખની અનુભૂતિ થાય, એ માણસ બાળક જેવો જ ગણાય. જે અંગૂઠાને સ્તન માનીને લાળને દૂધ માનતો હોય અને સ્તનપાનની જેમ અંગૂઠો ચૂસવામાં પણ

તલ્લીનતા અનુભવતો હોય. ભ્રમણામાં રાચતા આવા બાળક જેવા યુવા-પ્રોઢ-વૃદ્ધ બાળકોનો જ આ સંસારમાં મોટેભાગે વસવાટ હોવાથી સુભાષિત આવા અબુધ બાળકોને બોધ આપતાં કહે છે કે, દુઃખોથી પૂર્ણ સંસારને સુખમય માનવાની ભવોભવની ભ્રમણાથી હવે તો મુક્ત બનો અને અંગૂઠો ચૂસવાની ભ્રાંતિને ભગાડી મૂકીને સ્તનપાન દ્વારા જ પુષ્ટિ મેળવવાની અને એનામાં જ તલ્લીનતા કેળવવાની કાંતિનો શંખનાદ કરનારા બનો.

સુભાષિતનો આ શંખનાદ આપણે સાંભળીએ, અને હાડકા ચૂસનારા કૂતરાની કક્ષાથી ઉપર ઉઠવાની પ્રેરણા ગ્રહણ કરીએ. કૂતરાની કક્ષા જાણવા જેવી છે. કૂતરાને એવો ભ્રમ હોય છે કે, હાડકામાંથી લોહી મેળવી શકાય છે. આ ભ્રમ હોવાથી હાડકાને ગમે તેટલા ચાવવામાં કે નીચોવવામાં આવે, તોય એમાંથી લોહીનું એક ટીપું પણ ન જ મેળવી શકાય. આમ છતાં ભ્રમણામાં ભૂલેલો કૂતરો હાડકામાંથી લોહી મેળવવા એને એવી રીતે ચાવતો હોય છે કે, હાડકાને ચાવતાં ચાવતાં એનું તાળવું લોહીલુહાણ બને, એથી એ હાડકાં રક્તરંજીત બને, પોતાના જ તાળવામાંથી નીકળેલા

લોહીને એ કૂતરો હાડકામાંથી નીકળતું લોહી માનીને વધુ ને વધુ ચાવવા મથે અને આમ કરીને દુઃખી બનવા છતાં હાડકાંને ચાવવાની ભૂલને સુધારી લેવાનું ડહાપણ મરતા સુધી એ પામી શકતો નથી.

સંસારમાં સુખની ભ્રમણાનો ભોગ બનેલો જીવમાત્ર બાળક જ નથી, આ કૂતરાની કક્ષા-કતારમાં સ્થાન પામે એવો પણ છે. આ કક્ષાની ઉપર ઉઠવા આપણે અંગૂઠો ચૂસવાની કે હાડકાં ચાવવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિને દેશવટો આપીએ અને પ્રસ્તુત સુભાષિતે જે મનનીય માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે, એ મુજબની બોલચાલને મુદ્રાલેખ બનાવવા દ્વારા સાચા સુખની સાચી સંપ્રાપ્તિ માટે ભેખ ધરીએ.

યુગયુગથી આપણે અંગૂઠો ચૂસવામાં તલ્લીન છીએ અને હાડકાંને ચાવી-ચૂસીને પુષ્ટિ મેળવવાની ભ્રમણામાં જ ભટકી રહ્યા છીએ, હવે અટકી જઈએ અને સુભાષિતે જે સંદેશ સંભળાવ્યો છે, એ શ્રવણ પર ચિંતન-મનન કરીને એ મુજબ વર્તન કરવા વહેલી તકે કટિબદ્ધ બનીએ. કારણ કે સંસારમાં સુખ એ સત્ય નથી, માત્ર સ્વપ્ન જ છે.

જિતેન્દ્ર જવેલર્સ, ૧૦૦, ભંડારી સ્ટ્રીટ, ગોળદેવળ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪

પત્ર ચર્ચા

વર્તમાન યુગમાં જૈન સાધુ સમાજે આધુનિક ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ?

[‘પ્ર.જ.’ના જુલાઈ અંકના તંત્રી લેખ ‘વિહાર : માર્ગ અકસ્માત અને આધુનિકતા’ દ્વારા અમે ઉપરના વિષયની ચર્ચા માટે સમગ્ર સમાજને આમંત્રણ આપ્યું હતું. એ વિશે પ્રાપ્ત થયેલ પત્રો ‘પ્ર.જ.’ના આગળના અંકોમાં અમે પ્રકાશિત કર્યા હતા, આ અંકમાં વધુ પત્રો અહીં પ્રસ્તુત કરીએ છીએ.

અમોને જેમ જેમ પત્રો પ્રાપ્ત થતા જશે એ પ્રમાણે પ્ર.જ.ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરતા રહીશું. સર્વેનો આભાર. □તંત્રી]

(૭)

પ્રગતિ અને વિકાસ માટે પરિવર્તન જરૂરી

પ્રગતિ અને વિકાસ માટે પરિવર્તન જરૂરી છે. જે સ્થગિત રહે છે તે કાળક્રમે નાશ પામે છે. ગાડાંનાં પૈડામાં ચાકી હોય છે, જે સ્થિર રહે છે. પરિણામે પૈડું ફરતું રહે છે ને ગાડું ગતિમાં રહે છે. જો બંને ચાકી અને પૈડું સ્થિર રહે તો ગતિની કોઈ શક્યતા રહેતી નથી.

ધર્મના બે ભાગ હોય છે. ૧. તત્ત્વદર્શન અને ૨. આચરણ ધર્મ. તત્ત્વદર્શન ચાકીનું કામ કરે છે. તેમાં કોઈ ફેરફાર કે બાંધછોડ થઈ શકે નહીં. આચરણ ધર્મ સમાજ, દેશ, કાળ ઉપર આધારિત છે. સમયે સમયે ફેરફાર થતા રહે છે-કરવા પડે છે. સ્થિરતા અને પરિવર્તનશીલતાના સંતુલન માટે ત્રીજા પરિબળની જરૂર પડે છે. તે ત્રીજું બળ એટલે વિવેકબુદ્ધિ.

વિવેક એટલે આમ કરવું-આમ ન કરવું તેની યાદી નહીં, પણ સતત જાગૃતિ. પૂર્ણ હોશમાં રહી, સ્વભાવમાં સ્થિર રહી, પ્રતિક્રિયામાં સંડોવાયા વગર સ્થિરતા અને પરિવર્તનશીલતા વચ્ચે સંતુલન કરવું. જૈન ધર્મની વાત કરીએ તો એક તરફ પંચ મહાવ્રત અને બીજી તરફ આ પંચ મહાવ્રતોની જીવનમાં પ્રવેશ માટેની આચારવિધિ. આચાર-સંહિતામાં એવા તો ફેરફાર ન થવા જોઈએ કે જેમાં આ

પાંચ મહાવ્રતનો છેદ ઉડી જાય. જૈન દર્શનમાં જ્ઞાનનું મહત્ત્વ ઘણું જ છે. પઠમં નાળં તયો દયા। પ્રથમ જ્ઞાન પછી દયા. આપણી ભક્તિ પણ જ્ઞાનપૂર્વકની હોવી જોઈએ.

કોઈપણ પરંપરા, રિવાજ કે આચારધર્મને બદલતાં પહેલાં નીચે દર્શાવેલ ત્રણ કસોટી વિચારી લેવી જોઈએ.

૧. મૂળ હેતુ

૨. વર્તમાન સ્થિતિ

૩. વિવેક પૂર્વકનો ફેરફાર-મૂળ હેતુની જાળવણી સાથે

૧. અતિચાર

(A) મૂળહેતુ : આપણા દૈનિક જીવનમાં જે કંઈ પાપ થયા હોય - જાણ્યે-અજાણ્યે - એ બધા માટેનું અંતઃકરણપૂર્વકનું પ્રાયશ્ચિત.

(B) વર્તમાન સ્થિતિ : પહેલાંની જીવનશૈલી જુદી હતી. ખેતી પશુપાલન મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હતી. નાના ગામડા અથવા બહુ મોટા નહીં એવા શહેરોમાં લોકો રહેતાં. અતિચારમાં એ વખતની જીવનશૈલીને કારણે થતાં પાપોનો સમાવેશ કરાયો છે. દા. ત. છાણ-વાસીદા કર્યા, ગારમાટી કરી વગેરે.

આજે શું સ્થિતિ છે? આમાંનું એકેય પાપ આપણે કરીએ છીએ? છતાં પણ એ અંગે પ્રાયશ્ચિત્ત?

આજે આપણે કરચોરી કરીએ છીએ, ગાડી, બંગલા, જમીન વગેરેના સોદામાં, કંઈકને ફસાવીએ છીએ, માલમાં ભેળસેળ કરી લોકોને છેતરીએ છીએ. આ અંગેનું પ્રાયશ્ચિત્ત સંવત્સરી પ્રતિક્રમણમાં કરીએ છીએ ખરાં? આશ્ચર્ય નથી લાગતું કે જે નથી કરતા તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ છીએ અને કરીએ છીએ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં નથી?

(C) વિવેકપૂર્વકનો ફેરફાર : પ્રાયશ્ચિત્તને આંતરિક તપ ગણવામાં આવ્યું છે તો અતિયારમાં વર્તમાન જીવનમાં આચરાતા પાપોનો સમાવેશ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ ન કરીએ? આંતરિક તપનો હેતુ પણ જળવાશે.

(૨) માઈકના ઉપયોગનો નિષેધ

(A) મૂળહેતુ: વાયુકાય જીવોની હિંસા અટકાવવી. જૈન ધર્મની દેશના બને તેટલા સંસારી જીવો સુધી પહોંચાડવી.

(B) વર્તમાન પરિસ્થિતિ : ફોટા પડાવવા, પુસ્તકો છપાવવા, T. V. ઉપર પ્રસારણમાં આવવું, શ્રાવકોને ત્યાં શુભ પ્રસંગે ઉતારાતા વિડીયોમાં આવવું-આ બધામાં થતાં Flash (પ્રકાશ)ને કારણે સૂક્ષ્મ હિંસા તો થાય જ છે.

(C) વિવેકપૂર્વક ફેરફાર : જૈન દર્શનના પ્રસાર માટે છાપખાનામાં થતી સૂક્ષ્મ હિંસા તથા ફોટાઓ પડાવતા થતા પ્રકાશના ઝબકારાથી થતી સૂક્ષ્મ હિંસા આપણે ચલાવી લઈએ છીએ. તો માઈકના ઉપયોગથી થતી વાયુકાયની સૂક્ષ્મ હિંસા ન ચલાવી શકાય? માઈકના ઉપયોગને કારણે વ્યાખ્યાન ખંડમાં છેલ્લી હરોળમાં બેઠેલા શ્રાવકભાઈઓ-જે કાને કશું જ ન પડવાને કારણે ઝોકાં ખાતા હોય છે-તે ધર્મની વાત સાંભળશે. એમના જીવનમાં જ્યારે પૂણ્યોદય આવે ત્યારે આ વાવેતર ઊગી નીકળે એમ બની શકે.

(૩) આંગી દ્વારા પ્રભુભક્તિ

(A) મૂળહેતુ: પ્રભુની મૂર્તિની ભાવપૂજા અને દ્રવ્યપૂજા દ્વારા અંતરથી પ્રભુની સાથે તન્મય થવું.

(B) વર્તમાન સ્થિતિ : ભાવપૂજા કરતાં દ્રવ્યપૂજાનો વિસ્તાર એવો અને એટલો બધો થયો છે કે શ્રાવકો એક બીજા સાથે પોતાના પરિગ્રહની હરીફાઈ કરતા હોય એમ લાગે. આંગીમાં હજારો ફૂલોથી સજાવટ થાય. આ બધા ફૂલો શું કુદરતી રીતે પડી ગયેલા ફૂલો હોય છે?

મહિનાની ચોકકસ તિથિએ લીલોતરી ન ખાઈ એકેન્દ્રિય જીવોને જીવનદાન આપવું અને એકેન્દ્રિય ફૂલોને ચૂંટીને મૂર્તિને ચડાવવામાં જૈન દર્શનનો પાયાનો સિદ્ધાંત અહિંસા ધર્મ ક્યાં જળવાયો?

ભક્તિની ગમે તેટલી ઉત્કટતા હોય પણ તેથી આવી હિંસા ક્ષમ્ય ન બને. બીજા વર્ણોમાં તેમના ભગવાનને જીવતા જીવ ચડાવે છે. કારણ તેમની પણ તેમના ભગવાન પ્રત્યે તેમની ભક્તિ એટલી જ ઉત્કટ હોય છે. આપણને એ લોકોની હિંસા સામે આંગળી ચીંધવાનો નૈતિક અધિકાર ખરો?

(C) વિવેકપૂર્વક ફેરફાર : ભાવપૂજા વધારવી અને દ્રવ્યપૂજા બને તેટલી ઓછી કરવી. ચંદનનું તિલક, ધૂપપૂજા, ચામર પૂજા વગેરેથી ભક્તિપૂર્વક રસમય થઈ શકાય.

(૪) વિહાર અને જીવલેણ અકસ્માતો

(A) મૂળહેતુ: વિહાર દ્વારા દેશના, જૈન દર્શનના જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવો, પ્રચાર નહિ. પ્રચારમાં આગ્રહ છુપાયેલો હોય છે-જે સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે.

ગામેગામ ફરવામાં શ્રમણ સંઘની રહેવાની અને ગોચરી માટેની વ્યવસ્થા શ્રાવક સંઘ કરે ને શ્રમણસંઘ જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે, દર્શનના સિદ્ધાંતો સમજાવે ને સમાજ જીવનને પરિશુદ્ધ કરતો રહે. આવા આદાન-પ્રદાનનો હેતુ વિહાર પાછળની ભાવનામાં હોવો જોઈએ.

(B) વર્તમાન પરિસ્થિતિ : મોટરગાડીઓની સંખ્યા વધતી જ રહે છે. એક મોટા શહેરને બીજા મોટા શહેર સાથે જોડતા માર્ગો પણ વધતા જ રહે છે. પ્રમાણમાં જીવલેણ અકસ્માતો વધતા રહે છે. આવા જીવલેણ અકસ્માતોની સંખ્યામાં સાધુ-સાધ્વી કરતાં અન્યજનોનું - એક ગામથી બીજે ગામ જતા મજૂરો, માતા કે દેવીના પવિત્ર સ્થાનોના દર્શને જતાં ભક્તો-વગેરેનું પ્રમાણ ઓછું નથી બલ્કે વધારે છે.

મોટર ગાડીના ઉપયોગની છૂટ આપવાથી જીવલેણ કાર-અકસ્માતો અટકાવી શકાશે?

(C) વિવેકપૂર્વકનો નિર્ણય : કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે મોટર ગાડીના ઉપયોગથી સમય બચી જાય અને એટલા બચી ગયેલા સમયને કારણે વધારે સંસારી જીવોને બોધ પમાડી શકાય.

દા. ત. સુરતથી વડોદરા વિહાર કરતાં ત્રણ દિવસ થાય ને ગાડીમાં ત્રણ કલાકમાં પહોંચી જવાય.

આમાં એક વાત નજરઅંદાજ થઈ જાય છે. વિહારના ત્રણ દિવસ દરમ્યાન સુરત-વડોદરા હાઈ વે ઉપર અને આસપાસ વસેલા નાના મોટા ગામડાં કે નાના શહેરોને સાધુ-સાધ્વીને વહોરાવવાનો, તેમની વાણી સાંભળવાનો, તેમની વૈયાવચ્ચ કરવાનો લાભ મળે. જો ત્રણ કલાકમાં વડોદરા પહોંચી જાય તો આવા સ્થળોએ વસેલા અલ્પસંખ્યક જૈન કુટુંબો, અન્ય વર્ણના જૈન-પ્રેમીઓ માટે પણ સાધુ-સાધ્વીના દર્શન, તેમની વાણીનું શ્રવણ વગેરે એક સ્વપ્ન જ બની રહેવાનું. વિહારને કારણે મોટા શહેરો સિવાય અન્ય સ્થળોએ વસેલા શ્રાવકના સમાજજીવનનું દર્શન થાય ને તેમાં સુધારણા માટે શ્રમણ-સંઘ માર્ગદર્શન આપી શકે.

માનનીય તંત્રીશ્રીએ આ વિષય ઉપર મંતવ્યો મંગાવ્યા તેના જવાબમાં અંગત વિચારો રજૂ કર્યે છે. ક્યાંક ઉચિત શબ્દનો ઉપયોગ ન થવાને કારણે કોઈ વ્યક્તિ કે સમૂહની લાગણીને અજાણતાં જ મારાથી ઠેસ પહોંચી હોય તો મિચ્છામી દુઃકદમ્ । * * *

રમેશ પી. શાહ,

ઝરણાં કુટીર, સુભાષ રોડ, વિલેપાર્લા (પૂર્વ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૭. ફોન: ૬૬૯૬૪૨૭૮.

પંથે પંથે પાથેય...(છેલ્લા પાનાનું ચાલુ)

છે અને તેનાથી આપણી મુરઝાયેલી માનવજાત નવપલ્લવિત થાય છે તેમાં કોઈ શંકા નથી.

નોંધ : આ પછી મારી પોંડિચેરીની બે મુલાકાતો દરમ્યાન સમાધી આગળ આવો ફરી કોઈ ચમત્કાર કે દિવ્ય અનુભૂતિ થઈ નથી જેની હું નિખાલસભાવે કબૂલાત કરું છું.

(સત્ય ઘટના પર આધારિત)

C/2, સુરેશા એપાર્ટમેન્ટ, ઈશ્વર ભુવન પાસે, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૯.

યોગાનુયોગ છાજે પણ ચમત્કારોની પ્રતીતિ કરાવે છે

□ ધનવંત શાહ

ઉપરના પ્રસંગના અનુસંધાનમાં, આ અન્વયે મને થયેલા એક અનુભવને આપની સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવાની ભાવના જાગે છે.

ભાવનગર શામળદાસ કોલેજમાં અંગ્રેજીના પ્રાધ્યાપક મારા વિદ્વાન મિત્ર સાધક મનહર દેસાઈએ લગભગ દશેક વર્ષ પહેલાં એમનો પ્રથમ કાવ્ય સંગ્રહ ‘અભિપ્સા’ મને વાંચવા અને મનન કરવા મોકલ્યો. મનહર દેસાઈ સાહિત્ય જગતની બધી જ પ્રસિદ્ધિથી અજાણ રહે. મનમાં ઊંચી કવિતા ઊગે, તો ક્યારેક એ કાવ્યને કોરા પાનાંનો સ્પર્શ કરાવે, નહિ તો નિજાનંદમાં જ

મસ્ત! ક્યારેક તો વળી લખેલી કવિતાના પૃષ્ઠોનું જાતે જ વિસર્જન કરી નાંખે! પૂ. અરવિંદ અને પૂ. માતાજીના અનન્ય ભક્ત.

આ ‘અભિપ્સા’ કાવ્ય સંગ્રહ મને મળ્યો તો ખરો. પણ મુંબઈની પ્રવૃત્તિઓમાં વાંચવાની કુરસદ ન મળે. અને મનહર પણ એવી કોઈ યાદી માટે ટોક ટોક ન કરે એવો એ નિસ્પૃહ કવિ-સાધક જીવ.

એક વખત અમારા ઉદ્યોગના કામ માટે મારે મદ્રાસ-હવેનું ચેન્નાઈ-જવાનું થયું. વિચાર્યું કે ઍરપોર્ટ અને વિમાનના પ્રવાસમાં એકાંત મળશે એટલે જોયા વગર ચાર-પાંચ પુસ્તકો હેન્ડ બેગમાં પધરાવી દીધા!

પરંતુ વાંચવાનો સમય ન મળ્યો. મદ્રાસ પહોંચતા શનિ-રવિના રજાના દિવસોમાં પોંડિચેરી જવાનું વિચાર્યું. શનિ રાત્રે પોંડિચેરી પહોંચ્યો. રવિ સવારે તૈયાર થઈ માતાજીની સમાધિ પાસે જઈ નિરાંતે ત્યાં બેસવાનું વિચાર્યું. ઉતાવળે તૈયાર થયો, વળી વિચાર્યું કે સમાધિ પાસે બેસીને એકાદ પુસ્તકનું મનન-ચિંતન કરીશ. વિચાર્યા વગર થેલામાંથી પુસ્તક કાઢ્યું અને હાથમાં લઈને પૂ. માતાજીની સમાધિ પાસે પહોંચ્યો.

સમાધિના દર્શન કર્યા. નત મસ્તકે પ્રણામ કર્યા અને બાજુની પરસાળમાં બેઠો. સ્વસ્થ થયો. એ પુસ્તક હાથમાં લીધું, એ ‘અભિપ્સા’ હતું, આનંદ થયો. પણ આશ્ચર્યનું વર્તુળ તો મને હવે સ્પર્શવાનું હતું.

પુસ્તક ખોલ્યું, પ્રથમ પાને જ અર્પણમાં લખાણ હતું: ‘શ્રી અરવિંદ અને શ્રી માતાજીને અર્પણ’. આ પ્રસંગને કયો યોગાનુયોગ કહેશે? ***

જૈન ધર્મનો આધુનિક એન્સાઈક્લોપિડીયા જૈનપિડીયાનું પાવરપોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન અને જૈનદર્શન વ્યાખ્યાન શ્રેણીનો પ્રારંભ

□ નેમુ ચંદરયા

આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે જૈનદર્શનના પ્રચાર-પ્રસારનું કામ કરતી ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ ૨૫ ઓક્ટોબર ૨૦૦૯ના રોજ મુંબઈમાં આવેલા દાદરના યોગી સભાગૃહમાં ભવિષ્યની પેઢી માટેના જૈન ધર્મના મહત્વના પ્રોજેક્ટ ‘જૈનપીડીયા’નું નિદર્શન રાખ્યું હતું. આ જૈનપીડીયા દ્વારા ડીજિટાઈઝ્ડ જૈન હસ્તપ્રતોનો એનસાઈક્લોપીડીયા તૈયાર થશે, જેના વિશે લંડનની કિંગ્ઝ કોલેજના મિ. પોલ વેચે વિસ્તૃત રીતે પાવર પોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન આપ્યું. અત્યંત સચિત્ર એવી હસ્તપ્રતોને એના તમામ સંદર્ભો સહિત તૈયાર કરવામાં આવશે. એનો મુખ્ય આશય તો વર્તમાન ભાષામાં તાર્કિક અને પ્રતીતિજનક રીતે જૈનોની આવતી પેઢીને માટે જ્ઞાનસંચય કરવાનો છે. વળી આ પ્રોજેક્ટ સંશોધકો અને અન્ય ધર્મના વિચારકો તેમ જ વિશ્વભરના લોકોને માટે પણ ઉપયોગી બનશે.

કાર્યક્રમના પ્રારંભે ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના કો-ઓર્ડિનેટર પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ છેલ્લા વીસ વર્ષથી રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે કામ કરતી આ સંસ્થાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિનો પરિચય આપ્યો. જૈન ધર્મના તમામ સંપ્રદાયોને સાથે રાખીને કામ કરતી આ સંસ્થાએ બ્રિટનની બ્રિટીશ લાઈબ્રેરીની પંદરસો જેટલી હસ્તપ્રતોનું સુદીર્ઘ વિવરણ ધરાવતા ત્રણ વોલ્યૂમનું વિમોચન કર્યું હતું. આચાર્ય ઉમાસ્વાતિના ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’નો અંગ્રેજી અનુવાદ, જૈન ધર્મ અને પર્યાવરણ વિશે પુસ્તક, જૈનદર્શનનો

અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક ઉપરાંત પરિસંવાદ અને સ્કૉલરોને સહાય આપવાનું કાર્ય કર્યું છે.

આ પ્રસંગે ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીની જૈનદર્શન વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું પૂજ્યશ્રી રાકેશભાઈ ઝવેરીના ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ વિશેના વ્યાખ્યાનથી પ્રારંભ થયો. એમણે જૈનદર્શનમાં આવેલાયેલી અહિંસાની સૂક્ષ્મતા, તાર્કિકતા અને પ્રભાવકતા એમની પ્રભાવક શૈલીમાં દર્શાવ્યા. આ કાર્યક્રમમાં પચાસ વર્ષની યશસ્વી ઔદ્યોગિક કારકિર્દી ધરાવતા અને પંચોતેરમા વર્ષમાં પ્રવેશેલ રૂબી મિલ્સના મનુભાઈ શાહનું અભિવાદન કરવામાં આવ્યું. સંસ્થાના ચેરમેન શ્રી રતિભાઈ ચંદરયા, વાઈસ ચેરમેન શ્રી નેમુ ચંદરયા, પ્રતાપ ભોગીલાલ, રસિકભાઈ દોશી, અરવિંદ દોશી તથા અનેક અગ્રણીઓ આ પ્રસંગે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા અને ડૉ. નલિનીબહેન મડગાંવકરે હૃદયસ્પર્શી શૈલીમાં સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું. કાર્યક્રમનો પ્રારંભ અને સમાપન ધરમપુર આશ્રમના મુમુક્ષુઓના ભક્તિસંગીતથી થયો હતો.

ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ,

આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ઈન્ડિયા

ટેલિ.: ૯૧ ૭૯ ૨૬૭૬ ૨૦૮૨ ફેક્સ: ૯૧ ૭૯ ૨૬૭૬ ૧૦૯૧.

E-mail : kumarpalad@sanchrnet / kumarpalad@gmail.com

શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા-એક દર્શન : ૧૪

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપસૂરિજી

ચતુર્થ અધ્યાય : ગુરુભક્તિ યોગ

‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’માં ચૌદમો અધ્યાય ‘ગુરુભક્તિયોગ’ છે. આ પ્રકરણમાં ૫૨ શ્લોક છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજીએ ‘ગુરુભક્તિ’ વિશે ઘણું લખ્યું છે. તેમના સાહિત્યમાં અનેક સ્થળે આ માટે ખૂબ ભાર મૂકીને ગુરુભક્તિ કરવાનું સૂચવ્યું છે. અહીં પણ તેમ જ છે:

‘ગુરુભક્તિયોગ’ના પ્રથમ શ્લોકમાં ગુરુભક્તિની તુલના જુઓ: સર્વથા સર્વદા ડરાધ્ય: સદ્ગુરુધર્મબોધક: ।

મત્પશ્ચાન્મત્સમા:પૂજ્યા, જૈનધર્મપ્રવર્તકા: ।।

(સત્સંગયોગ, શ્લોક-૧)

‘જે સદાય બધી રીતે ધર્મનો બોધ આપે છે તેવા સદ્ગુરુની સેવા કરવી જોઈએ. કારણ કે મારા પછી, જૈન ધર્મના પ્રવર્તક એવા સદ્ગુરુઓ પૂજ્ય છે.’

શ્રી મહાવીર સ્વામી સ્વયં, સદ્ગુરુજનો, મારા જેવા જ પૂજ્ય છે તેમ અદ્ભૂત તુલના કરીને ગુરુજનોની મહત્તા પ્રસ્થાપિત કરે છે તેવું શ્રેષ્ઠ વિધાન અહીં સાંપડે છે. આ વિધાન ઘણું મૂલ્યવાન છે. પંચમહાવ્રતધારી મુનિ ભગવંતો પ્રત્યેનો આદર આપણે કેટલો દાખવીએ છીએ તે વિચારવું જોઈએ. મુનિજનો, ભગવાન સમાન છે. એ સદ્ગુરુઓની ભક્તિ અને ઉપાસના કરીએ તેટલી ઓછી છે. ભારતના જ નહિ, બહાર, વિશ્વના ધર્મોમાં સદ્ગુરુઓ પ્રત્યે સંપૂર્ણ સમર્પિત રહેવાની હંમેશાં પ્રેરણા કરવામાં આવે છે. જેમની પાસે બધું જ હતું અને બધું જ મેળવવાની ક્ષમતા ધરાવતા હતા તેવા લોકો, સઘળા ય સુખનો ત્યાગ કરીને નીકળી પડ્યા અને આત્મસંગી બની ગયા. આવા આત્માર્થીજનો આપણાં સદ્ગુરુ છે. તેમની સેવા, ભક્તિ અને ઉપાસના એ તો જીવનનું સદ્ભાગ્ય છે. આજના સ્પર્ધાત્મક, વિષમ અને કલુષિત સમયમાં સૌ પ્રથમ તો ગુરુજન મળવા જ મુશ્કેલ છે અને મળ્યા પછી તેમના પ્રતિ પ્રીતિ, શ્રદ્ધા, ભક્તિ પ્રગટ થવા અધિક મુશ્કેલ છે અને જો આટલું થઈ ગયું હોય તે પછી પણ સદ્ગુરુ પ્રત્યે સેવા કરવામાં, શ્રદ્ધા રાખવામાં, ભક્તિ કરવામાં ક્યાશ રહી તો તે જીવનનું દુર્ભાગ્ય છે.

સદ્ગુરુ પ્રતિ અપાર શ્રદ્ધા કેળવવી જોઈએ. શ્રી મહાવીર સ્વામી પ્રત્યે શ્રી ગૌતમસ્વામીને હતી, તેવી શ્રદ્ધા કેળવવી જોઈએ. શ્રી શ્રેણિક મહારાજને પણ પોતાના ગુરુ એવા ભગવાન મહાવીર પ્રતિ અવિહત શ્રદ્ધા હતી. આ શ્રદ્ધામાંથી તેમને વિશુદ્ધ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ અને તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થઈ. ગુરુભક્તિમાંથી શું પ્રાપ્ત થઈ શકે તેનો આ શ્રેષ્ઠ પ્રસંગ છે. જીવન એક વાહન છે. આત્માની ઉન્નતિ માટેનું વાહન. આ વાહનનો સદુપયોગ કરીને ભક્ત, ગુરુજનો પ્રત્યેની અપૂર્વ ભક્તિ કરીને ભગવાન બની શકે.

એક ગુરુ-શિષ્ય પોતાના ખંડમાં સૂતા હતા. મધરાતે ગુરુ હાથમાં ધારદાર છરી લઈને શિષ્યની છાતી પર ચઢી બેઠા. શિષ્ય ઝબકીને જાગ્યો: ગુરુને હાથમાં છરી સાથે પોતાની છાતી પર જોયા! વળતી પળે, શિષ્ય આંખ મીચીને સૂઈ ગયો!

સવારે ગુરુએ પૂછ્યું, ‘તું રાત્રે ડર્યો કેમ નહિ?’

શિષ્યે પૂછ્યું, ‘કેમ?’

ગુરુ કહે: ‘હું તારી છાતી પર છરી લઈને બેસી ગયેલો ત્યારે!’

શિષ્ય કહે: ‘ગુરુ જે કરે તે બરાબર જ હોય ને!’

કેવી અપૂર્વ હશે એ શ્રદ્ધા! આ શ્રદ્ધા, આ ભક્તિ આપણામાં પ્રગટ થાય તેવું કરવું રહ્યું. એક પ્રસંગ એવો પણ જાણેલો કે નદી કિનારે એક આશ્રમમાં ગુરુએ શિષ્યને પટ્ટીવાળો ટોપલો આપેલો ને કહેલું કે ‘જા આમાં પાણી ભરી લાવ!’ શિષ્ય તરત જ નદીમાં પાણી ભરવા ગયો! એ ટોપલો પાણીમાં નાંખે એટલી વાર ટોપલામાં પાણી ભરેલું દેખાય, બહાર કાઢે એટલે પાણી ટોપલાની પટ્ટીમાંથી નીતરી જાય! કિંતુ શિષ્ય કંટાળ્યો નહિ: એને માટે ગુરુ-આજ્ઞા અગત્યની હતી. એ પ્રયત્ન કરતો જ રહ્યો. સવારની બપોર થઈ, બપોરની સાંજ થઈ. સાંજે ગુરુ સ્વયં આવ્યા ને શિષ્યના ખભે હાથ મૂક્યો: શિષ્યે ગુરુને જોયા ને આંખમાં પાણી આવી ગયા. કહે: ‘ગુરુજી, આપની આજ્ઞા છે પણ...’ ગુરુ કહે: ‘બેટા, જે આજ્ઞા અપૂર્ણ રહેવા જ સરજાઈ છે તેના માટેનો આવો શ્રેષ્ઠ પ્રયત્ન એ જ મારી આજ્ઞાની પૂર્ણાહૂતિ છે!’

કેવી અપૂર્વ હશે એ ગુરુભક્તિ! એની પ્રાપ્તિ માટેનો સતત બોધ ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’ના ‘ગુરુભક્તિયોગ’માં સાંપડે છે.

સદ્ગુરુની કૃપાથી શું ન મળે? સદ્ગુરુની કૃપાથી માનવી માત્ર ઈશ્વર દર્શન જ નથી પામતો પણ સ્વયં ઈશ્વર બની જાય છે. સદ્ગુરુની કૃપામાં સકળસિદ્ધિ, સકળ સુખ, સકળ સમૃદ્ધિ, સકળ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે! શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી લખે છે:

‘ગુરુની કૃપાથી અને આશીર્વાદથી શિષ્યગણ સર્વત્ર જય-વિજય પામે છે. જેના ઉપર ગુરુનો પ્રેમ છે તને સિદ્ધિ તેના હાથમાં રમે છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૧૩)

અને જો ગુરુકૃપા નથી તો કંઈ નથી. સદ્ગુરુની કૃપા વિના કંઈ જ મળતું નથી. કેમકે, પરમાત્માની કૃપા, પરમાત્માનું પદ અને પરમાત્માનો આશ્રય પણ સદ્ગુરુની કૃપાને આધિન છે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી લખે છે:

‘ગુરુની કૃપા વિના કોઈ પણ રીતે સિદ્ધિ મળતી નથી. ગુરુની કૃપા વિના કોઈપણ ક્યારેય પણ મારા પદને પણ પામી શકતા નથી!’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૭)

ગુરુની કૃપાનો આવો અપૂર્વ પ્રભાવ છે. જગતની તમામ સિદ્ધિ

અને જગતનું તમામ ઐશ્વર્ય સદ્ગુરુની કૃપામાં બિરાજમાન છે. સદ્ગુરુનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરવો, સદ્ગુરુની ભક્તિ કરવી, સદ્ગુરુની સેવા કરવી ઈત્યાદિ સંસ્કારો વિસરાતા જાય છે પણ છેવટ તેમના શરણમાં ગયા વિના ઉપાય નથી. મા-બાપની સેવા, શિક્ષકની સેવા, વડિલોની સેવા, સદ્ગુરુની સેવા, પ્રભુની સેવા વગેરે સંસ્કારનું સિંચન પરિવારમાં હંમેશાં કરવા જેવું છે. એ સંસ્કાર જ વળતા સુખ ખેંચી લાવશે. પરિવારને ઉત્તમ સંસ્કાર આપ્યા નહિ હોય તો તેની ઉદ્ધતાઈનો સૌથી પહેલો પરચો મા-બાપને જ મળે છે! માતા-પિતાને જીવનમાં શાંતિ અને આનંદ જોઈતા હોય તો પરિવારને આવા પ્રાથમિક અને નક્કર સદ્ગુણો શીખવ્યા વિના નહિ ચાલે: એક ચોર કોઈના ઘરમાં ઘૂસ્યો. એ ઘરમાં એક વૃદ્ધા અને તેનો પૌત્ર રહે. ગરીબ માણસો. એ ઘરમાં ચોર ઘૂસ્યો ને છોકરો જાગી ગયો પણ ડરી ગયો. ઘરમાં કંઈ હોય તો ચોરને મળે! ચોરે ભાગતા ભૂતની ચોટલી ભલી એમ માનીને પીત્તળનો એક પ્યાલો પડેલો તે ઉપાડ્યો. છોકરો ડરતા ડરતા બોલ્યો: ‘હે ભાઈ, હું તમને ક્યારનો જોઉં છું પણ ડરના લીધે બોલતો નથી. એ પીત્તળનો પ્યાલો લઈ ન જાવ: સવારે મારી દાદીમા તેમાં ચા પીવે છે. અને આ પ્યાલો તેમનો પ્રિય છે. પ્યાલો નહિ જુએ તો તે ચા નહિ પીવે માટે બીજું ગમે તે લઈ જાવ પણ પ્યાલો રહેવા દો!’

ચોર આભો બની ગયો આ સાંભળીને!

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’માં આગળ કહે છે:

‘ગુરુની કૃપા અને આશીર્વાદથી મનુષ્યોના મન સ્થિર થાય છે. નહિ તો, ચિત્તની ચંચળતાને કારણે આત્માની સ્થિરતા થતી નથી.’

‘આત્મકાન્તિ કરનારા મોક્ષના જે જે ગુપ્ત માર્ગો છે તે બધા જ શિષ્યોની યોગ્યતાના આધારે ગુરુ બતાવે છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૧૪-૧૧)

માનવજીવનની સૌથી વિકટ સમસ્યામાં મનની ચંચળતા પણ છે. મનને નાથવું ક્યાં સહેલું છે? યોગી શ્રી આનંદધનજીની ‘મનહું કિમહિ ન બાજે હો કુંથુજિન!’ રચના જગપ્રસિદ્ધ છે. મન એવી શક્તિ ધરાવે છે કે ક્ષણવારમાં આત્માનું ઉત્થાન અને ક્ષણવારમાં આત્માનું પતન સર્જી દે. મનની અસ્થિરતાના કારણે જીવનમાં વિશ્રામ સંભવ ક્યાં? અહીં મનની સ્થિરતાનો મંગલ માર્ગ કહેવાયો છે : ગુરુકૃપા. ગુરુકૃપા મળે તો મન સ્થિર થઈ જાય. મોક્ષ એટલે શું? આત્મકાન્તિ. મોક્ષ જીવને માટે અસામાન્ય ઉપલબ્ધિ છે. એમ સમજો કે જીવનું શિવમાં રૂપાંતરણ થઈ જાય છે. એ પ્રાપ્ત કરવા માટેના જે જે ગુપ્તમાર્ગો છે તે ગુરુજનો જાણે છે. શિષ્યમાં, ભક્તમાં, સેવકમાં જો યોગ્યતા દેખાશે તો ગુરુદેવ તે જરૂર કહેશે. શિષ્યમાં પાત્રતા પ્રકટવી જોઈએ. ગુરુજનની કૃપા એટલે સિંહનું ધાવણ. જેમાં તે પડે તે સુવર્ણપાત્ર જોઈએ. બીજું પાત્ર તે જીરવી ન શકે. શિષ્યનું પાત્ર યોગ્ય બન્યું એટલે સુવર્ણપાત્ર બન્યું. હવે

તેમાં ગુરુવરની કૃપા ઉતરે તો તે જીરવી જાણશે. ગુરુઓ આત્મકાન્તિ સર્જનારા મોક્ષના દિવ્ય અને ભવ્ય ગુપ્તમાર્ગો જાણે છે. શિષ્યને તેનું દર્શન ગુરુવર કરાવે એટલે ભવોદધિના તટ પર પહોંચાડી દે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી આગળ કહે છે:

‘મારી પરંપરાથી આવેલા આત્મશુદ્ધિ આપનારા માર્ગો ગુપ્ત છે તેને વિવેકી લોકો આગળ સૂરિવરો વ્યક્ત કરે છે!’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૧૬)

અહીં શ્લોકનો અર્થ તો સ્પષ્ટ છે પણ તેમાં મૂકાયેલો ‘વિવેકી’ શબ્દ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. શિષ્ય કેવો જોઈએ તેની સમજણમાં અહીં સ્પષ્ટતા વધે છે. શિષ્ય ભક્ત જોઈએ, નમ્ર જોઈએ, શ્રદ્ધાળુ જોઈએ તે તો ખરું જ પણ ‘વિવેકી’ જોઈએ: તેની પાસે જ ગુરુજનો મોક્ષ માર્ગનું અનુપમદર્શન કરાવે છે!

થોડાંક શ્લોકાર્થ જોઈએ:

‘કર્મના સંસ્કારના વિક્ષેપના નાશ માટેની ગુપ્તયુક્તિઓ પૂર્ણયોગથી ગુરુના આત્મીય બનેલા સારા શિષ્યો મેળવી શકે છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૧૭)

‘ગુરુની આજ્ઞાથી મહાન શિષ્યો સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. વિશ્વના ઉદ્ધારક યોગીઓ થાય છે, અને સિદ્ધ તથા બુદ્ધ થાય છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૧૮)

‘સર્વ આધ્યાત્મિક શક્તિનું મૂળ કારણ ગુરુની કૃપા જ છે. ગુરુની અનેક જન્મમાં કરેલી સેવા વડે જ શિષ્ય કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરે છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૨૧)

‘ગુરુની આજ્ઞા અને કૃપાથી મહાન આત્માઓ માતૃભક્તિમાં પરાયણ બને છે. ધર્મનો દ્રોહ કરનારા પણ મુક્તિ પામે છે. આવું કાર્ય કરવા માટે ઈશ્વર પણ સમર્થ નથી (એવો ગુરુનો મહિમા છે).’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૨૩)

‘ગુરુના હૃદયમાં પ્રવેશેલા કર્મયોગી એવા શિષ્યોના ઈષ્ટકાર્યો કષ્ટસાધ્ય હોય તો પણ તરત જ સિદ્ધ થાય છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૨૫)

‘(શ્રી મહાવીરસ્વામી કહે છે:) મારી કૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે શિષ્યો ગુરુભક્તિમાં પરાયણ બને છે અને સેવા કાર્યો કરવા માટે તત્પર બને છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૨૭)

‘ગુરુના આશીર્વાદથી આ પૃથ્વી ઉપર કંઈપણ સિદ્ધ થતું નથી એવું નથી (એટલે કે કંઈ જ અસંભવ નથી). ગુરુના આશીર્વાદથી મનુષ્યો બ્રહ્મજ્ઞાન (પણ) મેળવી શકે છે.

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૨૮)

‘સદ્ગુરુની ભક્તિ વિના કદી પણ આત્મ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. જે શિષ્યોએ ગુરુની (સાથે) એકતા સાધી નથી તે નામમાત્રના જ શિષ્યો છે.’

(ગુરુભક્તિયોગ, શ્લોક-૩૧)

ગુરુપદ સાથે શિષ્યની ભક્તિ અને નિષ્ઠા અસીમ જોઈએ.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’ના ‘ગુરુભક્તિ યોગ’માં ગુરુપદનો મહિમા ખૂબ સમજાવે છે અને તેમાં સહેજ પણ કયાશ ન રાખવા ફરી ફરીને ગુરુભક્તિ કરવા તત્પર રહેવા કહે છે. ગુરુભક્તિથી જીવન સુખી થાય છે. ગુરુભક્તિથી ધર્મ ફળીભૂત થાય છે, ગુરુભક્તિથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે, ગુરુભક્તિથી પરમાત્મદર્શન થાય છે, ગુરુભક્તિથી પરમાત્માનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે, ઇત્યાદિ બોધ અહીં સાંપડે છે.

શિષ્યની પાત્રતા પ્રકટાવવાની વાત મહત્વની છે.

શિષ્ય કે ભક્ત કે સેવક નમ્ર, વિવેકી, ભક્તિવંત જોઈએ. આજની સામાજિક વિષમતા એ છે કે શિષ્યત્વ પ્રકટતું નથી. સાધુ કે ગુરુદેવ પ્રત્યેનો વહેવાર કે વર્તન કેવા જોઈએ તે શીખવનારી પાઠશાળા ખોલવાની જરૂર ઊભી થઈ ગઈ છે. ગરજ પડે ત્યારે સાધુના પગમાં લાંબો થઈને સૂઈ જતો શિષ્ય, કે ભક્ત કે શ્રાવક કામ પત્યા પછી સાધુ સાથે ચતુરાઈ શરૂ કરે છે. તે દૃશ્ય કોઈપણ બુદ્ધિશાળી માનવીને માટે આઘાતક હોય છે. ત્યાગી સાધુ એક વિરલ વૈભવ છે. એની પાસે મતિપટુતા કે વાકપટુતા નહિ હૃદયની શરણાગતિ સાથે જોડાવું જરૂરી છે: તકલીફમાં હોય ત્યારે સાંઈબાબાની માનતા માને ને તકલીફ પતે એટલે સૌ પ્રથમ રમત સાંઈબાબા સાથે જ ચાલુ કરે! સાંઈબાબા કે સંત-સૌ સાથે આવા રમતવીરો મળતા-ભટકાતા હોય છે અને ત્યારે એ પાત્રતા વિનાના શિષ્ય કે ભક્ત પ્રત્યે ઈશ્વરતુલ્ય ગુરુવરના દિલમાંથી શું આશીર્વાદ પ્રકટશે?

શ્રાવકોએ પણ વિનય/વિવેક શીખવાની જરૂર ઊભી થઈ છે. ગુરુએ શ્રાવક માટે પરમ ઉપકારક છે તો શ્રાવક ગુરુ માટે ‘સંઘ’ છે. સંઘના હોદ્દેદારો-ટ્રસ્ટીઓએ પણ વિનય/વિવેક શીખીને ટ્રસ્ટી બનવાની પાત્રતા કેળવવી જોઈએ ને ત્યાર પછી જ ટ્રસ્ટી થવું જોઈએ. માત્ર પૈસા કે લાગવગના જોરે ટ્રસ્ટી થનારા સંઘને પણ અશાંતિ આપે છે તો સાધુને તો શું શાતા આપે? ટ્રસ્ટી એટલે શું દંભ, અભિમાન, હૂંસાતૂંસી અને સંસ્થાનો માલિક? ટ્રસ્ટી એટલે શું સાધુના કામમાં દખલ કરનાર, ઉપેક્ષા ઊભી કરનાર કે અપમાન કરનાર? જે સંસ્થામાં પૈસા હોય ત્યાં ટ્રસ્ટી થનારાં ઘણાં હોય છે! જે એકવાર પણ ગુરુના અપમાનમાં નિમિત્ત બને છે તે ઘોર પાપી છે તેવું પૂર્વસૂરિઓ કહે છે. સાધુના પ્રવચનમાંથી સારી વાત માત્ર સાંભળવી પૂરતી નથી પણ જીવનમાં ઉતારવી પણ જરૂરી છે.

‘ગુરુભક્તિયોગ’ એક અપૂર્વ શિક્ષાપાઠ છે. ગુરુવરનું મળવું એટલે? કવિ રમેશ પારેખની આ માર્મિક પંક્તિ જુઓ: ‘દુર્લભ એ દશવેશ કે જેના કાળ સાચવે પગલાં!

સાધુના ચરણકમળ સેવ્યા વિના મોક્ષનો પરમ મહારસ મળવાનો સંભવ ક્યાં છે? (ક્રમશઃ)

પૂજ્ય આચાર્ય વાત્સલ્યદીપ,

જૈન જ્ઞાનમંદીર, જ્ઞાનમંદીર રોડ, દાદર (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૮.

એક ફૂલગુલાબી વ્યક્તિત્વ વિખૂટું પડ્યું

શ્રી રમણીકલાલ ભોગીલાલ શાહ

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના સંનિષ્ઠ કાર્યકર શ્રી રમણીકલાલ (જાપાનવાળા) ભોગીલાલ શાહ અને આ સંસ્થાના શુભેચ્છક એઓશ્રીના ધર્મપત્ની શ્રીમતી સુશીલાબેન તા. ૨૦-૧૧-૨૦૦૯ના રોજ અમદાવાદથી પાલીતાણા ધર્મકાર્યે જતા માર્ગે અકસ્માતનો ભોગ બન્યા.

આ અત્યંત દુઃખદ ઘટના છે.

તા. ૨૯-૭-૧૯૩૨માં સૌરાષ્ટ્રના વઢવાણમાં જન્મેલા શ્રી રમણીકલાલ અભ્યાસ પૂરો કરી મુંબઈમાં ખટાઉ મિલમાં જોડાયા, ત્યાર પછી બાર વર્ષ જાપાનમાં વ્યવસાય કર્યો, અને છેલ્લા થોડા વર્ષોથી મુંબઈમાં સ્થાયી થઈ એજન્સી વ્યાપારમાં જોડાયા અને સાથોસાથ સામાજિક કાર્ય માટે પોતાનું જીવન સમર્પિત કર્યું.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ સાથે તેમનો સંબંધ છેલ્લા દશ વર્ષથી હતો. સંસ્થાની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં તેઓ તન, મન, ધનથી ભાગ લેતા હતા. આ સંસ્થાના વિકાસના તેઓ એક પ્રેરક બળ હતા.

સ્વભાવે ફૂલગુલાબી વ્યક્તિત્વ ધરાવતા રમણીકલાલ સર્વે મિત્રો, સ્નેહીઓ, અને સંબંધીઓના ચાહક હતા. એક ઉદારદિલ વ્યક્તિ તરીકે એમણે સર્વેના હૃદયની ચાહના પ્રાપ્ત કરી હતી. પ્રેમ કરવો અને પ્રેમ આપવો એ એમની જીવનસુવાસ હતી અને જરૂરતમંદ વ્યક્તિઓને ગુપ્ત રીતે મદદ કરી એ બધાને ઉપયોગી થવું એ એમનો જીવનમંત્ર હતો.

અંગત જીવનમાં પૂરી સાદાઈને વરેલા રમણીકલાલના પરિચયમાં જે કોઈ આવે એ ભાગ્યે જ કળી શકે કે આ રમણીકલાલ આટલા શ્રીમંત અને લાખોનું ગુપ્તદાન કરનાર વ્યક્તિ હશે. આવા એક, સદાય સ્મિત ધારણ કરનાર, મૃદુભાષી અને સત્યવ્યક્તા તેમજ સાહિત્ય અને કળા તરફ અભિરુચિ ધરાવનાર ઉમદા વ્યક્તિ હતા.

એઓશ્રીના ધર્મપત્ની સુશ્રાવિકા શ્રીમતી સુશીલાબેન પણ આ સંસ્થાને પોતાની સંસ્થા સમજી સંસ્થાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને સહકાર આપતા તેમજ નાલાસોપારાના શ્રી વલ્લભસૂરીશ્વરજી ઉદ્યોગ ગૃહ તેમજ અન્ય સંસ્થાઓને પોતાની સેવા આપતા.

શ્રી રમણીકલાલની વિદાયથી આ સંસ્થાએ એક દિલબર સાથી ગુમાવ્યા છે અને ન પૂરાય એવી ખોટ પડી છે.

અમારા ગુલદસ્તામાંથી એક મધમઘતા ફૂલને કાળે અમારી પાસેથી છીનવી લીધું છે. પરમાત્મા આ દંપતીના આત્માને પરમ શાંતિ અર્પે.

ઓમ અર્હમ્ નમઃ

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પરિવાર

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૧૩

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[બાળપણની મધુર સ્મૃતિઓમાં મનની ગાંઠે સૌથી વધુ બંધાતી સ્મૃતિ શિક્ષકની હોય છે. એવા એક શિક્ષકનો બાળપણમાં થયેલો અનુભવ ભવિષ્યમાં સર્જક ‘જયભિખ્ખુ’ની શૈલી ઘડવામાં કારણભૂત બન્યો. સ્મૃતિઓના શિલાલેખમાંથી સર્જનનો આકાર ઘડાય છે. જે જમાનામાં સમગ્ર ગુજરાતમાં શ્રી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ મહાનવલનો મહિમા હતો, તે સમયે આજથી નેવું વર્ષ પહેલાંનું જયભિખ્ખુની બાલ્યાવસ્થાનું એક વિનોદી સ્મરણ જોઈએ આ તેરમા પ્રકરણમાં.]

તાતપરી સાહેબ

નિશાળના માહોલમાં નવા શિક્ષકનું આગમન હંમેશાં નવો રોમાંચ જગાડે છે. આગંતુક શિક્ષક પ્રત્યે સહુ કૌતુકભરી નજરે નીરખતા હોય છે અને પછી એમને વિશેની કથાઓ, દંતકથાઓ કે એમના વ્યંગભર્યા નામો સર્જાતાં જાય છે. શિક્ષક કેમ ભણાવે છે, ત્યાંથી માંડીને વિદ્યાર્થીને કેવી કેવી સજાઓ કરે છે ત્યાં સુધીની વાતો વિદ્યાર્થીઓની જીભ પર રમતી હોય છે. શિક્ષકનો પહેરવેશ અને એના આચરણ પર વિદ્યાર્થીની બાજનજર સતત નોંધાયેલી હોય છે. એ સમયે વિદ્યાર્થીની સમગ્ર સૃષ્ટિનું કેન્દ્રસ્થાન હોય છે શિક્ષક.

વરસોડાની નિશાળના ઉપલા વર્ગ માટે એક નવા શિક્ષકનું આગમન થયું. નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને માટે આ એક મોટા સમાચાર હતા, કારણ કે આ શિક્ષક મોટા શહેરમાંથી છેક આ ગામડામાં ભણાવવા માટે આવ્યા હતા. વળી એ ખૂબ ભણેલા છે એવી વાત ચોતરફ થતી હતી. એમાંય એમ કહેવાતું કે સાહિત્યને તો એ ઘોળીને પી ગયા છે!

વિદ્યાર્થીઓ અંદરોઅંદર વાત કરતા કે સાહેબને સાહિત્યની કોઈપણ વાત પૂછો, તો બીજી જ સેકન્ડે તેનો જવાબ આપી શકે છે અને એ પણ એવી રીતે કે એના ઉત્તરમાં પણ સાહિત્યની છટા અને છાપ તરત કાને વાગે. એમના વર્ગના મોનિટરે તો બીજા ગોઠિયાઓને કહ્યું કે સાહેબ સાહિત્યના એટલા જાણકાર છે કે કોઈ કવિ કે લેખક વિશે વાત કરો, તો એના જન્મથી અવસાન સુધીની બધી વાત ગ્રામોફોનની રેકર્ડની માફક બોલી જાય છે. નરસિંહ મહેતા કે અખા જેવા કવિની વાત કરો તો એને વિશે એની કેટલીય પંક્તિઓનું પોપટની માફક રટણ કરે છે. કાન્ત કે કલાપીની વાત કરો, તો એમના જીવનની કેટલીય ખામીઓ અને ખૂબીઓ વહેતા ધોધની માફક શબ્દો કહી બતાવે છે.

ઉપલા વર્ગના આ શિક્ષકને પોતાની જાતને શિક્ષકને બદલે સાક્ષર તરીકે ઓળખાવવી વધુ પસંદ હતી. કોઈ એમને સાક્ષર કહે તો એમના ચહેરા પર આનંદ દેખાઈ આવતો. સામેથી કોઈ ન કહે તો ખાનગીમાં પોતાને સાક્ષરની કોટિના ગણાવતા. આ વિશે એટલા બધા સભાન કે સામાન્ય વાતચીતમાં પણ એ એમ બોલી જતા:

‘અમ સાક્ષરો – સરસ્વતીના સેવકો – સર્જન, ચિંતન અને મનનમાં આ ક્ષણભંગૂર દેહની ક્ષુધા-પિપાસાને ભૂલી જઈએ એવા વિસ્મરણ-શીલ હોઈએ છીએ.’

આ સાક્ષર-શિક્ષકની વાત પણ સાચી હતી. જો એમને સાહિત્યસર્જન કરવાની ધૂન ચડે તો કલાકોના કલાકો સુધી ભોજન ઠંડું પડ્યું રહે. ક્યારેક તો ભોજન સામે પડ્યું છે, તે પણ ભૂલી જાય. સાહિત્યની મસ્તીમાં ડૂબી જાય તો સમયનું ભાન પણ ભૂલી જાય. કોઈ વાર એમની ઓરડીમાં આખી રાત ફાનસ બળતું રહે અને કોઈ કવિતા કે કોઈ વાક્યો નજીક અવરજવર કરનારને સંભળાય. સાહિત્યની મસ્તીમાં એ સદૈવ ડૂબેલા રહેતા.

વળી આ અત્યંત રસિક સાક્ષર હતા. રસ, અલંકાર અને કોઈ સ્ત્રી-દેહના અંગોના વર્ણન કરે ત્યારે રસનો સાગરકિનારો તોડીને સઘળે છલકાવી દેતા. ભર્તૃહરિનું ‘શૃંગારશતક’ અને ‘નીતિશતક’ એમને કંઠસ્થ હતું. સામેનો વિદ્યાર્થી કંઈ સમજે કે ન સમજે, પણ એ પોતે જ્યારે રસાનંદમાં હોય ત્યારે સંસ્કૃતના શ્લોકો ઉચ્ચારવા લાગતા. શ્રોતાને સમજાય છે કે નહીં કે એની શ્રવણશક્તિ જાગ્રત છે કે નહીં એની લેશમાત્ર ચિંતા કર્યા વિના પોતાનો સાહિત્યરસ વહેવડાવતા હતા.

એ જમાનામાં શ્રી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ રચેલા ‘સરસ્વતીચંદ્ર’એ સાહિત્યજગત પર ગાઢ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. ગુજરાતના પ્રજાજીવનમાં ‘સરસ્વતીચંદ્ર’એ એક નવી હવા ફેલાવી હતી. એનાથી આ સાક્ષર-શિક્ષક કંઈ રીતે અ-સ્પૃશ્ય રહી શકે. એમને તો ‘સરસ્વતીચંદ્ર’નું ઘેલું લાગ્યું હતું. પોતાના રોજિંદા જીવનની ઘટનાઓ સાથે ‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં આલેખાયેલી ઘટનાઓનું સામ્ય બેસાડવા માટે મરણિયો પ્રયાસ કરતા હતા. એમના વ્યવહારમાં વારંવાર એના વાક્યો ફૂટી નીકળતા હતા અને જે કંઈ કવન કરતા, તેમાં પણ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના અક્ષરજગતનું પ્રતિબિંબ ઝીલતા હતા. વળી આ મહાનવલ અનેક વાર વાંચેલી હોવાથી એના કેટલાંય પૃષ્ઠો, પેરેગ્રાફો અને સંવાદો એમને મુખપાઠ હતા. ‘વિના સરસ્વતીચંદ્ર સાહિત્ય શું? વિના ચંદ્ર પૂર્ણિમા શું? વિના સુંદરી સ્વર્ગ શું?’ એવી એવી ઉક્તિઓ રચ્યા કરતા હતા.

ઉપલા વર્ગના આ શિક્ષક ભીખા ('જયભિખ્ખુ'નું હુલામણું નામ)ની પડોશના એક ઘરમાં ભાડાથી રહેવા આવ્યા. શિક્ષક નજીકમાં વસતા હોય એટલે વિદ્યાર્થીઓ મધમાખીની જેમ એમની આસપાસ ભમ્યા કરે. ધીરે ધીરે ભીખાને એમની વાતોમાં રસ પડવા લાગ્યો. એમાં જ્ઞાન હતું, પરંતુ ક્યારેક એ માત્ર રમૂજ બની જતું. વિદ્યાર્થીઓ કોઈ પણ વાત કરે તો એનો સંસ્કૃત શબ્દોથી ભરેલી ભારેખમ ભાષામાં સૂત્રાત્મક રીતે ઉત્તર આપતા હતા.

ભીખાએ અને એના ગોઠિયાઓએ આ શિક્ષકને સમાચાર આપ્યા કે નજીકના ઘરમાં વસતી એક સ્ત્રીને એ લોહીલુહાણ થઈ જાય એટલો માર એના પતિએ માર્યો છે. આ સમાચાર સાંભળતાં જ 'સરસ્વતીચંદ્ર'પ્રેમી શિક્ષકને કુમુદસુંદરીની અવહેલના કરનારાએના અવિચારી પતિ પ્રમાદધનનું સ્મરણ થાય એ સ્વાભાવિક હતું. સરસ્વતીચંદ્ર સાથે જેના વિવાહ થવાના હતા એ કુમુદસુંદરીને પ્રમાદધન જેવા નિરક્ષર અને દુરાચારીને પતિ તરીકે સ્વીકારવા પડે છે અને જીવનભર સહન કરવું પડે છે. એ કથા સાથે વર્તમાન સમાચારને જોડતાં સાક્ષર બોલી ઊઠ્યા.

'ઓહ, આજની પ્રમદાઓને નસીબે પ્રમાદધનો જ છે. સંસારની કુમુદિનીઓને સદા કંઈ સરસ્વતીચંદ્રો લાઘતા નથી. સંસાર-સરોવરના પોયણાંને મૂરઝાવવાના મહાભાગ્ય વરેલાં હોય છે.'

ભીખો અને એના દોસ્તો શિક્ષકનો આ ઉત્તર ન સમજાયાથી વધુ અંજાઈ ગયા. માત્ર બાહ્ય ઘટનાઓ નહીં, પરંતુ સ્વજીવનની ઘટનાઓને પણ આવી અતિ નાટકીય સાહિત્યિક ભાષામાં એ વ્યક્ત કરતા હતા. એક વાર એક વિદ્યાર્થીને એમણે સજા કરી. એ પછી વિદ્યાર્થીએ આવીને એમને કહ્યું કે તોફાન બીજાએ કર્યું હતું અને સજા એને મળી.

આમ પોતાનાથી ખોટી શિક્ષા કરવાનું અનુચિત કાર્ય થઈ ગયું. એટલે તરત બોલ્યા,

'ગઝબ હાથે ગુજારીને, હવે પસ્તાઈને શું?'

આવી સાક્ષરી ભાષા બોલતા શિક્ષકશિરોમણિ નયનસુખ-શંકરભાઈ એમના વર્તન અને વાણીથી પ્રાચીન યુગને પુનર્જીવિત કરવાનો પ્રયાસ કરતા હતા.

એક જમાનામાં રામ અને લક્ષ્મણને માત્ર એક જ ગુરુ વશિષ્ઠ જ પૂર્ણ જ્ઞાન આપતા હતા. પાંચ પાંડવો અને સો કૌરવોના કોઈ બીજા ગુરુ નહીં, માત્ર ગુરુ દ્રોણાચાર્ય. કૃષ્ણ જેવા કૃષ્ણ અને સુદામા જેવા બ્રાહ્મણને કેટલા ગુરુ હતા? એક માત્ર સાંદીપનિ. જ્યારે અત્યારે વિદ્યાર્થીને વિદ્યાની પરિસમાપ્તિ કરતાં પૂર્વે કેટલા બધા ગુરુઓ થાય છે, આવી વિચિત્ર અને મૂલ્યનાશક પરિસ્થિતિ વિશે તેઓ કહેતા,

પ્રાચીનકાળમાં વિદ્યાર્થી એક જ ગુરુ પાસે અધ્યયન કરતો અને એનો જ શિષ્ય ગણાતો. આજે તો વિદ્યાર્થીની કેવી હાલત છે. 'એક

વિદ્યાર્થીને અનેક ગુરુઓ.' નયનસુખશંકરભાઈ વાતચીત કરતા હોય ત્યારે વારંવાર 'ભાઈઓ, મારા કહેવાનું તાત્પર્ય' એવા શબ્દો બોલતા હતા. દસ વાક્યો બોલે, એમાં પાંચ વાક્યોના પ્રારંભે 'મારા કહેવાનું તાત્પર્ય' એ શબ્દો આવે જ. વિદ્યાર્થીઓ પણ શિક્ષકની આ ટેવ જાણી ગયેલા એટલે એમણે આ શિક્ષકનું નામ 'તાતપરી સાહેબ' રાખ્યું હતું.

કોઈ વિદ્યાર્થી જૂઠું બોલે તો કહે: 'તમે જૂઠું બોલી ફાવી નહીં શકો, અર્થાત્ મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તમે અસત્માંથી સત્ નહીં ઉપજાવી શકો.'

એમના વર્ગમાં ક્યારેક વિદ્યાર્થીઓ અંદરોઅંદર ઝઘડી પડતા. ઝઘડો થાય એટલે તાતપરી સાહેબ પાસે ફરિયાદ કરવા આવી જાય. એક વિદ્યાર્થી પોતાની વાત કરે અને બીજો એની સામે દલીલ કરે. આ બધું સાંભળીને વિદ્યાર્થીઓ સાહેબના ચુકાદાની રાહ જુએ, ત્યારે ચુકાદાને બદલે વિદ્યાર્થીઓ મૂંઝાઈ જાય એવો ઉત્તર સાંપડતો. તેઓ કહેતા,

'મારે આમાં કાર્યકારણની પરંપરા શોધવી પડશે, અર્થાત્ મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે તમે કલહનું જે કારણ આપો છો, તે તો ખંડકારણ છે, અર્થાત્ મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ વિષયમાં ખંડકારણ ને સમગ્રકારણની શોધ કરવી પડશે. તાત્પર્ય એ કે અધૂરા અન્વેષણથી કાર્યસિદ્ધિ સાંપડશે નહીં.'

તાતપરી સાહેબનું લગ્ન ગામડાની કોઈ કન્યા સાથે થયેલું. સાહેબ દર પૂર્ણિમાએ પોતાની પત્નીને હૃદયેશ્વરીના સંબોધનથી પત્રો લખે. આ પત્રો એટલે અત્યંત રસિક વિશેષણો, ઉપમાઓ અને અલંકારોની મુશળધાર વર્ષા. એમની પત્ની ખાસ કંઈ ભણેલી નહીં, છતાં પતિના કાગળો અતિ સ્નેહથી સંઘરી રાખે. સમય મળે એના અર્થો ઉકેલવા બેસે, પણ ઘણી મહેનતેય અર્થ ઉકેલી શકે નહીં અને પછી એ સાહસ માંડી વાળે. માત્ર એટલું ખરું કે એમના મોતીના દાણા જેવા અક્ષરો જોઈને એ ખુશ થાય અને ન સમજાય છતાં જેટલા કાગળો લખ્યા હોય, તે ફેરવીને એમાંના મોતીના દાણા જેવા અક્ષરો જોઈને રાજીની રેડ થાય. બાકી એને માટે ઉપમા, ઉપમેય અને અલંકારોના આ ઘનઘોર વનમાં એક પગલું પણ મૂકવું મુશ્કેલ હતું.

બન્યું એવું કે આવા સ્નેહભીનાં રસિક પત્રોનું પોટલું કન્યાના પિતાએ જોયું અને એમાંના પત્રો વાંચ્યા. એમના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. આવાં બધાં ટાણલાં શાને કરો છો? એમ કહીને એમણે આખું પોટલું જમાઈરાજને પરત કર્યું અને જણાવ્યું કે, 'આવું બધું લખવાનું છોડીને ભણાવવાના કામમાં ધ્યાન આપો. આવા વંઠેલવેડા તમને શોભતા નથી. આમ કરશો તો મારી દીકરીનો ભવ બગાડશો.' પોટલું પાછું આવ્યું ત્યારે તાતપરી સાહેબે એને બોર બોર જેવડાં અશ્રુઓથી વધાવ્યું. પોતાના હૃદયની ભાવનાઓનો ક્યાં

કોઈ પ્રતિઘોષ આપી શકે તેવું છે? વિરલા સમજી શકે એવી પોતાની રસિકતાને કોણ પ્રીછશે? એમણે આ રસસાહિત્ય જતનથી સંગ્રહી રાખ્યું.

એક વાર તાતપરી સાહેબ સમી સાંજથી ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ વાંચવા બેઠા હતા અને રાત જેમ ગળતી ગઈ, તેમ નવલકથાનો રસ જામતો ગયો. પછી તો એના એક એક વાક્ય પર સાપ મોરલી પર ડોલે એમ ડોલવા લાગ્યા. એકાએક ઊભા થઈને પોતાના ઓરડામાં કંઈ કંઈ બોલવા લાગ્યા. એવામાં બાજુના જ ખંડમાં મકાનમાલિક શેઠ રહેતા હતા. શેઠાણીએ શિક્ષકના ઓરડામાંથી આવતો અવાજ સાંભળીને સહજ જિજ્ઞાસાથી કાન સરવા કર્યા, તો અંદરથી શબ્દો સંભળાયા.

‘ઘેલી...મ્હારી...’

સાંભળતાંજ શેઠાણી છળી ઊઠ્યાં. ‘આ શું? પોતાની દીકરી ઘેલીનું નામ આ જુવાનિયો લે છે અને વળી એને ‘મ્હારી’ કહે છે. નક્કી! દાળમાં કંઈક કાળું છે.’ એમણે કુંભકર્ણ નિદ્રામાં રહેલા શેઠને મહાપ્રયત્ને જગાડ્યા અને ઓરડાની નજીક લઈ આવ્યા, તો શિક્ષક મહાશયની શબ્દસમાધિ અખંડ હતી. અંદરથી શબ્દો આવતા હતા, ‘ઘેલી...મ્હારી... વાહ... ઘેલી મ્હારી...’ આ સાંભળતાં જ શેઠ લાલચોળ થઈ ગયા. એવામાં એમનો દીકરો જાગી જતાં એ લાકડી લઈને આવ્યો. કંઈક ચલહપહલ જોઈને પડોશીઓ પણ એકઠાં થયાં અને બધાએ વાત જાણી એટલે કહ્યું,

‘ચાલો, બોરકૂટો કરી નાખીએ આ માસ્તરનો. માળો, છોકરાં ભણાવવા નીકળ્યો છે કે આબરૂદારની છોકરીઓ ભોળવવા.’ એવામાં એક અનુભવી વૃદ્ધ આવીને કહ્યું, ‘શેઠ, તમારા ઘરમાં તો પોલું નથી ને. આ તો સરકારના કાયદાનું કામ. આમાં તો જો મિયાં-બીબી રાજી, તો ક્યા કરેગા કાજી. ખાનગીમાં દીકરીનો તો દાણો ચાંપી જુઓ. પછી કરવો હોય તો બોરકૂટો કરો, નહીં તો ભારે ફજેતી થશે.’

‘ઘરડાં ગાડાં વાળે એમ સહુને આ સલાહ સોળ આની અને એક વાલ લાગી. શેઠાણીએ ઘરઊંઘમાં સૂતેલી ઘેલીને ઢંઢોળીને કહ્યું, ‘ઓહ, પેટે પથરો થઈને કાં ન પડી? સાત કુળને બોળવા બેઠી છે.’

ઊંઘમાંથી ઊઠેલી બેબાકળી ઘેલી વાત સમજી શકી નહીં. શેઠાણી બોલ્યાં, ‘બીજા કોઈમાં તારું મન મોહાયું નહીં અને આમાં - માસ્તરમાં - મોહાયું. ફટ છે તને.’

ઘેલીએ કહ્યું, ‘મા, શું વાત કરો છો? મેં જો કોઈ પારકા સામે મેલી નજરથી જોયું હોય તો મા-જોગણી મને ખાય. મને રૂંવે રૂંવે કીડા પડે.’

શેઠાણીને થયું કે નક્કી, ઘેલી આમાં કંઈ જાણતી નથી એટલે હવે આ શિક્ષકને જ સીધા કરવા પડશે. બારણાં પર ઘડાઘડ

પરોણાના ઘા કર્યા અને ગોકીરો કર્યો,

‘ઉઘાડ...એય બારણું ઉઘાડ. આવી બન્યું છે આજે તારું.’

આ ‘આક્રમણ’થી શિક્ષકમહાશયની પ્રેમસમાધિનો ભંગ થયો અને દ્વાર ખોલ્યાં. એમના હાથમાં ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ હતું.

‘માસ્તર તારું ભમી ગયું લાગે છે. ક્યારના શું બોલી રહ્યા છો?’

સાક્ષરે આશ્ચર્યની અવધિ સાથે કહ્યું, ‘હું શું બોલી રહ્યો છું? અરે, ‘રસાત્મક વાક્યં કાવ્યમ્’ - રસથી ભરેલું વાક્ય એ જ સ્વયં કાવ્ય છે. ઓહ... શું એ વાક્ય?’

‘એય, આ રસની રામાયણ ને વાક્યની પળોજણ છોડ. અને કહે કે કોઈ આબરૂદારના ઘરમાં ખાતર પાડવું, જે ઝાડનો તે છાયો લીધો એને જ પાડવું એવું પાપ તે આચર્યું છે ને.’

‘શું કહ્યું, મારા દ્વારા પાપ? અસંભવ, અતિ અસંભવ.’

મામલો વીફરે તેમ હતો, ત્યાં બાજુમાં રહેતા સુશીલ શિક્ષિકા નિમુબહેન દોડી આવ્યા. એ વાત પારખી ગયા. એમણે કહ્યું, ‘ભાઈઓ, આમાં કોઈને ચેતાવવા જેવું નથી. તમારી ઘેલી ખાનદાનનું ફરજંદ છે અને માસ્તર પણ સારા છે.’

‘અરે, પણ આપણી દીકરીનું નામ લેતા અને ‘મ્હારી’ કહેતાં મેં કાનોકાન સાંભળ્યા છે.’

‘એ વાત સાચી. પણ તમે અડધું સાંભળ્યું. એ બોલતા હતા ‘ઘેલી મ્હારી કુસુમ!’ અને એ વાક્ય એમના હાથમાં રહેલી નવલકથા ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના અંતમાં લેખકે લખ્યું છે. સાહેબને આમેય ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ ખૂબ ગમે છે અને એથી આ વાક્ય પર આફરીન થઈ ગયા હશે. ‘ઘેલી’ શબ્દ જરા જોરથી, ‘મ્હારી’ શબ્દ જરા ધીરો અને ‘કુસુમ’ શબ્દ ખૂબ કોમળ રીતે બોલતા હશે એટલે તમે આગળનો ભાગ સાંભળી શક્યાં અને ભરમાયાં.’

બધા વિચારમાં પડ્યા, ત્યારે તાતપરી સાહેબ બોલ્યા, ‘સાચી વાત છે નિમુબહેનની. એ નાનું શું વાક્ય એવું રસભર્યું સંપૂર્ણ કાવ્ય છે, કે એ માટે આફરીન તો શું, એની પાછળ ફકીર થઈ જઈશ. શ્રીમાન મહાશયો, શું કહું તમને? એ ફકીરી! એ જહાંગીરી ફકીરી!’

નિમુબહેને એ ગ્રંથ લઈને ઉપસંહારમાં લખેલું એ વાક્ય સહુને બતાવ્યું એટલે વાતાવરણ શાંત થયું, પરંતુ શેઠે વિદાય લેતા-લેતા કહ્યું, ‘માસ્તર, હવે ત્રણ મહિનામાં વહુને બોલાવીને ઘર માંડી નાખો. નહીં તો બીજું મકાન શોધી લેજો.’

નિશાળના શિક્ષકનો આવો રમૂજભર્યો અનુભવ ભીખાના ચિત્તમાં જડાઈ ગયો. શાળાજીવનના કટુ અનુભવો સાથે આ રમૂજ અનુભવ સ્મૃતિપટ પર અંકિત થઈ ગયો.

(ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫.

જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ

□ ડૉ. જિતેન્દ્ર બી. શાહ

(નવેમ્બર ૨૦૦૯ના અંકથી આગળ)

૫૮૬. પ્રશમ : તત્ત્વના મિથ્યા પક્ષપાતથી ઉત્પન્ન થતા કદાગ્રહ આદિ દોષોનો ઉપશમ એ ‘પ્રશમ’.
तत्त्वों के असत् पक्षपात से होनेवाले कदाग्रह आदि दोषों का उपशम प्रशम ।
The calming down of the vices like wrong insistence etc. that result from a misplaced partisanship of philosophical views-that is prasama.
૫૮૭. પ્રસ્તર (પ્રતર) : જે માળવાળા ઘર તળ સમાન છે તે.
जो कि मंजिलावाले घर के तले के समान है ।
Strata which are like storeys of a multistoreyed building.
૫૮૮. પ્રાણ : પાંચ ઈન્દ્રિયો, મન-વચન-કાયબલ, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ અને વાયુ એ દશ પ્રાણ છે.
पाँच इन्द्रियाँ, मन-वचन-काय से तीन बल, अच्छ्वासनिःश्वास और आयु ये दस प्राण है ।
The five sense organs, the three energies i.e.-manas, speech and body, out-breath and in-breath, life-quantum these are ten pranas.
- ૫૮૯ પ્રાણત (ઈન્દ્ર) : આનત અને પ્રાણત દેવલોકના ઈન્દ્રનું નામ.
आनत और प्राणत देवलोक के इन्द्र का नाम ।
The name of the indra of Anata and Pranata Kalpas.
૬૦૦. પ્રાણાતિપાતિકી : પ્રાણીઓને પાંચ ઈન્દ્રિયો, મન-વચન-કાયબલ, ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ અને વાયુ એ દશ પ્રાણથી વિખૂટા કરવાની ક્રિયા ‘પ્રાણાતિપાતિકી’ છે.
क्रिया
प्राणियों को पाँच इन्द्रियाँ, मन-वचन-काया से तीन बल। उच्छ्वासनिःश्वास और आयु ये दस प्राणों से वियुक्त करने की क्रिया ।
Action of the form of depriving the living beings of their Pranas or vital elements.
૬૦૧. પ્રાત્યયિકી ક્રિયા : નવાં શસ્ત્રો બનાવવાં તે પ્રાત્યયિકી ક્રિયા.
नये शस्त्रों का निर्माण करने की क्रिया ।
The forging of new weapons.
૬૦૨. પ્રાદોષિકી ક્રિયા : ક્રોધના આવેશથી થતી ક્રિયા તે પ્રાદોષિકી ક્રિયા.
क्रोध के आवेश से होनेवाली क्रिया ।
Action undertaken under the impulse of anger.
૬૦૩. પ્રાપ્ચકારી (ઈન્દ્રિય): જે ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય વિષયો સાથે સંયુક્ત થઈને જ એમને ગ્રહણ કરે તે.
जो इन्द्रिय ग्राह्य विषयों को उनसे संयुक्त होकर ग्रहण करती है ।
૬૦૪. પ્રાયશ્ચિત : Those indriyas which grasp their object only through coming in contact with it.
લીધેલ વ્રતમાં થયેલ પ્રમાદજનિત દોષોનું જેના વડે શોધન કરી શકાય તે ‘પ્રાયશ્ચિત’.
धारण किए हुए व्रत में प्रमादजनित दोषों का शोधन करना ।
That through which it is possible to make clean sweep of the defects born of negligence arisen in connection with a vrata that has been accepted.

પુસ્તકનું નામ :

આત્મિક ગુણવિકાસની ભૂમિકાઓ

લેખક : મુનિશ્રી અમરેન્દ્ર વિજયજી

પ્રકાશક : જ્ઞાનજ્યોત ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ,

C/O. દિનેશ એચ. દેઢિયા, ૪૦૫, કમલા નગર, એમ. જી. રોડ, કાંદિવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૭. ફોન: (૦૨૨) ૬૪૫૧૪૬૭૧.

મૂલ્ય: રૂ. ૧૦/-, પાના ૧૬, પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૮.

પૂજ્ય મુનિશ્રીની સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિ 'આત્મજ્ઞાન અને સાધનાપથ'ના ચોથા પ્રકરણ અનુભૂતિજન્ય જ્ઞાનના રૂપ-સ્વરૂપની છબી આ નાનકડી પુસ્તિકામાં પ્રગટ થાય છે. જાત વિશેના તથા જગત વિશેના વ્યક્તિના ખ્યાલ અનુભૂતિ કેવી રીતે બદલી નાંખે છે તેનું નિરૂપણ મુનિશ્રીએ કર્યું છે. આધુનિક વિજ્ઞાનના નિષ્કર્ષોની ગહન છતાં રસપ્રદ ચર્ચા આ પુસ્તિકામાં કરી છે.

વાચકોને અંતર્મુખતાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવા માટે આ પુસ્તિકાનું શાંત મને વાંચન જરૂરી છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : સેતુબંધ

લેખક : મુનિ રાજચંદ્ર વિજયજી

પ્રકાશક : શ્રી રત્નોદય ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ

C/O. વિનસ મેડીકલ, ઉસ્માનપુરા, ચાર રસ્તા પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૪. ફોન: (ઓ.) ૨૭૫૪૦૩૧૨.

પ્રાપ્તિસ્થાન : આ. વિ. રામસૂરીશ્વરજી તત્ત્વજ્ઞાન સંસ્કૃત પાઠશાળા શાહ ભુવન, ધર્મનાથ દેરાસરની સામે, કાર્ટર રોડ નં. ૧, બોરીવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૬.

આ ગ્રંથના પ્રવચનકાર પૂ. તપાગચ્છાચાર્ય રામ-અભય દેવસૂરિના શિષ્ય તત્ત્વપ્રવચન પ્રજ્ઞ પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય રત્નચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે આપેલા પ્રવચનોનું અવતરણ મુનિ રાજદર્શનવિજયજીએ કરેલ છે.

આચાર્ય દેવ શ્રી રત્નચંદ્રસૂરિજી મહારાજ સાહેબ જૈન જગતમાં તાત્ત્વિક પ્રવચનમાં કુશળ વક્તા તરીકે જાણીતા છે. આચાર્યદેવશ્રીના શિષ્ય રત્ન મુનિ રાજદર્શન વિજયજીએ પ્રવચનકારના આશયને સાચવીને રોજ-બરોજના પ્રવચનો લખવાનું સુંદર કામ કર્યું.

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

મહાત્માનું સાદાઈભર્યું જીવન સંસારીજનોને શી રીતે પ્રભુના શાસન સાથે જોડી આપે છે તે આ ગ્રંથનું પરમ લક્ષ્ય છે. આમ આ ગ્રંથનું નામ 'સેતુબંધ' સાચા શબ્દનો સેતુ રચી આપે છે.

આ ગ્રંથની વિશેષતા એ છે કે પ્રવચનમાં વ્યક્ત થતો પ્રભુના વચનોનો તાત્પર્યાર્થ મુનિશ્રીએ પાને પાને ઝીલ્યો છે. તત્ત્વાર્થની ભરપૂર એવા વિચારોને ઝબકાવતાં વીજળી સમા વાક્યો પ્રાસંગિક ઉદાહરણો અને દૃષ્ટાન્તો દ્વારા પ્રવચનના ગૂઢ વિષયને સરળ અને મધુર તથા હૃદયસ્પર્શી બનાવે છે.

આ સેતુબંધ આપણાં જીવનને પ્રભુની સાથે અને ધર્મની સાથે જોડનારો ગ્રંથ છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : કથાબોધ

સુવિશુદ્ધ દેશના દાતા વ્યાખ્યાન વાયસ્પતિ પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજના પ્રભાવક પ્રવચનમાંથી

સંયોજક : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયપૂર્ણચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશન : મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશન, સુરત

પ્રાપ્તિસ્થાન : જિનવાણી પ્રચારક ટ્રસ્ટ, ૪૮, બૅંક ઓફ ઈન્ડિયા બિલ્ડિંગ, ૧૮૫, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૩.

મૂલ્ય : રૂ. ૧૦૦/- પાના : ૩૪૦, આવૃત્તિ : પ્રથમ વિ. સં. ૨૦૬૫

વ્યાખ્યાન વાયસ્પતિ પૂ. આ. વિજયરામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજના શ્રીમુખે કહેવાયેલી કથાઓ તથા કથાપ્રસંગો ઘણાં વર્ષો પૂર્વે 'કથાઓ અને કથા પ્રસંગો-ભાગ-૧-૨' તરીકે પ્રકાશિત થયા હતા. તેને નજર સમક્ષ રાખીને કથા પરિચય સંકલિત કરવામાં આવ્યો છે. કોઈ ધર્માચાર્યના મુખે કહેવાતી કથાનું રૂપ-સ્વરૂપ કેવું હોય તેનું સચોટ દર્શન કરાવવા આ કથાઓ સમર્થ છે.

આ ગ્રંથની વિશેષતા એ છે કે 'જૈન પ્રવચન' સાપ્તાહિકના અંકોમાંથી સંયોજિત આ કથાઓ જે જે વિષયના ઉપદેશના સમર્થનમાં કહેવાઈ હતી તે વિષયના ઉપદેશમાંની કેટલીક હકીકતોનો દરેક

કથાના પ્રારંભમાં અને અંતમાં સંગ્રહિત કરવામાં આવ્યો છે.

આ કારણે આ સંગ્રહ કેવળ કથાત્મક જ ન બનતાં મુખ્યત્વે ઉપદેશાત્મક બન્યો છે. આ ગ્રંથની ૩૫ કથાઓ બોધાત્મક શૈલીથી વર્ણવાયેલ હોવાથી 'કથાબોધ' નામ સાર્થક સિદ્ધ થાય છે. આ ગ્રંથમાં લખાયેલ ૧ થી ૨૪ સુધીના કથાપ્રસંગો જૈન શાસનના કથાનુયોગ સાથે સંબંધિત છે જ્યારે ૨૫ થી ૩૫ સુધીના કથા પ્રસંગો બોધક બને તેવા હોવાથી અહીં સંકલિત કરવામાં આવ્યા છે.

કથાવાચનના રસિયાઓને આ ગ્રંથ ગમશે એ જ રીતે તત્ત્વાર્થીજનોને પણ પ્રિય થઈ પડશે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : શાશ્વત નવકાર મંત્ર

લેખક : ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

પ્રકાશક : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ,

૩૮૫, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ રોડ,

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

મૂલ્ય : રૂ. ૧૫૦/- પાના : ૨૬૨, આવૃત્તિ : પ્રથમ ઓગસ્ટ-૨૦૦૮.

નમસ્કાર મહામંત્ર જૈન ધર્મનો મુખ્ય મંત્ર છે. આ મંત્ર સકલ શ્રુતનો સાર છે અને સકલ તીર્થનો પણ સાર છે. નમસ્કાર મહામંત્ર પર અનેક ગ્રંથો લખાયા છે અને તેનો મહિમા વર્ણવતા ગ્રંથો પણ લખાયા છે. ડૉ. રમણભાઈ શાહે સમયે સમયે નમસ્કાર મહામંત્ર પર લખેલા લેખોનો આ સંગ્રહ નવકાર વિશેની સાચી, સૂક્ષ્મ અને સરળ સમજ આપી જાય છે. પ્રત્યેક પદનું સ્વરૂપ રમણભાઈએ લેખ સ્વરૂપે આપેલ છે. રમણભાઈમાં શાસ્ત્રી પદાર્થોને સરળ ભાષામાં રજૂ કરવાની અદ્ભુત કલા હતી. સર્વ સામાન્ય જનોને સમજાય તેવી સરળ અને સુબોધ શૈલીમાં નવકાર મહામંત્રના પદોનો અહીં પરિચય કરાવ્યો છે.

આ લેખોનું વાંચન કરતી વખતે સ્વયં રમણભાઈ આપણી સાથે હોય તેવી અનુભૂતિ આપણને થાય છે. નવકારમંત્રના આરાધકોને નવકાર મંત્રના પદોના અક્ષરોની સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સમજ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેણે આ પુસ્તક વાંચવા અને વસાવવા જેવું છે.

X X X

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલ-ધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.

ફોન નં. : (022) 22923754

ચમત્કારો આજે પણ બને છે !

□ ભોગીલાલ શાહ

પોંડિચેરી ખાતે મહર્ષિ અરવિંદ અને શ્રી માતાજીનું નામ તથા તેમના ધ્યાન અને મનની ચેતનાના ક્ષેત્રના પ્રયોગો અંગેની જાણ મને વર્ષોથી હતી. તેમના આ પ્રસિદ્ધ ચૈતષિક ધામની યાત્રા અને સમાધિના દર્શન કરવાનું ઘણું જ મન હતું, અને તે રોમાંચક પણ મારા જીવનમાં સાકાર થઈ.

મારા કુટુંબીજનો તથા મિત્રો સાથે દક્ષિણ ભારતના પ્રવાસે જવાનું થયું ત્યારે પોંડિચેરીની ખાસ મુલાકાતના કાર્યક્રમનો મેં આગ્રહ રાખ્યો.

શ્રી અરવિંદ અને શ્રી માતાજીના દિવ્ય ચેતનાને પૃથ્વી પર અવતરણ માટેના પ્રયોગોમાં મને ઝાઝી ગતાગમ પડતી નહિ છતાં કૂતુહલ ખાતર મેં તેમનું કેટલુંક સાહિત્ય વાંચેલું એટલે પોંડિચેરીની મુલાકાત મારે માટે કંઈક અંશે જિજ્ઞાસાનો વિષય હતો.

મહર્ષિ અરવિંદ અને શ્રીમાતાજીની સંયુક્ત સમાધિના દર્શને અમે સવારે ૧૦ વાગે પહોંચ્યા. સેંકડો મુલાકાતીઓ તથા પરદેશીઓ સમાધિ સ્થળના શ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શન કરી ત્યાં ધ્યાનમાં બેસતા. સમાધિને તેની દરરોજની પ્રજ્ઞાલી માફક સુંદર રંગબેરંગી ફૂલોથી શણગારવામાં આવી હતી. સતત ધૂપ અને દીપથી વાતાવરણ મધુર સુગંધથી સભર હતું. સર્વત્ર શાંતિ અને મૌનનો માહોલ પ્રવર્તતો હતો. ઘણાં બધાં ભાવિક ભક્તો સમાધિ આગળ તેમનું માથું ટેકવી ધ્યાનમાં દિવ્ય ચેતનાના અનુભવનો અહેસાસ કરી રહ્યા હતા. મેં તે જોઈ માત્ર કૂતુહલવશ શ્રદ્ધાપૂર્વક માથું ટેકવી આંખો મીંચી ધ્યાનમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે મને જે દિવ્ય અનુભવ થયો તેનું વર્ણન શબ્દાતિત હોવા છતાં યથાશક્તિ હું તે વ્યક્ત કરું છું.

સમાધિના સ્પર્શથી મારા મસ્તિષ્કમાં જાણે ચમત્કાર સર્જાયો હોય તેમ મારું મન સર્વ વિચારોથી મુક્ત બની વિચારશૂન્યતા (Thoughtlessness) ની અવસ્થાનો આભાસ થયો.

હું જાણે કોઈ દિવ્ય પ્રકાશના મહાસાગરમાં તરતો હોઉં તેમ વજનવિહિન Weightlessnessની સ્થિતિનો અનુભવ કરવા લાગ્યો. જાણે કોઈ શ્વેત પ્રકાશની દુનિયામાં વિહરતો હોઉં તેવી ચૈતષિક સ્થિતિનો અનુભવ થયો. આ સ્થિતિ હું બહુ લાંબો સમય જીરવી ન શક્યો. પ્રયત્નપૂર્વક હું પાછી મૂળ સ્થિતિમાં આવવાની મથામણ કરી રહ્યો હતો... છતાં કોઈ ઘેરી નિંદ્રામાં હોઉં તેવી સુષુપ્ત અવસ્થામાં હતો. આ સ્થિતિ લગભગ દસેક મિનિટ સુધી રહી હશે. મારા ભાઈ મને જગાડતા હોય તેમ ધીમેથી બોલ્યા: ભોગીભાઈ ! ઊઠો, આપણે જવાનો સમય થઈ ગયો છે.

મારી આ દિવ્ય અનુભૂતિની વાત મેં મારા મિત્રોને કરી. શું આવા ચમત્કારો બની શકે ? જોકે હું વિજ્ઞાનનો વિદ્યાર્થી હોવાથી આવા દિવ્ય ચમત્કારો કે ગૂઢ અનુભવોમાં શ્રદ્ધા ધરાવતો નથી. આત્મા, પરમાત્મા, દિવ્ય અનુભૂતિ વગેરે પ્રત્યે હું તદ્દન વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ રાખું છું. સાબિત થઈ શકે કે જે તર્કબદ્ધ બુદ્ધિગમ્ય હોય તેવી જ ઘટનાઓ પ્રત્યે હું હકારાત્મક વલણ ધરાવું છું.

આ સમયે મને સ્વામી વિવેકાનંદના જીવનમાં બની ગયેલી એક દિવ્ય ઘટનાનું સ્મરણ થાય છે. સ્વામી વિવેકાનંદનું સંસારિક નામ નરેન્દ્ર હતું. તે જ્યારે કૉલેજમાં ભણતા હતા ત્યારે ફિલોસોફીના કોઈ પ્રોફેસરે તેમના એક વ્યાખ્યાનમાં સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો ઉલ્લેખ કરી એવી વાત કરેલી કે કલકત્તાના દક્ષિણેશ્વરના કાલી મંદિરમાં એક સાધુ રહે છે જે પોતાની જાતને એક ચમત્કારિક પુરુષ તરીકે ઓળખાવે છે તેમજ તેને ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થયેલો છે એટલું જ નહિ તે મા કાલી સાથે પ્રત્યક્ષ વાતચીત કરી શકે છે.

નરેન્દ્રને આ વાત હંબક લાગી અને એક દિવસે મિત્રો સાથે નક્કી કર્યું કે આપણે આ સાધુ બાવાના કહેવાતા ચમત્કારોને ઉઘાડા પાડી તેને નાકલીટી તણાવીએ.

અને એક સાંજે મિત્રો સાથે શંકા-કુશંકા તેમજ અહમ્મની માનસિકતા સાથે નરેન્દ્ર દક્ષિણેશ્વરના કાલી મંદિરમાં આ સાધુ સ્વામી રામકૃષ્ણ પાસે ગયા. જેવા આ મિત્રો શ્રી રામકૃષ્ણ પાસે બેઠા કે

પંથે પંથે પાથેય...

તરત જ તે બોલી ઊઠ્યા, ‘નરેન્દ્ર તું આવી ગયો ? હું તો તારી કેટલા વખતથી પ્રતીક્ષા કરું છું.’

નરેન્દ્રે ઔપચારિકતા ખાતર પોતાનું મસ્તક આ સાધુ પાસે નમાવ્યું ત્યારે રામકૃષ્ણે એકાએક નરેન્દ્રના મસ્તકને હળવેથી પોતાના ચરણથી સ્પર્શ કર્યો. અને પછી તો જાણે એક સમત્કાર સર્જાયો. નરેન્દ્રને આખી પૃથ્વી જાણે ફરતી લાગી. તેમની જાત જાણે ઓગળવા લાગી અને તે પોતે શૂન્યાવકાશમાં વિહિન થતા હોય તેવો રોમાંચક છતાં ભયપ્રેરક અનુભવ થયો. નરેન્દ્ર બૂમ પાડી ઊઠ્યો, ‘અરે ! તમે શું કરી રહ્યા છો ? મારાથી આ સ્થિતિ સહેવાતી નથી. મને પૃથ્વી પર પાછા લાવો.’ ત્યારે સ્વામી શ્રી રામકૃષ્ણ મંદ મંદ હસી રહ્યા હતા. તેમણે ધીમેથી નરેન્દ્રને સ્પર્શ કર્યો અને બોલ્યો, ‘જા, આજે આટલું બસ છે. ફરીથી મને મળવા એકલો આવજે.’ પોતાના સ્મરણો વાગોળતા સ્વામી વિવેકાનંદ લખે છે. પોતાની શ્રી રામકૃષ્ણ સાથેની પ્રથમ ભેટથી જ તેમનામાં અજબ પરિવર્તન આવ્યું. તેમની બધી શંકા-કુશંકાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ. જ્ઞાનનો અહમ્ ઓગળી ગયો અને પછી તો આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે તેઓ આ મહાનગુરુના બધા શિષ્યોમાં સૌથી વ્હાલા શિષ્ય નિવડ્યા એટલું જ નહિ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિને વિદેશમાં ઉજાળનાર આપણને શ્રેષ્ઠ ઉપદેશક સ્વામી વિવેકાનંદ મળ્યા.

ચમત્કારો આજે પણ બને છે ! આવી જ દિવ્ય અનુભૂતિ મહર્ષિ શ્રી અરવિંદના બંગાળી શિષ્ય શ્રી દિલીપકુમાર રૉય તેમજ તેમની શિષ્યા ઈન્દિરા દેવીને થયેલી, ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં એમને શ્રી કૃષ્ણના દર્શન થતાં તથા મધુર કૃષ્ણ ભજનો આપોઆપ સ્ફુરતા.

આજની ભૌતિકવાદી યાંત્રિક દુનિયામાં ભલે સત્તા અને ધનની આણ વર્તાતી હોય પરંતુ તેમ છતાં કોઈક અગોચર પ્રદેશમાંથી આપણા સંત-મહાત્માઓ તથા મહર્ષિ શ્રી અરવિંદે પ્રબોધેલી દિવ્યચેતના...અધિમન્ત્રનું અવતરણ થતું જ હોય (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૧૯)